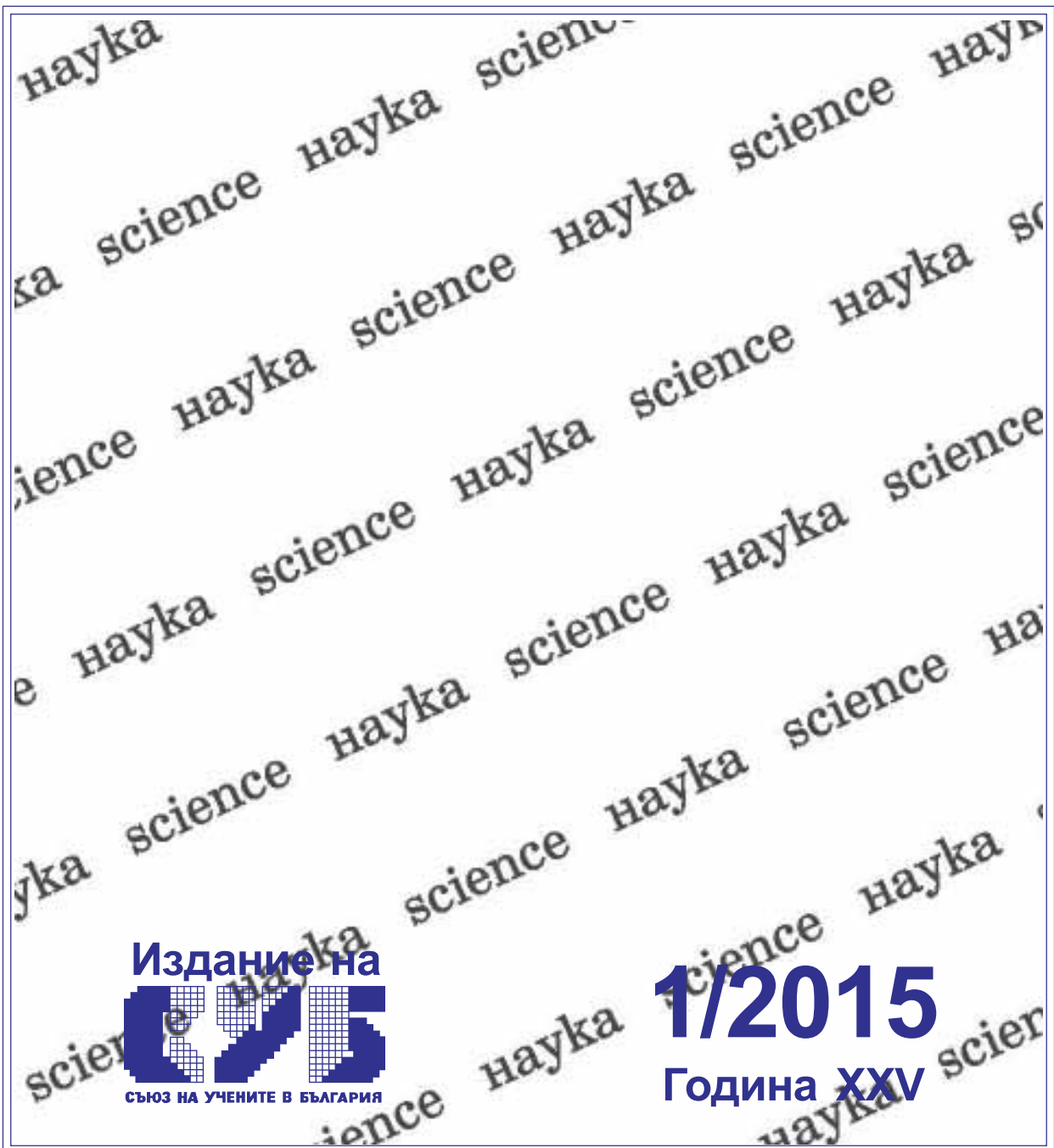

Наука

Съюз на учените в България
бул. "Мадрид" № 39
1505 София

Издание на
USB
СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

1/2015
Година XXV

„НАУКА“ е издание на СЪЮЗА НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ (СУБ), независима, демократична, основана на федеративен принцип обществена творческо-професионална организация, приемник на Съюза на научните работници в България. СУБ е юридическо лице със седалище в София и клонове в по-големите градове на страната. На Общото събрание на пълномощниците на СУБ (13 ноември 2009 г.) за председател на Съюза беше избран акад. Дамян Дамянов.

Издаването на настоящия брой от списанието през 2015 г. е с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ при Министерството на образованието и науката.

Авторите носят отговорност за своите материали. Изразените от тях мнения може да не съвпадат с мненията на СУБ и редакционната колегия.

Текстовете, добре структурирани, с подзаглавия и акценти, трябва да са до 12 стандартни страници, написани на компютър във формат “Word for Windows” или “Rich Text Format”, шрифт Times New Roman, 12 pt, 1 line spacing.

Таблиците и фигурите трябва да имат поредна номерация. Да се избягва повтаряне на данните от тях в текста на статията.

Литературата да се посочва в края на статията, а в текста да се даде в квадратни скобки като номер от списъка, например [1]. Списъкът да е оформен в съответствие с БДС.

Примери за цитиране на различни документи

- **Книги:** *Фамилия на автора, инициали. Наименование на книгата. Място на издаване, издателство, година, страници.*
Мончев, Н. М. Комуникации и иновационни процеси. С., изд. Техника, 1992, 202 с.
- **Статии от списания:** *Фамилия на автора, инициали. Наименование на статията. //Наименование на списанието. Година, том, номер, страници.*
Мончев, Н. М. Качества на информационните ресурси – наукометричен подход за оценка. //Наука, 2000, №2, с. 9-14.
- **Статии в сборник:** *Фамилия на автора, инициали. Наименование на статията. В: Наименование на сборника. Място на издаване, издателство, година, страници.*
Григорова, М. “Цветни” стилистични тропи в езика на периодичния печат. - В: Социолингвистика и комуникация. С., Университетско изд., 1995, с. 122-128
- **Речник:** *Наименование на речника. Място на издаване, издателство, година, том.*
Речник на българския език, С., изд. на БАН, 1975, т. 1.

Текстовете се представят в редакцията на електронен носител, придружен с един отпечатък. Материали се приемат и по e-mail на адрес lazarova@usb-bg.org при положение, че са приложени като “attachment” в горния формат.

Към научните статии се прилага резюме на английски език до 10 реда, в което точно се излага целта на статията и основните изводи.

Статии, оформени не по правилата на списанието, няма да бъдат разглеждани. Ръкописи не се връщат.

Хонорари на авторите не се изплащат.

При препечатване на материали от „Наука“ е задължително да се цитират списанието и съответния автор.

За списание “НАУКА” можете да се абонирате:

■ **Лично в касата на Съюза на учените в България,**
1505 София, бул. “Мадрид” 39, тел. (02) 943 19 86; (02) 944 11 57.

■ **В клоновете на СУБ в страната.**

■ **Чрез пощенски запис на адрес: 1505 София, бул. “Мадрид” 39 – сп. “Наука”,**
като посочите точния си адрес с пощенски код.

■ **Чрез каталога на “БЪЛГАРСКИ ПОЩИ” ЕАД**
във всички пощенски станции в София и страната; кат. № 1513.

■ **Чрез ДОБИ ПРЕС ЕООД на тел. (02) 963 30 81; (02) 963 30 82; <http://www.dobipress.bg>,**
каталожен № 2012.

Годишен абонамент:

■ 20 лв. – редовен; ■ 10 лв. – за членове на СУБ;

■ 5 лв. – за пенсионери, докторанти и студенти; ■ 40 евро/ш.д. – за чужбина.

Съдържание

● ОСНОВОПОЛАГАЩА МИСИЯ	
● Иван Лалов: Физиката в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1889-2014)	3
● Димо Платиканов: Научните изследвания по химия в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през първото им столетие	10
● КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК – ИСТОРИК И ОБЩЕСТВЕНИК	
● Йорданка Гешева: Д-р Константин Иречек, България и Българското книжовно дружество (1879-1884)	14
● Марина Пиронкова: Константин Иречек и изграждането на модерното българско образование	19
● Цветана Величкова: Дарението на банкера Иван Ковачев за откупуване и популяризиране на архива на Константин Иречек	26
● НАУКА И ЕТИКА	
● Искра Арсенова: Причини за плагиатството в България	30
● Сево Явашчев: Висшето образование и плагиатството	35
● ЕЗИКОВИ ПРОБЛЕМИ	
● Андреана Ефтимова: Политическият език на лъжата в медиите	40
● Стефка Фетваджиева: Езикови нагласи към жаргонизми, вулгаризми и професионална лексика според оценката за говорещия	46
● Боян Вълчев: Отново за диалектната основа на българския книжовен език и за проблемното у нас взаимоотношение между норма и кодификация	50
● ПРОБЛЕМИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО	
● Ана Георгиева, Росица Конова: Национален фестивал „Наука на сцената 5“ – обмен на иновативни идеи в обучението	55
● Мирослава Недялкова, Стефан Цаковски, Васил Симеонов: Принципите на ефективното електронно обучение във Факултета по химия и фармация на СУ „Св. Кл. Охридски“	58
● ЗДРАВЕ И МЕДИЦИНА	
● Мариела Камбурова: Здравен статус на недоносените деца в ранното детство	60
● Трибуна на младите	
● Цветан Й. Радулов: Кореспонденцията на Иван Евстр. Гешов в Научния архив на БАН	63
● Петър Вълков: Религиозността като една от формите на профилактика към психоактивни вещества в социален контекст	69
● ЗАСЛУЖЕНО ПРИЗНАНИЕ	
● Отличени научни разработки в Конкурса на БАН за високи научни постижения	75
● ГОДИШНИНИ	
● Нако Стефанов: Чл.-кор. Иван Илиев – икономистът – символ на една епоха, навършва 90 години	76
● Икономистът доц. д-р Виктория Георгиева на 90 години	77
● НАУЧНИ ИЗЯВИ В СУБ	78
● КНИГОПИС	78

Броят излезе от печат на 27.02.2015

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: *акад. Стефан Воденичаров (гл. редактор); акад. Александър Александров; проф. дфн Искра Арсенова (редактор на броя); акад. Михаил Виденов; проф. дхн Венелин Енчев; акад. Георги Марков; чл.-кор. Георги Русев; чл.-кор. Лъчезар Трайков; проф. дпн Албена Чавдарова; Пенка Лазарова (отг. секретар).*

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ: *доц. д-р Атанас Арнаудов, проф. дбн Нина Бакърджиева, доц. д-р Банко Банев, проф. дфн Хилмар Валтер (Германия), проф. дгн Петър Василев, доц. д-р Ирина Велчева, проф. дфн Григорий Венедиктов (Русия), проф. д-р Обис Кастаньо Гонзалес (Испания), проф. дпн Сава Джонев, проф. д-р Роберт Естивал (Франция), доц. д-р Златоживка Здравкова, доц. д-р Благовеста Иванова, проф. дпн Борис Йовчев, доц. д-р Виолета Мирчева, проф. дфн Боян Мутафчиев (Франция), проф. дпн Живка Овчарова (Германия), акад. Илия Пашев, чл.-кор. Емилия Пернишка, акад. Петър Попиванов, проф. дфмн Димитър Пушкарков, проф. дпн Иван Секулов (Германия), проф. дфн Петър Сотиров (Полша), проф. дпн Пламен Цветков, проф. д-р Лиляна Цонева, проф. дфн Иван Харалампиев, проф. дпн Росица Чобанова.*

Превод на съдържанието на английски: *проф. дфн Ирина Василева; Коректор: Маргарита Дончева; Предпечат: Светослав Димов*

NAUKA (SCIENCE)

A bi-monthly journal of the Union of Scientists in Bulgaria – a voluntary non-governmental organization unifying scientists from different fields with its headquarters in Sofia and branches in Bulgarians larger cities.

Contents

● FOUNDATIONAL MISSION	
● Ivan Lalov: Physics at Sofia University „St. Kliment Ochridski“ (1889-2014)	3
● Dimo Platikanov: Chemistry Research at Sofia University „St. Kliment Ochridski“ in their First Century	10
● KONSTANTIN JIREČEK – A HISTORIAN AND A PUBLIC FIGURE	
● Yordanka Gesheva: Dr. Konstantin Jireček, Bulgaria and the Bulgarian Literary Society (1879-1884)	14
● Marina Pironkova: Konstantin Jireček and the Establishment of the Modern Bulgarian Educational System	19
● Tsvetana Velichkova: Banker Ivan Kovachev's Donation for the Acquisition and Popularization of Konstantin Jireček's Archives	26
● SCIENCE AND ETHICS	
● Iskra Asenova: Reasons for Plagiarism in Bulgaria	30
● Sevo Javashchev: Higher Education and Plagiarism	35
● LANGUAGE PROBLEMS	
● Andreana Eftimova: Political Doublespeak in the Media	40
● Stefka Fetvadzhieva: Language Attitudes towards Jargon, Vulgar Language and Professional Lexis According to the Speaker's Evaluation	46
● Boian Valtchev: Again on the Dialectal Basis of the Bulgarian Literary Language and the Problematic Relationship between Norm and Codification in Bulgaria	50
● PROBLEMS OF EDUCATION	
● Ana Georgieva, Rositsa Konova: The National Festival „Science on the Stage 5“ – an Exchange of Innovative Ideas in Education	55
● Miroslava Nedjalkova, Stefan Tsakovski, Vassil Simeonov: The Principles of Efficient Electronic Education at the Faculty of Chemistry and Pharmacy, Sofia University „St. Kliment Ochridski“	58
● HEALTH AND MEDICINE	
● Mariela Kamburova: Health Status of Premature Infants in Early Childhood	60
● THE FLOOR TO THE YOUNG PEOPLE	
● Tsvetan I. Radulov: Ivan Evstatiev Geshev's Correspondence in the Scientific Archive of the BAS	63
● Petar Valkov: Prophylactic Effect of Religiosity against Substance Use Disorder	69
● DESERVED RECOGNITION	
● Distinguished Scientific Research in the BAS Competition for Scientific Excellence	75
● ANNIVERSARIES	
● Nako Stefanov: Corresponding Member of BAS Ivan Iliev – the Economist – Symbol of an Era, Celebrates his 90 th Anniversary	76
● 90 th Anniversary of the Economist Assoc. Prof. Dr. Viktoria Georgieva	77
● SCIENTIFIC EVENTS AT USB	78
● BOOK REVIEW	78

Printed on 27.02.2015

EDITORIAL BOARD: Acad. Stephan Vodenicharov (Editor-in-Chief); Acad. Alexander Alexandrov; Prof. Iskra Arsenova, D.Sc. (Editor of the Issue); Prof. Albena Chavdarova, D.Sc.; Prof. Venelin Enchev, D.Sc.; Acad. Georgi Markov; Cor. Mem. Georgi Russev; Cor. Mem. Latchezar Traykov; Acad. Mihail Videnov; Penka Lazarova (Executive Secretary).

EDITORIAL COUNCIL: Assoc. Prof. Atanas Arnaudov, Ph.D.; Prof. Nina Bakardjieva, D.Sc.; Assoc. Prof. Banko Banev, Ph.D.; Prof. Rossitza Chobanova, D.Sc.; Prof. Sava Djonev, D.Sc.; Prof. Robert Estivals, D.Sc. (France); Prof. Obis Castaño González, Ph.D. (Spain); Prof. Ivan Haralampiev, D.Sc.; Assoc. Prof. Blagovesta Ivanova, Ph.D.; Prof. Boris Yovchev, D.Sc.; Assoc. Prof. Violeta Mircheva, Ph.D.; Prof. Boyan Mutaftschiev, D.Sc. (France); prof. Jivka Ovtcharova, D.Sc. (Germany); Acad. Ilija Pashev; Cor. Mem. Emilia Pernishka; Acad. Petar Popivanov; Prof. Dimitar Pushkarov, D.Sc.; Prof. Ivan Sekoulov, D.Sc. (Germany); Prof. hab. Petar Sotirov, D.Sc. (Poland); Prof. Plamen Tzvetkov, D.Sc.; Prof. Liljana Tzoneva, Ph.D.; Prof. Peter Vassilev, D.Sc.; Assoc. Prof. Irena Velcheva, Ph.D.; Prof. Grigorii Venediktov, D.Sc. (Russia); Assoc. Prof. Zlatozhivka Zdravkova; Prof. Hilmar Walter, D.Sc. (Germany).

Translation of the Contents in English: Prof. Irena Vassileva, D.Sc.; **Proof-Reader:** Margarita Doncheva; **Pre-Printing:** Svetoslav Dimov

Address of Editorial Office:

Blvd. Madrid 39, 1505 Sofia, Bulgaria

Tel. (+3592) 943 30 22; Fax: (+3592) 944 15 90

Voice mail: 984040/4738; email: lazarova@usb-bg.org

Subscription fee for abroad is 40 Euro. Subscription can be made at the address of the Editorial Board of SCIENCE, or by a bank transfer to Bulbank, Sofia, Bulgaria, account № 1100 415 511 code: 621 962 14, Union of Scientists in Bulgaria, SCIENCE bimonthly. Advertisement fares are up to 3 Euro/Dollars per square cm.

ФИЗИКАТА В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ (1889–2014)*

Проф. дфн **Иван Лалов**,
Физически факултет
на СУ „Св. Климент Охридски“

1. Увод

Преподаване и научни изследвания по физика в Софийския университет (СУ) се развиват от основаването на Физико-математическото отделение при Висшето училище в София (1889). През 125-те години оттогава българската физика следва националната идея да догони „развитите народи“ и да върви в крак със световните тенденции за наука и образование. Но същият период е забележителен за развитието на самата наука физика и за нейната роля в човешкото познание и в човешкото общество.

Преломен момент в историята на физиката представлява преходът от завършената научна система на класическата физика към квантовата физика. В началото на миналия век атомната физика, теорията на относителността и настъпващата квантова теория промениха революционно съдържанието на физиката и придадоха нов смисъл на нейните понятия и закони. Новите експериментални методи разшириха кръга на изследваните явления и разкриха реалната картина за света на атомите, молекулите и елементарните частици, за макрокосмоса на Вселената и за света на кондензираните среди и плазмата, в който живеем. Теоретичните и експерименталните методи на физиката навлязоха мощно в другите природни науки – химия, биология, геология – и съставляват част от тяхната научна база. Самата философия на естествознанието сега изглежда съвсем различна, сравнена с началото на ХХ век.

Със своите открития физиката промени техническата база на съвременната цивилизация и това можем най-силно да почувстваме в енергетиката, в оптиката и комуникациите (лазерите), в елементарната база на съвременните компютри и др. Промените във военната техника (атомно и водородно оръжие, лазерни системи и др.) създадоха нова геополитическа обстановка, която изключва – поне засега – световни войни, подобни на войните през първата половина на миналия век. Тези промени се извършват със забързан ритъм, невидан в човешката история, няколко пъти в живота на едно поколение.

Всичко това е част от общата картина и предизвикателствата пред физиците в Софийския университет. Разбира се, развитието на физиката не е откъснато от промените и социалните сътресения през тези 125 години в българското общество, в Европа и в света. Затова и структурата на статията

следва периодизация, определена от българската история, а именно:

- началните десетилетия на Софийския университет и на Физико-математическия факултет (приблизително до края на Първата световна война);
- периодът между двете световни войни, ознаменуван във физиката със значими научни открития, вкл. в българската физика;
- времето на социализма, свързано с нараснал интерес към природните науки и с проблемите, породени от Студената война и от необходимата международна интеграция;
- времето на промените (от 1989), предоставящо нови възможности и поставило нови проблеми пред колегията на физиците.

В заключението са изложени вижданията на автора за някои общи проблеми и задачи пред математици, физици и химици в годината, в която честваме нашия общ юбилей.

2. Началото. Хумболдтовия модел (1889-1920)

Първият курс по физика е четен през учебната 1889/90 година от Емануил Иванов, завършил математика и физика в Мюнхенската политехника, редовен професор по математика от 1889 г. До 1920 г. съществува единна специалност „математика и физика“ в откритото през същата 1889 година Физико-математическо отделение (според закона за Висшето училище от 1894 г. – Физико-математически факултет – ФМФ).

Единен е и моделът на университета, който следват от самото начало физици и математици – Хумболдтовия университет, в който наред с преподаването се извършват и научни изследвания. Именно тази комбинация на наука и образование се смята и досега за най-успешна и ефективна за качествено обучение на висококвалифицирани специалисти.

От следващата 1890/91 учебна година за преподавател по физика и физически упражнения (очевидно лабораторни) е назначен Порфирий Ив.

* Статията се базира на доклад, изнесен на Юбилейната конференция „125 години научни изследвания по математика и природни науки в Софийския университет“ (5.12.2014, Аулата на СУ „Св. Кл. Охридски“).

Бахметиев, който от 1895-1907 г. е редовен професор във ФМФ и ръководител на Катедрата по физика. Руснак по произход, завършил Университета в Цюрих и частен доцент в него, той идва в СУ като автор на около 20 научни статии по изследвания на магнетизма и термоелектричеството, земните токове и дори с идеи за предаване на образи по електронен път. Бахметиев има сериозни интереси в биологията и се смята за откривател на явлениято „анабиоза при висшите организми“ (намалена биологична активност при ниски температури с възможности за възстановяване). Той е интересен лектор и горещ привърженик на обучението по физика в лабораторията. За тази цел под негово ръководство студенти изработват лабораторни уреди, а ФМФ участва с 43 физически уреда в Първото пловдивско изложение (1892 г.). Но главната заслуга на Бахметиев е съчетаването на обучението с научните изследвания, към което той последователно насочва и студентите. Бахметиев е европейски учен, макар с прекалено разнородна тематика, който се стреми да постави и физиката в СУ на европейския път.

Първият професор по астрономия във ФМФ е Марин Бъчеваров, възпитаник на ФМФ в Московския университет. С неговите усилия през 1894 г. се открива Астрономическата обсерватория с първата сграда (на досегашното ѝ място), строена специално за Университета. След телескопа на П. Берон се доставят и по-модерни телескопи за нуждите на обсерваторията. Работата на Бахметиев и М. Бъчеваров е високо оценена в годишния доклад за 1893 г. на ректора Ем. Иванов.

В областта на метеорологията и сеизмологията определен принос към образованието има възпитаникът на Загребския университет и първи директор на Софийската метеорологична станция Спас Вацов.

През първото десетилетие на 20-ти век в Катедрата по експериментална физика израстват и работят двама от нейните бъдещи професори: Петър Пенчев, ученик и сътрудник на Бахметиев, продължител на неговата стратегия при обучението на студентите, специализирал в Гьотинген и Сорбоната – Париж, фактически основоположник на изследванията по радиоактивност у нас, и проф. Ал. Христов, следвал физика и математика в Йена и Лайпциг, където защитава докторска дисертация, а от 1920 до 1937 г. е ръководител на Катедрата по експериментална физика.

Във времето до 1907 г. се наблюдава едно възходящо развитие на научно-преподавателските области и катедри, а през 1897 г. се обособяват и институти към ФМФ преди всичко с научни функции (любопитни са статиите на Бахметиев „Какво нещо е физически институт“ и на Спас Вацов „Що е метеорологичен институт“). Физическият институт обхваща лабораториите по физика и ме-

теорология и Астрономическата обсерватория. Към по-широка аудитория е насочена дейността на основаното през 1898 г. Българско физико-математическо дружество, основните дейци на което са физиците и математиците от СУ.

В началото на 1907 год. при откриването на Народния театър княз Фердинанд е осирекан от студентите на СУ. Ще споменем любопитния факт, че студенти от ФМФ получават билети за откриването, но ги връщат на разпоредителната комисия в знак на солидарност със свои колеги и с непоканени професори. Осирекването слага началото на т.нар. Университетска криза, при която Университетът е затворен за около една година, а всички професори и преподаватели са уволнени по решение на правителството. Кризата поставя Университета в центъра на общественото внимание, като място, където се градят и демократичните традиции. Правителството полага усилия да създаде нов университет, наречен „Апостолов“ по името на министъра на просвещението, с нови професори. При това физиката понася сериозен удар заради активната позиция на П. Бахметиев, който подпомага усилията на управляващите да намерят нови преподаватели. След провала на „Апостоловия“ университет и смяната на кабинета Бахметиев е уволнен завинаги от Софийския университет и до 1909 г. няма редовен преподавател по експериментална физика.

Сериозни пречки в развитието на висшето образование поставят войните от 1912-1918 г. Преподавателите са мобилизирани (П. Пенчев, Ал. Христов, К. Попов, който защитава дисертация в Сорбоната в началото на септември 1912 г. и веднага се връща в България за участие в Балканската война), а учебният процес е прекъсван. През 1916 г. Г. Наджаков вместо в аудиториите заминава на фронта. Но и в тази обстановка се полагат усилия за развитие на университетски структури, а от есента на 1918 г. започват занятията в новосъздадения Медицински факултет. Първата лекция в него е по физика – факт, който подчертава разбирането за важността на нашата наука.

През целия начален период на развитието на ФМФ физика се преподава и за всички природни специалности, преди всичко за химици, а също – за студентите по естествена история. Важно е да отбележим разбирането на университетските преподаватели за необходимостта от диференциране на учебните програми по физика с оглед спецификата на специалността, но също – необходимостта физиците да слушат курса по неорганична химия, курсовете по „педагогика, психология, история и философия“.

Основната група специалисти, които ФМФ подготвя през началните десетилетия, са учителите по природни науки и математика, но и учени и университетски преподаватели.

3. Големите български открития през следващия четвърт век (1920-1944).

Периодът между двете световни войни започва с едно мъчително възстановяване на националния живот след двете национални катастрофи. Жизнеността на българската нация по това време позволява да се преодолеят за около десетилетие най-негативните последици от войните и да се излезе на пътя на съзиданието. В Университета за няколко години се създават нови факултети – Богословски, Агрономически, Ветеринарен, а съществуващите дотогава продължават възходящото си развитие от предвоенния период, като се опират на традициите. Въпреки всички трудности и превратности за около две десетилетия Софийският университет достига добро европейско ниво. Всичко това се отнася и за физиката в СУ, която през 1920 г. се обособява в специалност, отделна от математиката (макар първите отделни випуски по физика и математика да завършват през 1927 г.). Това разделяне следва да се оцени като полезно и необходимо с оглед развитието на науките и тяхното преподаване в средните училища.

Важна крачка в развитието на физиката е създаването през 1921 г. на Катедра по математична (теоретична) физика с пръв титуляр проф. Г. Манев, завършил ФМФ и специализирал във Франция. Той създава редица курсове (12) по теоретична физика и написва първите учебници по тези курсове. Научната му проблематика е свързана с теория на гравитацията, малко встрани от бурно развиваната в този период обща теория на относителността на Айнщайн. Г. Манев не възприема тази теория и намира поправки към гравитационния потенциал, който следва от Нютоновата теория. Поправките позволяват да се обяснят някои ефекти, например, прецесията на перихелия на Меркурий, алтернативно на обясненията на Айнщайн. Г. Манев е широко цитиран през 30-те години от чужди учени, а нов максимум на интереса към неговите работи имаше през 90-те години на XX век. Същевременно неговата научна продукция е остро критикувана от К. Попов. Г. Манев е декан на ФМФ и ректор на Университета през 1936/37 година, а през следващата година за няколко месеца е министър на народното просвещение. Заради това през 1944 г. е уволнен от Университета. Безспорна е, обаче, неговата роля като създател на Катедрата по теоретична физика.

Всъщност Манев не е първият учен в СУ, който се занимава с теоретична физика. Най-яркият математик и физик-астроном, който прави изследвания в областта на небесната механика, външната балистика и др. (освен чисто математичните трудове), е акад. К. Попов. Завършил е Софийския университет, специализирал във Франция и Германия и защитил докторат при известния математик и физик Поанкаре. К. Попов има големи зас-

луги в развитието на катедрата по астрономия след М. Бъчваров и преди Н. Бонев, извършва сериозни астрономически наблюдения (на Халеевата комета), а около 1/3 от неговите трудове са посветени на астрономията. К. Попов е истински учен, отдаден на науката и на каузата на обучението на студентите в науката и в подготовката да правят наука. Забележително е, че на почти 70 години той се заема с изследвания в областта на термодинамиката на необратимите процеси, за което през 1957 г. получава награда от Парижката академия на науките.

През 30-те години на XX век във ФМФ са направени две големи открития, признати в света – теорията на кристалния растеж (Ив. Странски, Л. Кръстанов, Р. Каишев) и откриването на фотоелектретите (Г. Наджаков). Теорията на Косел-Странски описва механизма и термодинамиката на израстването на кристална фаза, молекулно-кинетичните процеси и скоростта на образуване на кристала. Тази обща теория се прилага от Л. Кръстанов, бъдещият председател на БАН (1962-68), към процесите на образуване на ледени кристалчета от водни пари и на облакообразуването. Несъмнено тази теория представлява най-значителният принос на българската физикохимия и физика към световната наука.

Акад. Г. Наджаков е автор на откритие № 1 по българския регистър – откриването на фотоелектретите, а именно дълготрайна (перманентна) поляризация на диелектрици (например сяра) под действие на светлина и електрично поле. Акад. Наджаков завършва ФМФ и от 1921 г. е асистент в Катедрата по експериментална физика, а през 1925-26 г. специализира в Париж при Пол Ланжвен. Откриването на фотоелектретите е резултат и от дотогавашните негови изследвания и има отношение към процесите на ксерографията. Г. Наджаков променя курса по физика и го превръща в курс по опитна физика. Той полага големи усилия за модернизиране на учебните лаборатории, а от 1937 г. е ръководител на Катедрата по опитна физика. Неспокойната му натура го подтиква към създаването на колоквиум по опитна физика (научен семинар) към ФМФ през 1941 г., а само неблагоприятните условия на Втората световна война му попречат да започне строежа на нова сграда на факултета.

Бурното развитие на атомната и ядрената физика между двете световни войни достига и до България, като първата специалистка у нас по ядрена физика е Елисавета Карамихайлова. Тя завършва специалност физика и математика във Виенския университет и дълги години работи в т.нар. Радиов институт във Виена и в Кеймбридж – в Кавендишката лаборатория на Ръдърфорд и Брег. Заедно със своята виенска съавторка М. Блау изследват през 1931 г. едновременно с няколко други

групи в Европа т.нар. „берилиево лъчение“, което Чадуик интерпретира като поток от неутрони и получава Нобелова награда. През 1939 г. Карамихайлова е избрана за доцент по атомна физика (опитна атомистика и радиоактивност) и става първата жена, хабилитирана в Софийския университет (по-късно тя е и първата жена професор по физика). Е. Карамихайлова създава лабораторията и Катедрата по атомна физика към СУ и има важна роля в изследванията по радиоактивност у нас.

През 30-те години на ХХ век основна фигура в българската астрономична наука е акад. Н. Бонев. Най-известните му работи са по произхода на лунните кратери, високо оценени от международната колегия. Достолепна академична фигура, той модернизира обучението по астрономия и написва учебниците по сферична астрономия и по-късно по астрофизика.

Във ФМФ се създава в началото на 40-те години на ХХ век Катедра по техническа физика, оглавявана от акад. Е. Джаков, чиято научна дейност по това време е посветена на актуалните изследвания на електронни процеси във вакуумни диоди и магнетрони (съвместно с Ал. Раев). Проф. Джаков бе забележителен със строгия, икономичен и точен стил на написаните от него учебници и изнасяни лекции.

През учебната 1938/39 г. се отбелязва бляскаво 50-годишният юбилей на Софийския университет – едно събитие за цялата българска общественост, в присъствие на много чуждестранни светла на науката – университетски професори, Нобелови лауреати и др. Титлата „Почетен доктор на Софийския университет“ през май 1939 г. от физиците получават проф. П. Ланжвен, проф. К. Каспер, проф. Роберт Пол (Гьотинген) и Нобеловият лауреат П. Дебай. Отбелязването на юбилея е едно признание за Университета и за неговите факултети за извървения път, превърнал го, особено в двадесетте години между войните, в един събрат на големите университети в Европа, със свое място и постижения.

Втората световна война отново силно нарушава университетския живот. В периода през 1943-44 г. на засилени бомбардировки над София Университетът се евакуира в провинцията. Но даже и при тези условия във ФМФ се откриват нови катедри, а през 1942 г. се открива Висше техническо училище, в създаването на което физиците Г. Наджаков, Саздо Иванов и Кирил Кирков играят основна роля.

4. Физиката в Софийския университет през времето на „реалния“ социализъм (1944-1989).

Десетилетието 1944-1954 г. е най-трудното в живота на Софийския университет не само поради

тежките следвоенни условия, но и заради извършваните промени на стила и съдържанието на преподаването със задължителна идеологизация и налагането на съветския модел от сталиново време, а също с политическите чистки сред преподавателите и студентите и отделянето на важни факултети от Софийския университет (Медицински, Стопански, Богословски, Агрономически, Ветеринарно-медицински). Поради естеството на науките във физиката, химията и математиката такава идеологизация се чувства по-слабо, отколкото в хуманитарните факултети и в биологията. Друга причина, този път положителна, която намалява ефекта на идеологията, е съветският пример във физиката. Подготвената офанзива, подобна на тази срещу генетиката, се планира и не се провежда по субективни и прагматични причини. В България доста маломощна идеологическа критика (не от гледище на научното съдържание) на учебниците на Г. Наджаков и А. Дацев се провежда в началото на 50-те години без особен резултат. Но партийният контрол вътре във факултета, макар и по-деликатен, отколкото другаде, се изрази в преместването в други институти (преди всичко в БАН) на проф. Е. Карамихайлова, проф. Л. Митрани, проф. П. Райчев. Някои от тези решения, взети преди всичко по политически причини, бяха отменени с началото на промените през 1989 г.

По-особеното отношение на управляващите по времето на „реалния“ социализъм към точните науки се коренеше, освен в спецификата на науките (по-безопасни в идеологически-пропаганден аспект) и в надеждите, че тяхното развитие непосредствено ще промени и модернизира икономиката. Затова природните и математичните науки се финансираха по-щедро, а партийният контрол се осъществяваше неизменно, но по-слабо засягаше самото съдържание на научните изследвания и преподаването. Оценката на този период показва, че лозунгът „Науката – непосредствена производителна сила“, макар и ползеш за развитието на нашите науки, представлява една илюзия. Науката създава само необходимите инструменти за модернизацията на икономиката, но те не са достатъчни. Нужна е политическа воля и стимули за промяна, които да идват от самата икономика, а в социалистическото „народно стопанство“ те бяха слаби.

Най-силно развитие научните изследвания и преподаването по физика имаха в периода 1955-1980 г., когато нарастнаха няколкократно преподавателите и студентите по физика в Софийския университет и в новосъздадените университети в Пловдив, Благоевград и Шумен. Появиха се много нови специализации и специалности по физически науки. През 1951 г. се създават две специалности: физика – педагогически профил и физика – научно-производствен профил (по-късно ос-

тана само производствен профил). Във втората специалност се формира най-напред специализация по метеорология и геофизика, а около 1958-60 г. се оформиха и специализациите по атомна и ядрена физика, физика на твърдото тяло и радиофизика, всяка със свой набор от модерни спецкурсове. През 1960 г. ФМФ се премести от старата сграда на „Московска“ 49 в нова голяма сграда в кв. „Лозенец“. Преместването бе знак за значителни промени. През 1962 г. се отдели Химическият факултет, а през 1963 г. се създадох Физическият факултет и Факултетът по математика и механика, които през 70-те години се пренесоха в нови сгради в същия район. Във Физическия факултет бяха инвестирани значителни средства за закупуване на апаратура за учебните и научни лаборатории (преди всичко от СССР и другите социалистически страни, но частично по т.нар. „второ направление“, т.е. от западни фирми). Броят на преподавателите във Физическия факултет от около 40 в началото на 60-те години бързо се удвои, а в края на 70-те години достигна почти 200 с около 150 души учебно-помощен персонал. Броят на студентите, които постъпваха в първи курс през 60-те години, достигна двеста (и повече). Като резултат от такова развитие през 1972/73 г. към двете специалности се добавиха още три: физика на Земята, атмосферата и Космоса, инженерна физика и физика на полупроводниците. Създаването на новите специалности бе израз на необходимостта от такива специалисти, но и показваше стремежа на колегията да търси подходяща реализация на своите възпитаници.

Разширяването на специалностите, по които се обучават студенти и се реализира научно-изследователска работа, отразява развитието на физиката и създаването на нови нейни клонове, като квантова електроника, ядрена техника и енергетика, развитие на космическите изследвания и др. Броят на катедрите във Физическия факултет нарастна до 13. Разшириха се и международните научни контакти, като най-леко се реализираха с т.нар. социалистически страни. България е член на Обединения институт за ядрени изследвания (ОИЯИ – Дубна) от основаването му през 1956 г. и преподавателите от Физическия факултет акад. Е. Джаков, акад. Хр. Христов, проф. Иван Златев, акад. Е. Наджаков бяха вицедиректори на Института или на негови лаборатории. Голям брой физици – теоретици и специалисти по ядрена физика и физика на елементарните частици от Физическия факултет, са работили в ОИЯИ. За съжаление, условията на Студената война и финансовите ограничения бяха пречка в развитието на научните връзки със западните страни (каквито все пак съществуваха, например, с Центъра по теоретична физика – Триест, Хумболдтовата фондация и др.).

За чест на колегията на Физическия факултет

тя не изостави традициите да се съчетават образованието и научната дейност, осъществявани на съвременен ниво. Това позволи качеството на образованието на физиците да се доближи до международните стандарти, особено откъм теоретичната подготовка. Физическият факултет на СУ и досега показва модела на висшето образование по физика в България и е един от центровете, които определят нивото на научните изследвания по физика, заедно с институтите на БАН.

През разглеждания период във факултета работеха голям брой видни учени, някои с международна известност. Акад. Г. Наджаков бе ректор на СУ през 1947-51 г., но постепенно премести центъра на своята дейност към Физическия институт на БАН и към обществени дейности. Същото може да се каже и за академиците Ем. Джаков и Н. Бонев. Позволявам си да направя кратка и лично моя характеристика на някои от най-силните преподаватели от физическия факултет.

Акад. А. Дацев бе дълги години ръководител на Катедрата по теоретична физика и голям радетел за силен автономен университет, който да следва демократичните университетски традиции в преподаването и отношенията със студентите.

Акад. Хр. Христов, също теоретик и ръководител на Катедрата по атомна физика, бе обичан и ценен лектор, със стремеж да подтикне цялата колегия на физиците към активна научно-преподавателска и обществена работа. Той беше ректор на СУ през 1972-73 г.

Акад. М. Борисов (когото смятам за свой учител) беше търсещ новостите и новите научни области учен, с интереси към преподаването на физиката в средните училища, един от инициаторите на специалност „инженерна физика“, създател и на Международна школа по физика на кондензираната материя (Варна). В периода 1962-1980 г. той пресъздаде Катедрата по опитна физика (по-късно физика на твърдото тяло и микроелектроника). В някои среди се смята за строител на българската физика.

Акад. Ст. Панчев бе световноизвестен специалист по метеорология и динамика на атмосферата и океана, автор на научни монографии, някои издадени на няколко езика. През периода 1965-1980 г. създаде новата структура на Катедрата по метеорология и геофизика.

Акад. Е. Наджаков бе също световноизвестен със своите изследвания по ядрена физика (теоретични и експериментални). През втората половина на 60-те и през 70-те години активно промени курса по опитна физика за физици в курс по обща физика.

Проф. Ив. Златев бе един от най-добрите лектори във Физическия факултет, специално по теоретична физика. На няколко пъти бе декан на факултета, с неизменна грижа за неговия колектив,

студенти и материална база.

Проф. Цв. Бончев също бе дълго време декан на факултета. Той бе един от динамичните изследователи и организатори на науката, активно работеше с големи групи сътрудници от Катедрата по атомна физика и много студенти. Известен изследовател на ефекта на Мьосбауер. По време на аварията в Чернобил активно алармираше колегията, част от управляващите, и доколкото бе възможно – обществеността, за опасностите от радиоактивно заразяване.

Проф. М. Молдованова бе специалист по физика на полупроводниците и, като използваше своите връзки и пробивност, създаде Катедрата по полупроводници, в която работеха много квалифицирани специалисти.

Доц. К. Стаменов е в основата на изследванията по квантова електроника във факултета и създател на съответната катедра, с неизменна грижа за младите в науката, като поставяше собствената си кариера на втори план.

Проф. А. Апостолов е един от признатите специалисти по изследване на магнетизма в ортоферити и перовскити, ръководител на Катедрата по физика на твърдото тяло, която наброяваше 80 души и отговаряше за две специализации. Проф. Апостолов полагаше сериозни усилия да усети посоката на научните изследвания по физика в света и да насочи правилно изследванията в катедрата и факултета.

През 70-те години партийните органи решиха да приложат модела на математиците и да се осъществи интеграция на научната дейност и преподаването в БАН и СУ. И досега смятам, че тази идея беше правилна, но лошо реализирана. У университетските преподаватели имаше усещане, че губят своята самостоятелност в науката, а сътрудниците от физическите институти на БАН бяха заставяни да извършват без заплащане учебна работа, която беше сравнително необичайна за тях и не особено желана. По тези причини идеята за интеграцията заглъхна през 80-те години. За отношението на управляващите към БАН и СУ ще приведа един факт, отбелязан в книгата „История на Софийския университет“, издадена през 1988 г. Фондовата въоръженост на специалист от БАН през 1980 г. е била 18 хил. лева, а на специалист от СУ 3 хиляди. Вероятно, във физиката разликата в материалната база не е била толкова голяма, но условията за научна работа в БАН бяха несъмнено по-добри.

Общата оценка за развитие на физиката в СУ през 45-те години на социализма е положителна – като нарастване на броя на преподавателите и студентите, сградната и материална база, качеството на научните изследвания и подготовката на завършващите студенти. Ще отбележим и най-силно проявените недостатъци:

– сравнително трудни контакти със западните страни и научни школи;

– не особено добра връзка с икономическите отрасли, за които би трябвало да се подготвят специалисти и недостатъчното развитие на специалност „инженерна физика“.

Сериозен проблем пред Софийския университет, и специално пред Физическия факултет, беше и си остава недостатъчното внимание към подготовката на бъдещите учители по физика, малък брой от които са наши възпитаници. Това неминуемо се отразява върху подготовката на учениците и на бъдещите студенти по физика в природните и техническите специалности.

5. Физиката в СУ през времето на промените (1989-2014).

Периодът на промените в България и в света ни постави пред лицето на нови предизвикателства. Студената война завърши и финансирането на природните науки бе намалено (и за мирни, и за военни цели). Силно се редуцира интересът на младите хора към тези науки като бъдеща кариера (за сметка на обществените и хуманитарните науки). В България тези явления бяха усилены от общото намаляване на обществения интерес и финансирането на науката. За съжаление, през тези години силно спадна ефективността на средното образование и подготовката на учениците и на бъдещите студенти по природни науки и, специално, по физика. Намаляха часовете в училище по физика, а не бе изградена система за предуниверситетска подготовка в 11-12-ти клас. Физиката в училище се преподава по-скоро като теоретична дисциплина, без достатъчно демонстрации и лабораторни задачи.

Като положителна промяна ще споменем даването на реална автономия на университетите и демократизацията на учебния процес. Но тази автономия е силно ограничена финансово, а елитните университети като СУ страдат от натиска на посредствеността.

При тези условия преподавателите от Физическия факултет вече почти четвърт век полагат усилия да запазят нивото на подготовка на възпитаниците. Въпреки засилената конкуренция с чуждестранни университети и през този период продължи развитието на образованието по физика, като се създадоха нова структура и нови специалности във Физическия факултет.

Следвайки предписанията на Болонския процес (1999), в СУ и във Физическия факултет бяха въведени бакалавърска и магистърска степени (от около 2001 г.). Самото им въвеждане, а също – техните срокове и съдържание, бяха дискусийни. Трябва ли да има специализация в рамките на бакалавърското обучение и каква да е неговата продължителност (6, 7 или 8 семестъра)? Какви да

бъдат магистърските програми (сега техният брой е над 20), особено при намаления брой студенти? Оптималното решаване на тези проблеми и сега е актуално, заедно с въпросите за модернизиране на учебните и научни лаборатории и запазването на броя на докторантите.

През учебната 2013/14 година бакалавърските специалности са 12. Това не доведе до очакваното увеличаване броя на новоприетите студенти, който през преходните години се стабилизира на 120-140 бакалаври (за съжаление през тази година новоприетите студенти са с около 15 по-малко). Остро възникна проблемът при първокурсниците за трудния преход от средно към висше образование поради нееднаквата и недостатъчна подготовка в гимназиите по математика и физика. Поради това първите един-два курса във Физическия факултет са трудно преяствие и значителен процент от студентите опадат. Към трудностите ще добавим редуцирането на броя на преподавателите, който от 210 през 1990 г. сега е 124 (и 87 служители). Но наследените традиции да се прави наука на международно ниво продължават да са важен фактор в дейността на факултета и публикациите в научни списания са около 180-200 годишно с добър индекс на цитируемост. Важни фактори за това сравнително добро качество на научните изследвания при скромно финансиране са международните научни програми, а също – връзките с международни научни институции. От 1999 г. България е двадесетият член на ЦЕРН и специалисти и групи от Физическия факултет участват в изследванията на института, вкл. в откриването на Хигс-бозона (името на доц. Леандър Литов е добре известно на българската общественост като активен участник в това дело). Ще споменем важната роля, която изигра акад. М. Матеев при издигането и одобряването на нашата кандидатура за ЦЕРН, а авторът през 1995 г. като ректор на СУ съдейства за това и при делегацията на ЦЕРН, която оцени положително качествата и готовността на българската физика да бъде пълноправен член на европейската организация.

Въпреки всички трудности и проблеми сега и в бъдеще Физическият факултет на СУ запазва своето водещо място в страната по научна продукция, престиж сред студентите по физика, а също – при тяхната реализация на пазара на труда и начален осигурителен доход (по данни от НОИ). Нашето образование по физика е конвертируемо. Ние поддържа нормални научни връзки с колегиите от физици в европейските страни, САЩ, Япония и др. (забележително е, че нашите колеги проф. Б. Арнаудов и проф. Евг. Вълчева са съавтори на Нобеловите лауреати за 2014 г. по тематика от същата област). Физическият факултет е важен фактор чрез своите научни резултати и връзки за запазване на мястото на СУ всред първите няколко стотин

университета в света. Дори прекомерната либерализация на режима за хабилиране, програмирана със Закона за израстване на академичния състав, не доведе до недопустимо снижаване на изискванията вътре във факултета.

Времето на продължаващите промени в българското общество не е най-ласкаво към българските физици, специално от Физическия факултет на СУ. Като се опираме отново на нашите традиции в преподаването и в науката, на квалификацията на преподавателите от по-старите и от сегашното поколение, както и на нашите връзки с международната научна общност, надяваме се да запазим досегашното ниво и да модернизираме образованието по физика. С това ние показваме, че Физическият факултет е важна съставка от първия и най-престижен университет на България.

6. Заключение.

Не бих искал да правя в последната част на статията равносметка за развитието на физиката в Софийския университет за 125 години. По-скоро ще се постарая да изкажа някои препоръки за съвместни действия в бъдеще на математици, физици и химици.

Няма съмнение колко необходими са специалистите с добра подготовка по природни науки и математика и колко важно е да се възвърне интересът към тях като науки и като професия. Българската икономика се изправя пред липсата на специалисти с инженерно-техническа квалификация (по данни на БСК необходими са около 60 хиляди инженери и техници). В основата на тяхната подготовка в училище са природните науки. В определена степен от нашите науки ще зависи ефективното развитие на българската икономика и мястото на страната в Европа.

Изтеклите 125 години от създаването на ФМФ демонстрират ярко колко важно е взаимното разбиране за съдържанието и особеностите на всяка от науките и колко плодотворно е взаимното проникване на идеи и методи. Наложително е по-широко изучаване на физиката, химията и математиката от студентите от трите факултета. В бъдеще трябва да се съгласуват нашите разбирания и действия в следните насоки:

1. Решаване на общи проблеми на средното и висшето образование по природо-математическите дисциплини (хорариум в средните училища, задачи и структура на профилираната подготовка в 11-12 клас, продължителност и учебно съдържание на бакалавърските степени, общи магистърски програми и др.).
2. Популяризиране на резултатите и ефективността от природните и математични дисциплини сред широки обществени слоеве и особено сред младите хора.

3. Привличане на повече млади хора в нашите науки. Те ще определят бъдещето развитие на науките. И в национален, и в международен план природо-математичните науки представляват добра кариера за талантливите хора.
4. Необходими са усилия за достигане на по-съвършен баланс вътре в Софийския университет, който не бива да се превръща в хуманитарен, нито в природо-математичен университет, а в един хармонично развит университет от класически тип.
5. Важно е следването на европейските директиви за съдържанието и финансирането на науката. Общността на математици, химици и физици има съпадащи интереси да се преподава и да се прави съвременна наука.

Литература:

1. История на Софийския университет „Климент Охридски“ (от колектив), Университетско издателство, София, 1988.
2. Лалов, Ив. Софийският университет на границата на две столетия, (Академично слово, произнесено на 25.11.1998 г.). //Светът на физиката, т. 22, кн.1, 29, 1999.
3. Лалов, Ив. (съставител). Видни физици от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – избрани трудове. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2014.
4. Лазарова, П., Ваврек, Ал. Първите 60 години от развитието и преподаването по физика в СУ „Св. Климент Охридски“. Във: Видни физици от Софийски университет. (виж № 3)
5. Сретенова, Н. Университетът и физиците – начало. Изд. „Херон прес“, София, 2000.

НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО ХИМИЯ В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ ПРЕЗ ПЪРВОТО ИМ СТОЛЕТИЕ*

Химически научни изследвания в Софийския университет са започнали веднага след учредяването на специалност химия във Физико-математическия факултет преди 125 години, продължили са след отделянето на Химическия факултет през 1961 г., продължават и сега, след преобразуването му във Факултет по химия и фармация през 2012 г.

В една статия в списание „Химия“ главният му редактор, колежата Борислав Тошев, обсъжда трите аксиоми на висшето образование. Първата аксиома „education and research belong together“ – „образованието и научните изследвания взаимно си принадлежат“ – изразява същността на университетската идея. Особено важно е да изтъкваме тази аксиома днес, когато, за съжаление, в България има немалко висши училища, наричани се дори университети, в които научните изследвания са значително или напълно пренебрегнати. Веднага подчертавам: Факултетът по химия и фармация (и неговите предшественици) от 1889 г. до ден днешен винаги е бил една научна институция, същевременно и институция на висшето образование, т.е. нашият факултет винаги е отговарял на първата аксиома и винаги е бил истинска университетска институция.

„Традиция и приемственост“ е третата аксиома на висшето образование и основавайки се на нея,

Проф. дхн **Димо Платиканов**,
Факултет по химия и фармация,
СУ „Св. Климент Охридски“

е изготвен този кратък исторически преглед на първите сто години химически научни изследвания в Софийския университет. Този един век е условно разделен на три периода от по тридесет и няколко години и за всеки период ще бъде отбелязан приноса на основоположниците на научните изследвания във факултета и на продължителите на тяхното дело, всички вече покойници. Съгласно аксиомата „традиция и приемственост“, тези исторически бележки са насочени главно към младите хора – студенти, докторанти, млади асистенти. Те трябва да знаят имената на българските учени-химици, които са създали нашата научна традиция и са определили облика на нашия факултет. Същевременно те трябва да знаят какви научни изследвания се провеждат сега тук, за да се включат активно в тях. В края на краищата в тях е бъдещето на Факултета по химия и фармация.

Основаният като Висше училище преди 126 години Софийски университет „Св. Климент Охридски“ още на втората си учебна година приема студенти и по специалността химия и назначава двама преподаватели: Пенчо Райков по органична хи-

* Текстът е част от доклад, изнесен на Юбилейната конференция „125 години научни изследвания по математика и природни науки в Софийския университет“, 5.12.2014, Аулата на СУ „Св. Кл. Охридски“.

мия и Никола Добрев по неорганична и аналитична химия. След две години към тях се присъединява и преподавателят по химична технология Георги Колушки. По-късно те стават професори и ръководители на съответните три катедри, от които произлизат пет от сегашните катедри, като единствено физикохимията тогава напълно отсъства от учебните планове. Тези трима основатели на специалността химия в Университета са представители на класическата химия от XIX век и те определят облика на нашата специалност химия през първия ѝ период, те определят и началните научни изследвания. Научното наследство на проф. Никола Добрев, доктор на Женевския университет, е съвсем скромно, но като ръководител на катедра, два пъти декан и ректор на Университета, той допринася за създаването на условия за научни изследвания. Акад. Георги Колушки, специализирал в Санкт-Петербургския технологичен институт, е оставил повече публикации, но предимно по икономиката на химичните производства и технологии. За разлика от тях, акад. Пенчо Райков, доктор на Лайпцигския университет, разгръща мащабна научна работа и е основоположник на научните изследвания по органична химия, а и въобще по химия в България. Всъщност той дава началния тласък на развитието на нашия факултет като научна институция. Дал е многобройни приноси в органичния синтез, окислителните процеси, механизма на асимилацията на въгледвоукиса в растенията, аналитичната химия, създаването на оригинални химически апарати и пособия. Ръководил е катедрата чак до 1935 година и също е бил ректор на Софийския университет.

Второто десетилетие на XX век носи тежки бедни и две национални катастрофи на България, което спъва развитието на науката в Университета. Въпреки това, скоро след края на Първата световна война, университетската химия не само продължава да се развива, но и радикално се обновява и модернизира. Катедрата по неорганична и аналитична химия се оглавява от проф. Захари Караогланов. Със солидно химическо образование в София, Лайпциг и Берлин, той развива научни изследвания в областите на качествения и тегловния анализ и електрохимията, където извежда „уравнението на Караогланов“ за зависимостта на електродния потенциал от времето, утаечните процеси и много други. Бил е два пъти декан и два пъти ректор на Университета. Към 1923 година тази катедра се разделя на две: проф. Караогланов остава ръководител на аналитичната химия, а Катедрата по неорганична химия се оглавява от проф. Димитър Баларев, доктор на Загребския университет. Учен на европейско ниво, проф. Баларев разгръща мащабни изследвания в областта на реалните кристали, вътрешната адсорбция, онечистванията, смесените кристали, а също фосфорни-

те киселини и др. Много от резултатите му са обобщени в монографията „Строеж на реалнокристалните системи“.

Катедрата по органична химия след акад. Пенчо Райков се ръководи само една година от проф. Асен Златаров. Образован в София, Женева, Мюнхен и доктор на университета в Гренобъл, той дълбоко е навлязал не само в органичната химия, но също в биохимията, физиологичната химия, химията на храните. Работил е върху ензимохимията на тежките метали, ензимните системи, върху природни обекти, като розата, соята, японската гъба и др. Разностранна личност и даровит лектор, чиято ранна смърт е голяма загуба за нашия факултет. Ръководител на катедрата става акад. Димитър Иванов, получил солидна подготовка в София, Лион и доктор на университета в Нанси във Франция. Той също ръководи обширни изследвания, в които въвлича млади хора, в областите на органичния синтез, химията на органометалните съединения, катализа и създава новата за науката група органомгнезиеви съединения, познати още като „реактиви на Иванов“. Взаимодействието на реактивите на Иванов с алдехиди и кетони е известно в световната научна литература като „реакция на Иванов“.

В 1925 година във Физико-математическия факултет се появява съвсем нова катедра – Катедрата по физикохимия, оглавена от току-що избрания доцент, абсолвент на Софийския и доктор на Берлинския университет Иван Странски. Младият, талантлив физикохимик намира още в началото една много перспективна научна тематика – физикохимията на кристалния растеж и фазообразуването. Механизмът на изоморфния растеж на кристалите, например, е известен в науката като механизъм на Странски-Кръстанов. Заедно с учениците си, асистенти, докторанти, студенти, проф. Странски прави от Катедрата по физикохимия само за едно десетилетие всепризнат научен център на европейско ниво по кристален растеж и фазообразуване.

След акад. Колушки ръководител на катедрата по химична технология става проф. Иван Трифонов. Всъщност той ръководи неорганичната химична технология, докато органичната химична технология, която формално се отделя като отделна катедра в 1947 г., е поета от проф. Георги Ранков. Проф. Трифонов, специализирал в Бреслау, Германия, провежда значителни научни изследвания в областите на черната металургия, въглищата, други горива. Основните научни приноси на акад. Ранков, специализирал в Дрезден, са в областта на химията и технологията на мазнините и хранително-вкусовата промишленост. Той е химик-технолог с няколкостотин приложни разработки, съществено повлияли развитието на българската химическа индустрия.

Краткият преглед до тук показва, че във втория период от историята си (20-те до 50-те години на XX век) университетската химия се оглавява от ново поколение български учени-химици, добре подготвени в реномирани европейски университети, които заедно със своите сътрудници и ученици извеждат химическите научни изследвания във факултета на високо международно ниво. Те излизат от рамките на класическата химия на XIX век и към 40-те години на XX век са вече най-модерни научни изследвания.

В началото на третия период от историята на факултета повечето катедри, съответно научните изследвания в тях, продължават да се оглавяват от споменатите учени от второто поколение, които постепенно биват заместени от нова генерация. Броят на студентите се увеличава, съответно и броят на асистентите във всяка катедра, а това разширява изследванията.

Тук е мястото да подчертая една много голяма заслуга на учените-химици от Софийския университет за развитието на химическите науки в България. В периода 1947 – 1960 г. добре подготвени във факултета хабилитирани преподаватели оглавяват новообразувани научни звена в Българската академия на науките и в други висши училища. Първи директори на институти в БАН стават: акад. Г. Ранков – на Химическия институт, акад. Г. Близнаков – на Института по обща и неорганична химия, акад. Р. Каишев – на Института по физикохимия, акад. Б. Куртев – на Института по органична химия, акад. Д. Шопов – на Института по катализ, акад. Е. Будевски – на Централната лаборатория по електрохимични източници на ток; ръководители на секции в тези институти са били професорите Николай Йорданов, акад. Алексей Шелудко, Асен Попов, Димитър Мирев, Мстислав Курчатов, Николай Марков, Илия Огнянов, Никола Моллов, Стоян Будуров. Ръководители на катедри в други висши училища стават професорите: акад. Стефан Христов, Цвятко Мутафчиев, Борис Загорчев, Никола Коларов, чл.-кор. Чавдар Иванов, Крум Каишев – във Висшия химико-технологически институт; чл.-кор. Александър Спасов, Димитър Трендафелов – в Медицинския университет; Димитър Тотоманов – във Висшия минно-геологически институт. Само тук изброените са 24 бивши доценти и асистенти, квалифицирани учени от факултета – едно много голямо изтичане на мозъци в продължение на малко повече от едно десетилетие! Въпреки това много голямо кръвопускане химическите научни изследвания в нашия факултет продължават да се развиват – и количествено, и качествено.

Катедрата по неорганична химия се ръководи от проф. Баларев до 1958 г., след което ръководител става акад. Георги Близнаков, който е бил и ректор на Софийския университет. Той засилва

физикохимичното начало в изследванията по неорганична химия в областите на адсорбцията, кинетиката и катализа, неорганичния синтез, кристалния растеж и др. За 4 години ръководител на тази катедра е бил и проф. Кънчо Кънев, който развива химията и физиката на луминофорите.

Относително ранната смърт на проф. Караогланов през 1943 г. води до оглавяването на Катедрата по аналитична химия от чл.-кор. на БАН Никола Пенчев, добре подготвен в София и Париж и известен с научните си приноси към анализа и геохимията на благородните газове и въвеждането на оригинални спектрографски, изотопни маспектрометрични и криогенни техники, микроконцентриране и фракционирание. Неговите сътрудници развиват и други научни направления.

Катедрата по органична химия се ръководи от акад. Димитър Иванов до 1962 г., след което ръководител става проф. Христо Иванов, специализирал в Лайпциг и Москва, който провежда обширни изследвания по органичен синтез; заедно с проф. Петър Марков той регистрира първото във факултета научно откритие. Тази катедра е най-голямата във факултета и е започнала работа по няколко направления на органичната химия, като ръководители на някои от тях са били още акад. Богдан Куртев (органичен синтез, стереохимия) и проф. Христо Димитров, доктор на Московския университет (катализ, нефтохимия, газова хроматография), който е бил и ръководител на катедрата.

Към края на 1944 г. комунистическият режим уволнява проф. Иван Странски от Софийския университет и той остава емигрант в Западен Берлин, където става един от най-големите германски учени-физикохимици, дългогодишен директор на Института по физикохимия на Берлинския технически университет и 4 години негов ректор. Катедрата по физикохимия се оглавява от неговия най-добър ученик и сътрудник акад. Ростислав Каишев, специализирал в Берлин и Мюнхен, доктор на университета в Бреслау. Той не само продължава научните изследвания по физикохимия на кристалния растеж и фазообразуването, но ги разширява в посока електрокристализация, като привлича редица талантиливи ученици и изгражда българската физикохимична научна школа. В 1962 г. акад. Каишев съсредоточава дейността си в БАН и ръководител на катедрата в продължение на 27 години става акад. Алексей Шелудко. Той въвежда нова научна тематика – физикохимия на тънките течни филми, течните повърхности, теория на капиларността, теория на флотацията, физикохимична хидродинамика и др., с която тематика Катедрата по физикохимия за втори път става всепризнат научен център на европейско ниво.

Катедрата по неорганична химична технология се ръководи от проф. Иван Трифонов до 1962 г., след което ръководител става проф. Александър

Спасов, специализирал в Полша и Германия, който въвежда новите научни направления металознание, металография, кинетика на хетерогенните реакции, рентгеноструктурен анализ. След относително ранната му смърт катедрата е поета от проф. Стоян Будуров, специализирал в Щутгарт, който разширява и развива изследванията по физикохимично материалознание, химия на твърдото тяло, металознание, аморфни метални сплави.

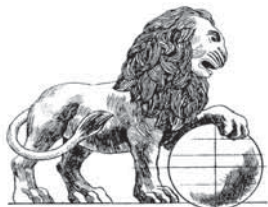
През 1958 г. акад. Георги Ранков съсредоточава дейността си в БАН и ръководител на Катедрата по органична химична технология става проф. Димитър Симов, доктор на Московския химико-технологически институт, който заедно с редица сътрудници развива нови научни направления: синтез и структура на фентиацинови производни, на азотсъдържащите хетероциклически съединения, на металкомплексни и катионни азобагрила и др.

Към 1960 г. броят на студентите по химия, съответно броят на преподавателите, рязко започва да расте и факултетът навлиза в едно десетилетие на бързо екстензивно развитие. Така към началото на 80-те години на XX век, под ръководството на третото поколение наши учени-химици, Химическият факултет е вече една значителна научна

институция с многоброен научно-преподавателски състав и друг персонал, която провежда на високо ниво мащабни изследвания по широка палитра на химическите науки. Заслужава да се отбележи големия принос на десетки наши преподаватели за развитието на другите висши училища в областта на химията – много години те не само са преподавали по съвместителство на техните студенти, но са ръководили и научни изследвания, докторанти и дипломанти, създавали са научни лаборатории в Югозападния, Шуменския, Пловдивския и други университети.

След това идва моето поколение, ръководството на науката във факултета се пое от нас, тези, които сега сме 70-80-годишни. Разбира се, аз няма да говоря за нашите дейности и научни постижения. Още е рано, повечето от нас сме, слава Богу, още живи. Ще отбележа обаче, че на нас се падна да сме начело в едно трудно време на много бързи промени – последните години на комунистическия режим и първите 10–15 години на прехода. Мисля, че поне едно нещо постигнахме – можахме да запазим научната традиция, завещана ни от предишните поколения учени-химици на факултета.

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Адрес: 1043 София, бул. „Цар Освободител“ № 15

Тел.: (+359 2) 846 75 84

E-mail: lsu@libsu.uni-sofia.bg

Уеб: <http://www.libsu.uni-sofia.bg>

Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ е първата университетска и най-голямата научна библиотека в България. Тя предлага услуги, съчетаващи традициите и модерните технологии, които изграждат облика ѝ на съвременен библиотечно-информационен, културен и образователен център. На своите потребители тя предоставя многобройни електронни продукти и библиотечно-библиографски и информационни услуги:

- търсене в електронния каталог на Университетската библиотека, съдържащ над 975 000 библиографски записа на адрес: <http://aleph.libsu.uni-sofia.bg:8991/F>
- интегрирано търсене в Националния академичен своден каталог, съдържащ над 2 250 000 библиографски записа на адрес: <http://primo3.nalis.bg>
- ползване на пълнотекстови дигитализирани библиотечни материали на адрес: <http://digitool.nalis.bg:8881/R>
- достъп до водещи научни пълнотекстови и реферативни бази данни – Science Direct, Scopus, ISI web of Knowledge, EBSCO, Emerald, Klower Law и др.
- изготвяне на писмени и устни библиографски и фактографски справки;
- автоматизирано търсене на информация по зададени теми;
- консултация за работа с електронни библиотечни каталози на световни научни библиотеки;
- услуги за хора в неравностойно положение;
- доставка на документи по електронен път (Document Delivery Service);
- междубиблиотечно и международно междубиблиотечно заемане;
- копиране и дигитализиране на документи.

*Материалите в рубриката са от Национална научна конференция с международно участие на тема:
„Константин Иречек: историк, държавник, общественик, мемоарист“
(по повод 160 години от рождението му),
организирана от Института за исторически изследвания при БАН,
Нов български университет и Съюза на учените в България
(11 ноември 2014 г., Големия салон на БАН)*

Д-Р КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК, БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО (1879 – 1884)

Един от първите чужденци, който пристига в Княжество България много скоро след конституирането на държавата и започва работа в български държавни институции, е д-р Константин Иречек. Той престоява в София по-малко 5 години, но оставя трайни следи в българската политика, история, наука, култура. Д-р Иречек – един високо ерудиран, изискан и колоритен човек, свързал живота си с България и оставил своя отпечатък в нея. Условно съм разделила моята статия на две части: в началото ще представя накратко житейския път на д-р Иречек, а след това ще покажа усилията му за възстановяване и разширяване дейността на Българското книжовно дружество (БКД).

Константин Иречек е роден във Виена на 24 юли 1854 г. и ранните му години преминават там. Негов дядо по майчина линия е известният филолог, историк и славист Павел Шафарик. Неговият баща – Йозеф Иречек, участва в революцията от 1848 г., по-късно става висш държавен чиновник и министър. По образование бащата е историк и филолог и след разочарованието от политиката се връща към първоначалните си научни занимания. С история и с право се занимава чичо му Херменгилд Иречек, дълго време живеещ заедно с тях. Семейната обстановка, гостите в дома му, всичко е свързано с науката. Срещите и разговорите с Вук Караджич, Франц Миклошич, Феликс Каниц, Ами Буе и други видни европейски културни и научни дейци безспорно дават отражение върху израстването на Константин и върху ранната му ориентация към научното дирене [1, с. 8-10]. Така че появата на книгата му „История на българите“ на чешки и немски език през 1876 г., когато той е само на 22 години, не е случаен факт. Признанието не закъснява. Карловият университет в Прага му присъжда научната степен „доктор по философия“. През 1877 г. Иречек е назначен за приват-доцент по история в Пражкия университет.

Доц. д-р **Йорданка Гешева,**
*Институт за исторически
изследвания – БАН*

До това време младият Иречек е завършил обучението си във Философския факултет на Пражкия университет (1872-1875), усвоил е някои славянски езици, но се е посветил на историята. Заедно със семейството си вече живее в Прага. Там установява добро приятелство и води дълги интелектуални разговори с редица българи – с Васил Д. Стоянов, с Марин Дринов, с Григор Начович – и тримата членове на Българското книжовно дружество (БКД) още от Браилския му период; с Константин Стоилов, с Константин Помянов и др. Към България го води както научният интерес, така и стремежът да опознае българите, към които той изпитва топли чувства.

Скоро след българското освобождение Иречек получава две предложения от своите български приятели – едното е от Пловдив, където го канят да се заеме с организацията и с уреждането на библиотеките и музеите в областта, а другото е от София, където му предлагат длъжността главен секретар на Министерството на просвещението. Той избира София и така през ноември 1879 г. вече е в българската столица. Остава в княжеството до края на септември 1884 г. От 1 октомври с.г. започва работа в Пражкия университет, където е назначен за редовен професор по всеобща история. В продължение на 9 години чете лекции по история, география и етнография на балканските народи и по история на Източния въпрос. През 1893 г. е избран за професор по история на балканските народи във Виенския университет [1, с. 13-18; с. XXIII-XXIV]. Във Виена остава до смъртта си на 10 януари 1918 г.

През деветте години, докато живее и работи в Прага, д-р К. Иречек се захваща с обработка на материалите, които е събрал в България. Това са

безценни сведения за села и градове, за исторически и археологически обекти, за културни ценности; за географски забележителности, за климат, за топли минерални извори, за реки и планини. Събирал е материали за живота и за дейността на населението, за неговата численост, за вероизповедание, за бит и поминък, народна култура. За около 5-те години престой в Княжеството той е използвал част от отпуските си и на свои собствени разходи, сам или с приятели, е обходил и опознал Северна и Южна България, Черноморието, западните краища. Всички места, които е посетил, са прилежно описани; издирени са исторически забележителности.

Върху основата на този грижливо подбран материал през 1888 г. излиза книгата му „Пътувания по България“, оценена високо на времето, незагубила значението си и до днес. През 1891 г. във Виена излиза още една Иречкова книга – „Княжество България“, където е представена историята на новоосвободената българска държава. Преобладават личните впечатления и заключения, много малко са още по онова време историческите и литературните изследвания за княжеството. Затова оценките не винаги са верни, а понякога са твърде пристрастни. Написаното обаче представлява интерес за българското общество и през 1899 г. двете книги – „Пътувания по България“ – преведена от Стоян Аргиров, и „Княжество България“ – преведена от Екатерина Каравелова, са издадени от Христо Г. Данов в Пловдив под общото заглавие „Княжество България“.

Не бих могла да не спомена, макар и накратко, *Българския дневник* на д-р Иречек. Той отдавна се е превърнал в любимо четиво на историци, социолози, политолози, културолози. Представените в него картини на следосвобожденска София, на българския политически и културен елит, на българското общество са безспорни исторически свидетелства. Дневникът дава важни сведения и за личността на самия Иречек, за неговия характер, за интересите му. За дневника вече е писано и е дадена оценка – не може да не бъде спомената студията на проф. Илчо Димитров, съпътстваща второто фототипно издание на дневника [1, с. 5-60].

Проф. д-р Константин Иречек е редовен член на Виенската и на Пражката академии на науките, а заради интересите и изследванията си върху историята и географията на славянските народи става дописен член на академиите в Загреб, Белград, Будапеща, Петербург; действителен и почетен член на Българското книжовно дружество и на БАН, на българското археологическо дружество, на Матица сръбска в Нови Сад и на други културни и научни институции [1, с. XXIX].

Но да се върнем на поставената в заглавието тема – какво прави Иречек в София; как премина-

ват тези пет години от неговия живот; в какви дейности се включва? Д-р Иречек пристига в София вечерта на 9 ноември 1879 г. Назначен е за главен секретар в Министерството на народното просвещение. Министър по това време е д-р Георги Атанасович. Докато Иречек се запознае с работата, кабинетът пада (24 ноември 1879 г.) и в новото правителство просветен министър става епископ Климент Браницки, който е и министър-председател. А освен това той е един от първите трима редовни членове на БКД. Вероятно това обстоятелство също спомага Иречек бързо да бъде въввлечен в делата на книжовното дружество и възстановяването на неговата дейност да стане цел.

Година по-рано, през късната есен на 1878 г., Извънредното главно събрание на Българското книжовно дружество е взело решение за преместване на седалището от Браила в София и за възобновяване на дейността. Няма сведения дружеството да е предприело никакви специални инициативи през 1879 г. В дневника на д-р Константин Иречек са останали кратки бележки по идеите за възстановяването. При почти всекидневните срещи на младия европейски учен с елита на българското общество, с министри и депутати, все се отваря дума за Браилското книжовно дружество и затова, че е вече време неговата дейност да бъде възобновена в София, че трябва да бъде подновено издаването на „Периодическо списание“ [1, с. 32, 50-51, 57, 114 и др.].

Иречек е сред най-активните дейци на дружеството, който заедно с Васил Д. Стоянов се опитва да раздвижи немногобройната българска научна общност. Той е приет за дописен член още през 1872 г. и се стреми да събере и активизира и останалите браилски дописни членове.

Все още обаче няма конкретни начинания, а и не се бърза особено. Както пише Иречек до председателя Марин Дринов, „работата върви *alla bulgara, poleka*“ [2, док. № 9, с. 22]. А иначе идеите прозират в писмата на Иречек до мнозина българи. С епископ Климент Браницки Иречек споделя виждането си за устройството на Народната библиотека, която той е натоварен да ръководи и за прехвърлянето към нея на книгите на дружеството, които още стоят в сандъци след пренасянето им от Браила. Епископ Климент обаче възразява и настоява за запазване на книжния фонд на дружеството и за обособяване на самостоятелна библиотека. Иречек се съобразява с неговото, а и на други българи виждане, приема идеите им и полага усилия за организация и за подреждане на книгите и на народната библиотека, и на дружеството, за тяхното самостоятелно съществуване.

През есента и зимата на 1880 г. основен въпрос за БКД е намиране на средства и възстановяване издаването на „Периодическо списание“. С усилията на Иречек, след срещи и разговори с

министър-председателя Петко Каравелов, с министрите на просвещението (по това време – ноември-декември 1880 за кратко е Петко Р. Славейков, а след него е Михаил Сарафов – до 27 април 1881 г.) правителството отпуска годишна финансова помощ от 12 000 франка, с които се възобновява издаването на списанието. По време на тези срещи се обсъжда и „*въпросът за подновение деянията на Бълг. Кн. Дружество*“. За дружеството, за събирането на материали по история, география, естествени науки, педагогика, право, белетристика, статистика и за подготовката за издаването на първа книжка на списанието Иречек пише още на: Иван Салабашев, директор на правосъдието в Източна Румелия; на Атанас Илиев; на Стефан Панаретов, преподавател по български език в Робърт колеж; на Иван Вазов, когото призовава да изпрати свои творби. Иречек е заинтересуван от събирането на материали за списанието, защото редакцията е поверена главно на него и на В. Д. Стоянов. През януари 1881 г. той пише до Вазов: „С това подновение на дружеството и на журналът му, мисля, че ще се направи една голяма стъпка напред. Народът, който е подивял при четенето на пусти вестници и политическото празноглаголие, ще се обърне нещичко и към книгата и към по-отвлечени и по-благородни мисли. Освен това литературното поприще е единственото, на което могат да се съединяват сега разкъсаните части на българския народ.“ [3, док. №109, с. 200]. Вазов живее и работи в Пловдив от есента на 1880 г., там е председател на Пловдивското научно книжовно дружество и главен редактор на неговия орган – сп. „Наука“.

Не е случайно, че Иречек е в центъра на кръга от личности, които се заемат с възстановяване на дружеството. Той идва от европейските научни среди; свързан е с дружеството още от Браилския му период; работи в Министерството на просвещението, отговаря и за Народната библиотека в София; среща се с княза, с интелектуалци, повечето от които са западни възпитаници. Това е неговата естествена среда. Има изработено съзнание за историчност и оставя бележки за всичко. Малцина са българите, които в този период си правят дневници – д-р К. Стоилов, Григор Начович; Илия Цанов води записки за събитията и за своето участие в тях и др. Стоилов и Иречек стават действителни (редовни) членове на Книжовното дружество по едно и също време (1884). В дневника на Иречек няма седмица, в която да не е отбелязано нещо около БКД – разговори, идеи, предложения, писма. В дневника на Стоилов има всичко за политическата обстановка, за партиите и за борбите между тях, за консерваторите, за избори, за победи и провали, за обсъждания с княза по държавни въпроси. Дружеството не присъства. Това са различен тип хора – единият е кабинетен

учен, а другият е политик и държавник.

Повдигнатите от Иречек въпроси по възстановяването на списанието вълнуват и българските интелектуалци. Чрез Иречек Иван Вазов изпраща за публикация в „*Периодическо списание*“ стихотворението си „*При облаците*“. Освен това той разказва за раздвижването на пловдивчани и за основаното там Научно книжовно дружество, за опитите за обединение на културната общественост от Източна Румелия. Като благодари в писмо на Вазов за изпратеното стихотворение, Иречек отбелязва, че то „ще бъде едно знаменито украшение на първата книжка от журналът ни“ [3, док. 113, 116, с. 207-208, 211, писма от 3 февруари и от 3/15 март 1881 г.]. Разгласявайки, че започва издаването на „*Периодическо списание*“, редакцията отправя призив за набиране на спомоществователи (абонати). Отзовават се от много български училища, читалища, културни дружества, отделни граждани, а също и българи отвъд пределите на държавата.

Основната задача за действителните членове на БКД през зимата и пролетта на 1881 г. е подготовка за свикване на годишно събрание. Най-много информация идва пак от писмата или от дневника на д-р К. Иречек. Той кореспондира най-често с Марин Дринов, споделя трудностите, пред които е изправен. А това са проблеми, които стоят и пред българите, работещи по възстановяване дейността на дружеството. Затруднения произтичат от малкия брой действителни и дописни членове, които се намират в София и които имат желание и възможности за работа. Полагат се усилия да бъде определена група интелектуалци, които да бъдат номинирани за дописни членове. Тримата действителни (Дринов, еп. Климент, В. Д. Стоянов) трябва да привлекат и да натоварят със задачи няколко нови кандидат-членове, които да бъдат предложени за действителни или за дописни. Това Иречек споделя и в писмо до епископ Климент. Хората, които според Иречек могат да работят за дружеството, са: Сарафов, Златарски, Вацов, Славейков, Стоилов, Каравелов, Вас. Попович, д-р Брадел. По чл. 21 от устава от 1869 г. избирането на нови действителни членове може да стане само на Главно годишно събрание, докато дописните могат да се избират по всяко време от действителните членове (чл. 22).

През април-юли 1881 г. в България настъпват политически събития, които променят общественото-политическия живот в държавата, но също и личните планове и живота на Иречек. Свикано е Второто Велико народно събрание, което суспендира конституцията и дава извънредни права на княза да управлява с укази. Д-р К. Иречек става министър на народното просвещение (април 1881 – юни 1882), а това му помага още по здраво да се свърже с културните среди, да обхване работа-

та на дружеството.

В изпълнение на решението на Главното събрание от август-септември 1881 г., през февруари 1882 г. д-р К. Иречек вече е определил състава на т.нар. Привременен комитет, който трябва да управлява дружеството до следващата годишна сбирка, да редактира и да издава „*Периодическо списание*“. По разпореждане на Иречек в Привременния комитет са включени 5 човека: Петър Генчев Шкипърнев; Георги Златарски от Търново, основател на българската геологическа наука, Георги Я. Кирков, В. Д. Стоянов, както и самият Иречек [2, док. 14, с. 30-31; 4, с. 109, 111]. На заседание на Привременния комитет от 4 март 1882 г. е приет Правилник за временното управление на Книжовното дружество, изработен от д-р Иречек. Съгласно този правилник за председател на комитета и за редактор на списанието е избран В. Д. Стоянов; за ковчезник – Г. Я. Кирков, за секретар – Петър Генчев Шкипърнев и за библиотекар Г. Златарски. Иречек също поема ангажимент да продължи да подпомага дейността на редакционната колегия и издаването на списанието. Взема се решение Привременният комитет да заседава всеки петък. Това не се спазва много стриктно, но комитетът се събира поне по един, а понякога и по два-три пъти в месеца.

Радостно събитие за дружеството е подновяване издаването на „*Периодическо списание*“. Денят е 11 май 1882 г. – празникът на светите равноапостоли Кирил и Методий. По повод възстановяване дейността и във връзка с назначаването на Привременния комитет, както и по случай отпечатването на първа книжка от списанието, БКД излиза с обявление в „*Държавен вестник*“ и в някои от софийските издания. В първите броеве на списанието се прави преглед на дейността на дружеството, на изпълнението на организационните задачи, както и на финансовото му състояние [5, с. 5-29; с. 183-199]. Посочени са и конкретните задачи на Привременния комитет: да се грижи за продължаване и разрастване на книжовните дейности на дружеството, за редовното издаване на списанието и за намирането на добри автори, за осигуряване на финансови средства.

Първи брой от списанието е разпратен на всички членове, които имат право да го получават безплатно. Изпратени са съобщения до приятели и съмишленици на БКД, в които се споменава за подновяване на дейността и за излизането на книжката. Приканват се учители, училища и културни организации да станат спомоществатели и абонати. В канцеларията на БКД се получават поздравителни телеграми, в които се честити както излизането на новия първи брой на списанието, така и възобновяването на дружеството. Списанието се посреща радушно в страната, а броят на спомоществателите бързо се увеличава – в Кюстен-

дил са предплатили 25 годишни течения; в Трън – 20; в Стара Загора – 20; в Русе – 30. Пристигат писма дори от най-отдалечените краища. Иречек с радост отбелязва активизирането на културния живот в княжеството и задоволството си от работата в списанието. Това дава стимул на редколегиите да работи с още по-голямо усърдие върху подготовката на втория брой и да приканва автори за участие [6, а.е.б, с. 3-8; 2, док. 22, с. 37-38].

През 1882 г. Привременният комитет заседава няколко пъти. Основните въпроси, които се обсъждат, се свеждат до: списването и разпространението на „*Периодическо списание*“; до неговата размяна за книги и списания с други научни дружества и институции от страната и от чужбина или за отпускане на безплатни течения и за предоставяне на книжки и течения с намаление в цената; определяне хонорари за авторите; назначаването на помощен персонал и др. За обогатяване фонда на дружествената библиотека се искат дубликати на книги от Народната библиотека. Предприемат действия по прибиране на касовите книги, дневниците от заседанията на действителните членове и на настоятелството, печатите, които не са били донесени в България през есента на 1878 г. и са останали при Николай Ценов в Браила. Това обаче се проточва във времето и споменатите документи са доставени и описани едва през лятото на 1884 г. Прибират от Народната библиотека нумизматическата си сбирка, която по-късно е предадена на Археологическия музей [2, док. 26, 29 и 46, с. 42, 45, 69].

През 1882 по предложение на д-р К. Иречек е решено да бъде създаден архив на дружеството. Първите документи, които влизат в него, са донесените от Браила архиви и книжа, престояли 3 години в сандъци в Народната библиотека и в Министерството на просвещението в София. През 1882 г. те са предадени на Привременния комитет и той ги предназначава за архива. Идеята за създаване на исторически архив заляга в новия устав – чл. 33, буква „г“. Още от 1884 започват да събират документи и материали и да формират архивни фондове на български книжовници и общественици: Сава Филаретов, Спиридон Палаузов, митрополит Натанаил Охридски, Никола Михайловски, д-р Димитър Начов и др. През 1892 след ликвидацията на Виенското благотворително дружество „Напредък“ и неговата документация е включена в историческата архивна сбирка [7, с. 47].

Годината 1884 е твърде важна както за дружеството, така и за Иречек. На 30 юли се открива Главното годишно събрание. На редовното управително заседание присъстват 38 човека лично и отделно от това още 22 са упълномощили свои другари да ги представляват и да гласуват вместо тях. В. Д. Стоянов представя дейността на дру-

жеството. В отчета се съобщава за всичко извършено до събранието, за взаимоотношенията с Министерството на народното просвещение и за получаваната годишна помощ от 12 000 лв., както и за начина на нейното изразходване. Привременният комитет отчита проведени 25 заседания от времето на създаването си до лятото на 1884 г. Активизирана е книжовната и научната дейност; осигуряват се средства. За 25 месеца от „Периодическо списание“ са излезли 9 книжки, отпечатвани първоначално в тираж от 1000, а после от по 2000 броя. Съобщават се авторите, взели участие в списването. Сред най-активните са: Марин Дринов, Иван Вазов, д-р К. Иречек, В. Д. Стоянов, Йосиф Ковачев, Любомир Милетич, Иван Шишманов, Стоян Михайловски, Петър Пешев, Тодор Пеев и др.

Основна задача на Главното събрание е да приеме нов устав. С изготвянето на проектоустава се е заел Привременният комитет, като работата е извършена от д-р Константин Иречек и частично от В. Д. Стоянов. В продължение на няколко заседания (от 31 юли до 5 август 1884 г.) член по член се обсъжда този важен за дружествения живот документ. Особен интерес предизвиква чл. 11, в който се предвижда обособяване на 3 научни клона: историко-филологически, държавни науки, природни и медицински науки. Уставът е приет официално на 7 август и под красиво преписания от д-р Константин Иречек вариант стоят подписите на: председателя Марин Дринов, на секретарите Иван Славейков и Спас Вацов, на присъстващите на заседанието членове на дружеството.

На 6 август на управително заседание на годишното събрание става преразпределение на дописните членове на БКД така, както е според чл. 7 на устава. Според този член събранието трябва да преразгледа списъка на дописните членове и да прецени кои от тях да станат почетни, кои да останат дописни и кои да преминат в категорията на действителните. Това се прави с оглед на изискването в новия устав, щото в организационната и в научната дейност да могат да участват само редовните и дописните членове. Те ще могат да гласуват и да вземат решения. След съгласие на присъстващите 23 дописни и действителни членове на БКД се стига до следното решение: 19 от най-заслужилите дописни и спомагателни членове стават почетни.

За редовни членове, освен четиримата стари, са обявени още 60 дописни, сред които: Марко Балабанов, д-р Васил Берон, Стефан С. Бобчев, Тодор Бурмов, д-р Г. Вълкович, д-р К. Стоилов, д-р Д. Греков, Хр. Стоянов, д-р К. Иречек, д-р Миркович, д-р Д. Моллов, д-р В. Радославов, Гр. Начович, Ал. Теодоров (Балан), Атанас Шопов, Ив. Салабашев, Георги Яков Кирков, Йосиф Ковачев, Петър Генчев, Ст. Стамболов, Конст. Ве-

личков, Мих. Маджаров, д-р Пантелей Минчович, Ст. Панаретов, П. Пешев, Спас Вацов, П. Каравелов, Ив. Евстр. Гешов и др. [6, а.е.27, л. 55-69, л. 78-79; 8, с. 174-176].

Много скоро след закриване на Главното годишно събрание дружеството се разделя с двама от най-видните си представители – Дринов и Иречек. В края на август 1884 д-р Константин Иречек приключва мандата си в България и през септември окончателно напуска страната ни, завръщайки се в родината си. Той до последния момент остава свързан с организацията и с България. Участва с реферат в заседание на Историко-филологическия клон заедно с Марин Дринов; записва в дневника си за сбирките на клоновете и за избирането на ръководни органи; споменава за прощалните си срещи с Каравелов, с Икономов, Златарски, с проф. Тоула. Цяла страница от дневника е отделена на организираната от дружеството прощална вечеря с него – за тостовете и надраниците, за поздравителния адрес от БКД и за милите думи, които чува от своите приятели; за многото български песни, изпети в негова чест [4, с. 533-542].

Д-р Иречек напуска България, но не прекъсва връзките си с Българското книжовно дружество. През 1898 г. е прекатегоризиран от действителен в почетен член, тъй като вече не живее и не работи в България и по устава на дружеството не може да взема активно участие в научния и в организационния живот. Продължава да изпраща материали за списанието на дружеството, получава го редовно и го чете с интерес; често пише на своите български приятели; иска и изпраща книги от и до дружеството; като преподавател популяризира българската история; през 1908 г. за новооснования семинар по източноевропейска история във Виена моли да бъдат осигурени неговите съчинения, отпечатани на български език, както и други български книги. Когато през март 1911 г. БКД официално е провъзгласено за Българска академия на науките, д-р Иречек отправя вълнуващо поздравление до председателя Ив. Евстр. Гешов и до членовете: „С голяма радост приех съобщението, че Българското книжовно дружество се преименува в Българска академия на науките и уведомяването, че новата Академия ми е направила голяма почест да ме прогласи за свой почетен член. За това отличие благодаря сърдечно и желая от моя страна на Българската академия всеки успех и всяко щастие.“. Връзките на Иречек с представители на българската наука и култура продължават чак до края на неговия наситен със събития и с упорит труд живот.

Литература

1. Иречек, К. Български дневник. Том 1. 1879-1881. Второ фототипно издание. С., 1995.

- Встъпителна студия на проф. Ил. Димитров; автобиографични бележки на К. Иречек.
2. Документи за историята на Българското книжовно дружество. Т. II. Съставители: Ив. Снегаров, П. Миятев, Д. Велева, Д. Връблянска, Л. Костадинова. С., 1966.
 3. Из Архива на Константин Иречек. Подбрал и подготвил за печат Петър Миятев. С., 1953.
 4. Иречек, К. Български дневник. Т. 2, 1881-1884. Второ фототипно издание. С., 1995.
 5. Периодическо списание, кн. 1, 1882.
 6. НА БАН, ф 1 к, оп. 2.
 7. Йончева, Г., Д. Илиева. 140 години Научен архив на БАН. Съкровищница на документи с национално и световно значение. //Сп. БАН, кн.1, 2010.
 8. Периодическо списание, кн. 10, 1884.
 9. Валцарова, Г., Цв. Величкова, Д. Илиева. 100 години от приемането на първия закон за БАН и преименуването на книжовното дружество в академия. //Списание на БАН, кн. 2, 2012.

* Цит. по:[9, с. 67]. Трябва да се има предвид, че Иречек е обявен за почетен член още през 1898 г. и че актът от 1911 г. е само препотвърждение във връзка с преобразуването на дружеството в академия.

КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК И ИЗГРАЖДАНЕТО НА МОДЕРНОТО БЪЛГАРСКО ОБРАЗОВАНИЕ 1879 – 1884 Г.

Българското образование след Освобождението през 1878 г. се развива в условията на една млада държава, която следва европейските образци на икономическо и културно развитие. Още през Възраждането образованието се възприема като важна предпоставка за приобщаването на българите към просветените народи. Процесът на изграждане на модерна образователна система в България започва още при Временното руско управление и продължава през следващите десетилетия. В този продължителен процес особено място заема чешкият учен, историк и славист Константин Иречек (1854-1918). Неговите изследователски интереси и научни амбиции го изпращат в Българското Княжество година след Освобождението. Образован, с широки интереси и впечатляваща организационна култура, той допринася много за развитието на образованието в младата държава и приобщаването му към модерните европейски постижения.

Константин Иречек е познат на българската общественост с „Книгопис на новобългарската книжнина“ и „История на българите“¹, които публикува още като студент. Възпитан в средата на слависти (внук на Павел Шафарик и син на Йозеф Иречек), получил класическо образование, владеещ немски, френски език, както и чешки, руски, български, гръцки, сръбски и хърватски език [10, с.36-37], Иречек притежава подготов-

Гл. ас. д-р **Марина Пиронкова**,
Факултет по начална и предучилищна педагогика, СУ „Св. Климент Охридски“

ката, която ще го превърне във водещата личност на просветното дело в Княжество България. Авторът на „Българското Княжество“ – книга, писана и публикувана след Сан-Стефанския договор и преди Берлинския конгрес, вижда бъдещето на младата държава в продължаване на „предишния си промишлен, търговски, училищен и книжовен напредък“ [5, с.86], прекъснат от кръвопролитията на въстанията 1875-76 и Руско-турската война 1877-1878 г. Неговата позиция на подкрепа на българските усилия за извоюване на духовна и политическа свобода не остават незабелязани и Константин Иречек получава покана да се включи със знанията и опита си в изграждането на модерната българска държава.

Константин Иречек е съвсем млад, когато става висш чиновник в просветното министерство, само на 25 години, но има впечатляващо образование (доктор по философия) и опит с пътуването по Балканите. Остава пет години, в които разгръща широка дейност, част от която е пряко свързана с развитието на българското образование. В дейността на Константин Иречек в Българското Княжество се очертават три периода: първият обхваща времето от пристигането му на българска земя

¹ Книгописът е преведен от В. Стоянов и отпечатан през 1873 г. като притурка в Периодическото списание на Българското книжовно дружество, а „История на българите“ излиза през 1876 г. на чешки и немски език. Най-голямата сбирка от произведенията на Иречек се намира в библиотеката на БАН, наследник на БКД.

на 7 ноември 1879 г. с договор за главен секретар в Министерство на народното просвещение (МНП) до края на м. април 1881 г., когато княз Александър Батенберг суспендира Търновската конституция и установява режим на пълномощията. Вторият период е от 29 април 1881 г., до 23 юни 1882 г. – време, в което Константин Иречек е начело на министерството първо като управляващ, а след това като министър. През третия период от юни 1882 до 1884 той продължава дейността си в МНП като съветник, председател на Учебния съвет – експертен съветателен орган към министерството, и директор на Народната библиотека и музей. Изследвайки многообразните прояви на известния славист, можем да кажем, че през целия петгодишен период ядрото на неговите усилия е грижата за изграждане на модерна по дух, подредена като организация и осигурена материално и педагогически образователна система. Основни направления в дейността му са изграждане на нормативна база за цялостно уреждане на образователната система; образователната система; управление и издръжка на училищата; образование и инспектиране на учителите.

Изграждане на нормативна база за цялостно уреждане на образователна система

Първите разпоредби на Временното руско управление за народните училища (Привременен устав за народните училища, Привременни правила за реалните училища и др.) поставят началото на изграждане на образователна система, но както явно е показано в наименованието им, те са временни, разпоредбите им са най-общи и не решават важни въпроси на степенуването на училищата (реалните училища и класическите гимназии се надграждат над първоначалното училище), не е установена продължителността на обучението в гимназиите и др. Цялостното регламентиране на образованието остава като задача на български правителства и Народното събрание, което се оказва проблем при политическите борби и бързата смяна в управлението на страната. Както отбелязва К. Иречек в своето Главно изложение до Негово Височество Княза върху положението на учебното дело (1883), за две години начело на народното просвещение се изреждат седем министри, като никой от тях не управлява пълна учебна година [6, с. 370]. При това текучество от изключително значение е главният секретар в министерството, който не е политическо лице и който поддържа приемственост в дейността на администрацията. Българското общество има голяма късмет главен секретар да е Константин Иречек, който има постоянство и настойчивост да разработва закони, инструкции, правилници, окръжни, които да решават текущите въпроси на учебното дело, но и които да поставят законовата основа

на образованието.

Още в първия ден, в който влиза в Министерството на народното просвещение, 19 ноември, Иречек се запознава с действащите разпоредби, създадени от екипа на Марин Дринов, и със състоянието на учебното дело „Сутринта изучавах училищните правилници, изработени от Дринова /печатани/... С Горанова говорих за учебните заведения, регистратурата и т.н.“ [7, с.39-40]. Познанието на българската история, литература и общуването с български студенти в Прага, контактите с Книжовното дружество помагат на младия учен (тогава той е едва 25-годишен) да започне много бързо да съставя така необходимите за младата държава нормативни документи. Това са: Записка за наредбата на народните училища в България от март 1880; Записка за наредбата на педагогическите училища в Княжеството, която според Петко Мангачев е първият документ, написан от Иречек на български език, предаден на тогавашния министър Иван Гюзелев на 19.04.1880 г.; Предписание как трябва да са наредени училищните къщи; Програма за класическата гимназия [10, с. 51]. Потвърждение за усилената работа на главния секретар откриваме и в неговите дневници, напр. в периода март – април 1880 г. отбелязва: „...писах до 3 ч. заранта своя „основен училищен закон“... работих върху Дял II за училищата.“ [7, с.152-165] Дейността на Иречек намира резултат в проекта за Основен закон за училищата в Българското Княжество, приет на първо четене от Народното събрание в края на ноември 1880 г., но оставката на правителството на Др. Цанков не дава възможност за превръщането на този проект в закон. Някои от разпоредбите на този документ са гласувани през м. май 1880 г. от депутатите като Предложения за материалното поддържане и учебното преустройство на училищата [12, с. 18].

Въпрос, който не присъства дискусивно в изследванията, е доколко първите правни документи, регламентиращи образователната система, са дело на Иречек и доколко са плод на труда на другите служители в МНП и на самите министри.

Според В. Златарски Иречек съставя Записка за наредбата на народните училища в България (1880), Записка за наредбата на педагогическите училища в България (1880), Предписание за хигиенно-педагогическите изисквания към училищните здания и участва в разработването на Инstrukция за управлението на държавните учебни заведения в Княжество България, Правила на дружеството за подпомагане на бедни ученици от 01.01.1881 г., Правилник за стипендиантите в чужбина от 04.02.1881 г., Правилник за стипендии при държавните средни учебни заведения от 12.02.1881 г., Инstrukция за окръжните училищни

инспектори от 4 март 1881 г. [2, с.8-9]. Тази теза се повтаря в следващите публикации на Н. Раднев, Й. Колев, Д. Господинов, П. Мангачев. Тези документи, както е прието за министерските разпоредби, са подписани от министъра, главния секретар и началника на отделение. Министърът е политическо лице, което се сменя с всяко правителство и при краткото управление на кабинетите през първите години след Освобождението, няма практическата възможност да проведе своя политическа линия или да вземе голямо участие при разработването на нормативните актове. Личният състав на МНП в периода 1879-1881 г. наброява пет души (извън министъра), което стеснява кръга на авторите на текстовете. Повечето от горепосочените инструкции и правила посят подписа на министър Михаил Сарафов, който е начело на министерството малко повече от четири месеца – от 17 декември 1880 до 29 април 1881 г. Логично най-голяма роля при създаването на тези документи има К. Иречек, с помощта на Спас Вацов, началник на отделение. В своята работа чешкият учен се опира на съмишленици, които привлича в управлението. Това са В. Д. Стоянов, с когото се познава от Прага и който е редактор на „Периодическото списание“, и Спас Вацов, с когото се среща в деня, в който стъпва на българска земя. Те стават началници на отделения и във взаимодействие с тях Иречек изработва устав за педагогическите училища, а отделно само с В. Д. Стоянов – програма на девическата гимназия в София [7, с. 497, 14, с.65]. Прави впечатление виждането на младия управленец за ролята на единоръчието и обединението на всички сили и ресурси в обществена полза. „До сега всички министерства са грешили с сменяването на лицата, това е ориенталско държавничество; европейският ум е друг: привлечи, привържи всички хора от всички бои... към себе си, към работа за отечеството, вдъхни им ентузиазъм за патриотична дейност“ [7, с. 373]. Тези мисли, изказани преди повече от 130 години, звучат изключително актуално.

Стремежът на Иречек като администратор и управленец е създаването на система в правната рамка на българското образование, която да доведе по установяване на работеща образователна система. Впечатлява неговата последователност и подреденост, както и убеждението му, че трудностите са естествен, но и само временен резултат от големите промени, настъпили с Освобождението: „...делото на народното просвещение мина в едно преходно положение, от което то не ще може да излезе тъй скоро, защото училищното устройство е само една част от общия държавен организъм, който у нас е нов още и комуто трябва време, за да се развие и закрепи както трябва.“ [6, с. 370]. Оптимизмът на Иречек е съ-

четан с ясно осъзнаване на проблемите и предприемане на стъпки за тяхното преодоляване.

Изграждане на образователна система

Важна страна от дейността на Константин Иречек е изграждането на образователна система, в която различните видове и степени училища да имат ясно определено място, предназначение, продължителност и връзки помежду си. Създадената от Временното руско управление система е разпокъсана, едновременно съществуват средни /двукласни и главни /четирикласни училища, гимназиите приемат ученици, завършили първоначално училище, и срокът на обучение в тях не е установен [11, с. 40]. С работата си върху Основния закон Иречек се стреми да изчисти проблемите и да създаде единна система, в която училищата да са в ясна и логична последователност. Този закон има дълга история – преработван е многократно през 1880 г. и Иречек го нарича „моя духовна рожба“ [7, с. 271]. Предвижда се модерна тристепенна образователна система с първоначално, средно и висше образование. Първоначалните училища са с продължителност 4 години, над тях се надграждат трикласните училища, които от своя страна стават основа на средните учебни заведения. По този начин училищата в България вече се организират като система с определена последователност и съответните връзки помежду им. Иречек вижда системата в цялост и през 1882 г. в разговори с Генчев и Вацов планира български университет с Юридически, Физико-математически и Историко-филологически факултет [8, с. 219]. Неговата принадлежност към Чехия, която тогава е част от многонационалната Австро-Унгарска империя, му дава широк поглед върху различията в просветното законодателство в различните страни. Като главен секретар продължава да изучава европейските документи, за да подбере най-подходящото за българските условия. „Четох нещо от Фалмерайер и австрийските училищни закони“ [7, с. 106]. В преписката със Ст. Панаретов, дипломат и общественик, споделя: „Искаме да приготвим нови програми за тукашните средни учебни заведения, но за това трябва материали; имаме ги много от Европа, а трябва да имаме нещо и от Америка“ [3, Т1, с. 203], затова иска програмата на неговия колеж (вероятно става дума за Роберт колеж в Цариград). Познава централизираната система във Франция и смята, че в България не е добре да се следва този модел. В своето Главно изложение застъпва мнение, че в българските гимназии образованието трябва да е солидно и всеотстранно, но без да се претоварва ученикът, както е практиката в някои западни държави. Гимназиалният курс – реален и класически, трае седем години, а в девическите гимназии – четири годи-

ни [6, с.396]. По отношение на значението на К. Иречек за изграждането на образователната система в България може би най-точна е оценката на Й. Колев, който при изследването на дейността на министрите на народното просвещение заявява, че той „...изгражда модерните основи на всички образователни и културни институции, като спестява и безпомощните лутания на младата българска наука“ [9, с. 79].

Изграждането на образователната система е съпътствано с осигуряването на всички степени училища със съответните програми, учебници, учебни помагала. Според В. Златарски Иречек съставя програмите на всички гимназии, на мъжките (25.08.1881 г.) и на девическите (04.09.1881 г.) [10, с.12]. За П. Мангачев той е автор на програмите на Софийската класическа гимназия, на образцовите училища в страната, на девическата гимназия в столицата, на педагогическите училища във Враца и Шумен. Програмата на предметите в трикласното училище от 1883 г. също носи неговото име [10, с.82]. Още през първите месеци на своята работа Иречек влиза в спор с И. Гюзелев за класическото образование. Той смята, че наличието само на една – Софийската мъжка класическа гимназия, е недостатъчно за Българското Княжество [7, с. 187]. Владеенето на древните езици е предпоставка за следване на редица специалности в университетите като право, медицина и философия. Отпадането на класическия отдел на Габровската гимназия лишава учениците от този край от възможността за получаване на познания по латински и гръцки език.

Учебните програми се реализират чрез учебниците и затова през целия период на дейността си в България се наблюдава загрижеността на К. Иречек за осигуряването на българските училища с учебна литература. Това е една от най-слабите страни при обучението в средните училища, в които „...за долните класове още се намират книги, макар понякога и застарели и недостатъчни според изискванията на напредналата методика и педагогика, но за горните класове ги няма, освен някои редки изключения.“ [6, с. 396] От кореспонденцията на Иречек става ясно, че отпечатването на учебници е подкрепено от министерството, в чийто бюджет е предвидена определена сума за тази цел [3, Т.3, с. 77], както и за отпечатването на учебници по неорганична химия и по зоология [3, Т.2, с.156]. К. Иречек преговаря с Данов за издаването на една голяма училищна карта на България и с Цани Гинчев за издаването на ботаника, буквари, карти за народните училища и т.н. [14, с. 75]. Подготовката и отпечатването на учебниците през този период е изключително по инициатива на авторите и преводачите – най-често учители, и на издатели като Драган Манчов и Хр. Г. Данов, които имат го-

лям опит. Явно Иречек играе активна роля при финансовата подкрепа на МНП за тези учебници, чиято липса установява при своите наблюдения.

Въпреки ограничения бюджет за училищата, К. Иречек се стреми да осигури модерни учебни уреди и пособия. Нагледното обучение се осъществява, като се внасят от Виена кабинети по физика и химия, малки сборки по естествените науки, образци и гипсови модели за рисуване. [6, с. 397] Учителите са поощрявани да попълват сборките, като събират местни образци по минералогия, ботаника и зоология. К. Иречек притежава новаторски дух и още през 1881 г. поръчва за реалните гимназии във Варна, Габрово, Лом, Кюстендил и за Софийската класическа гимназия инструменти за метеорологически наблюдения [10, с. 91]. Държавните училища не са единствените, за чието оборудване се полагат грижи, купуват се и учебни пособия за 26 класни общински училища, така че и в тях да може да се онагледява обучението, особено по природните науки. Налага се изводът, че Иречек има държавническо отношение към всички училища, без да се води от пристрастия, и се стреми да осигури подходящи условия за качествено обучение в тях.

Управление и издръжка на училищата

По въпроса за издръжката и управлението на училищата Иречек следва заложената от М. Дринов линия – общините да откриват своите училища и да носят отговорност за тяхното финансово и материално обезпечаване. В едно писмо от 1880 г. пише: „Много е хубаво нещо, дето общините поддържат училищата, защото училището трябва да съставлява една от първите грижи на самоуправлението..., но естествено трябва това поддържане да е съвсем строго *задължително*“ [3, Т. 1, с. 190]. При трудните икономически условия на младата държава, на чиято територия се е водила кръвопролитна война, в която протича цялостна стопанска промяна, общините са бедни и срещат големи трудности в поддържането на своите училища. Съществуват големи диспропорции в отделните училищни окръзи и общини. Тези условия поражда идеи за централно финансиране на училищата и преобразуване на цялата училищна мрежа от общинска в държавна. Въпросът е дискутиран оживено през пролетта на 1880 г., когато се установява, че на много места няма средства за училищата. „Вечерта заседава педагогическа конференция – въпросът за финансовата издръжка на училищата, Горанов е централист, Йос. Ковачев и аз сме за автономия и издръжка от общините.“ [7, с.119] В спора надделяват привържениците на общинската издръжка на училищата. Д. Господинов анализира упреците към Иречек за съхраняването на общинското

финансиране на училищата, като изтъква практическата невъзможност държавата да поеме изцяло тежестта по издръжката на всички училища. Подчертава признанието на неговите съвременници, че въпреки огромните финансови затруднения, които изпитва новосъздадената българска държава, той лично е допринесъл в голяма степен за отпускането на много помощи на нуждаещи се общини за откриването и издръжката на училища [1, с. 36-38]. Помощи са отпускани и на училища в Източна Румелия и в Македония. Още през първия си ден в министерството Иречек подписва отпускане на помощ за македонското училище в Куманово [7, с. 39] и приема този факт като предзнаменование за бъдещата си дейност. Помощта е най-често за построяване на сгради, които да отговарят на изискванията за светлина, размери и здравина. Специална помощ се предвижда за „общини бедни, упропаствени от войната, населени от беженци или такива (на запад), дето само с помощи, дадени от държавата, може да се насърчи населението към по-голяма ревност за училищата си“ [6, с.381]. Заедно с помощта е важно да се предвидят санкции за общините, които не изпълняват своите задължения. В Предложенията за материалното поддържане и учебното преустройство на училищата [13] е утвърдено задължението на общините да издържат училищата си, като отговарят пред правителството за редовното изплащане на заплатите на учителите. Там, където не достигат приходите, може да се разхвърля върху населението като особен данък сумата, която е необходима.

Основен път за преодоляване на хроничния недостиг на средства за училищата Иречек вижда в създаването на фонд от недвижими имоти – ниви, пасбища, градини и др., както и капитали, чийто доход да установи стабилност при финансирането на общинските учебни заведения. Тези възгледи намират отражение в Инструкцията за окръжните училищни инспектори (§ 42-48) и в Главното изложение, където са приведени примери за успешно реализиране на тази идея.

Грижата за издръжката на общинските училища и контролът върху спазването на задължителното първоначално учение се осъществява от училищното настоятелство. Този орган, който датира от епохата на Възраждането, запазва своите функции и след Освобождението. Съгласно Привременния устав за народните училища, членовете им са избирани за срок от една година. Наличието на много случаи на неграмотни училищни настоятели, особено по селата, които проявяват небрежност към своите задължения, мотивира Иречек да предложи настоятелите да бъдат заменени със самата общинска управа, която да носи отговорност за действията си пред правителството [6, с.380]. По този начин ще се ре-

ши един от най-трудните проблеми в първите десетилетия от съществуването на третата българска държава – учителските заплати. В градовете по-рядко се срещат злоупотреби, но по селата заплащането на учителите става нередовно. Често договорените суми са под официално регламентирани, като частично или изцяло са в натура – най-често зърно. Назначенията масово са за една година, като летните месеци остават незаплатени. Крачка напред към преодоляването на тази порочна практика се прави с Инструкцията за окръжните училищни инспектори, в която се фиксира задължението назначението да бъде поне за една година и да се сключва писмен договор между учителя и общината (§119), в който е записана заплатата като вид (пари, храна дърва и пр.) и сроковете за нейното даване.

Модернизирането на българското образование е свързано и с изграждане на солидни и съобразени с хигиенните изисквания училищни сгради. К. Иречек допълва циркулярното писмо от 1879 г., което съдържа план за селско училище с 4 стаи за 150 ученика, с подробно предписание за подредбата на училищните здания. В него в 15 параграфа са описани изискванията към училищната сграда. В Инструкцията за окръжните училищни инспектори са обобщени в отделна част текстовете за училищните здания съобразно „всичките требования на педагогиката“ [4, с.22-26]. Сградата трябва да е солидна, да е на сухо място, далеч от източници на шум или мръсотия. Важно е стаите да се чисти и светли, а прозорците – остъклени. Дават се конкретни размери за училищните чинове. Като последователен привърженик на гимнастиката в българското училище, Иречек предвижда да се отдели и насипе с пясък място за упражнения. Към сградата трябва да има и училищна градина, в която да се изучава нагледно градинарство и земеделие.

Образование и инспектиране на учителите

Учителят е душата на училището и най-добрият закон остава безполезен, ако няма кой да осъществи неговия дух и идеи. Проблемите на подготовката на българските учители, на подобряването на образованието им занимават Иречек през целия период на неговата дейност в България. В Главното изложение той отчита висок дял на учителите, чиито стаж е 1-4 години (70% в Търновско, 79% в Кюстендилско), както и ниско равнище на образование – първоначално (80% в Кюстендилско, 55%Видинско), изключение правят Свищовско – 17%, Разградско – 14%, Шуменско – 3,8% [6, с. 387-388]. Един от пътищата за решаването на този проблем е откриването на временни педагогически курсове през лятната ваканция – практика, въведена още от администрацията на

Марин Дринов, която продължава и през следващите години.

Траен и успешен подход за осигуряване на подготвени учители е откриването на специализирани учебни заведения или по думите на Иречек „за редовното възпитание на добри първоначални учители са нужни педагогически училища“. С тази цел през 1881/1882 г. са открити две държавни педагогически училища – в Шумен – с мъжки и девически клас, и във Враца – само мъжко [6, с. 389]. Очакването на министъра е, че в течение на няколко години постепенно ще се подготвят подходящи учители за първоначалните училища. В Инструкцията за окръжните училищни инспектори завършването на педагогически курс (педагогическите училища са едногодишни) е поставено на първо място при определянето на изискванията за заемане на учителното място.

Подготовката в педагогическите училища завършва с три изпита – писмен по български език и аритметика; устен по всички предмети освен гимнастика, краснопис и черковно пеене; и практически по български език, аритметика, история и география. Тези учебни заведения са с едногодишен курс на обучение, което се възприема от Иречек като съответстващо на острата необходимост от преподаватели. В бъдещ период, когато се формира контингент от подготвени учители, този срок ще се увеличи постепенно на две, три, дори на четири години [2, с. 11]. Подходът при решаване и на този проблем съчетава прагматично решение с перспективен поглед към възможностите за бъдещо развитие.

Иречек използва широк кръг от източници на информация за образованието на учителите, но разчита най-вече на събирането на статистически данни по предварително зададени въпросници от окръжните училищни инспектори. Първоначално с окръжно №339 от 31 януари 1881 г. изисква от учителите при държавните училища да изпратят своите данни за създаването на статистика. Въпросите, на които трябва да отговорят, изясняват: завършено учебно заведение, документ за образование, заемани длъжности, предмети, които преподава, има ли участие в някои инициативи за народополезно добро, има ли почетни или научни титли и звания от някой университет [10, с. 170-171]. В следващите месеци се събират сведения (чрез инспекторите) за учителите и за училищата в общините. Резултатите от изследването на тези статистически данни виждаме в Главното изложение, в което се извеждат основните проблеми на учителското съсловие, и то съпоставително за различните окръзи.

Образованието на учителите в държавните средни училища, подобно на общинските, също е твърде разнообразно и не съответства на изискванията за завършен университет, политехника или спе-

циализирано заведение. През 1879/80 учебна година от 47 български учители 23-ма, т.е. по-малко от половината, имат висше или специализирано образование [6, с.399]. Въпреки че през следващите години положението се подобрява, българското средно образование страда от постоянен недостиг на квалифицирани учители. Този проблем се решава по два пътя – чрез привличане на учители от чужбина и чрез отпускане на стипендии за подпомагане на обучението на българските младежи. Чуждите учители са най-често със славянска принадлежност – чехи, хървати. Чешкото участие помага за изграждането на българската култура и образование, а ролята на учители като братята Шкорпил, Вл. Шак, А. Шоурек за развитието на българското средно и висше образование е извън всякакво съмнение.

Българската държава стимулира подготовката на учители, като отпуска стипендии за обучение в чужбина, за което се подготвя специален правилник, подписан от Иречек като главен секретар. В началото на 1881 г., на 12 февруари, излиза и Правилник за стипендиантите в средните учебни заведения в Княжеството, който допринася за подготовката не само в гимназиите, но и в педагогическите училища. Официално сведение на учениците в държавните средни учебни заведения през учебната 1882/83 год. показва, че от 28 обучаващи се във Врачанското педагогическо училище 26 са стипендианти, а в Шуменското от 75 обучаващи се 14 са стипендианти и 33 полустипендианти (т.е. получаващи половин стипендия) [10, с. 173]. Тези данни свидетелстват за широкия кръг от ученици, които получават подкрепа при подготовката си за учители.

Последователният контрол е от голямо значение за правилното функциониране на образователната система, за формирането на адекватна представа за реалните процеси в училището и не на последно място за подобряване на работата на учителите. При постъпването си в министерството К. Иречек заварва действащи училищни инспектори и работи активно с тях. Отстоява съществуването на по-голям брой инспектори, когато от финансови съображения има тенденция за тяхното намаляване. Самият той при пътуванията си из България посещава и следи работата на редица учебни заведения, а през годината инспектира софийските училища. Първите впечатления от Софийската мъжка гимназия са положителни, за посещенията в часовете по латински и география записва: „Бях много приятно изненадан... Чудесен успех по латински... Разговори с учителите... Нуждата от новобългарска и старобългарска граматика...“ [7, с. 176]. Посещението в девическата гимназия показва добра хигиена и ред, но по отношение на обучението бележките му са много критични, а

в главното училище учителят „лежал в канцеларията лениво на миндера, учениците седели около него и ги разпитвал...“ [7, с.165]. Наблюденията от тези инспекции се отразяват и при създаването на нормативните документи, и при взимането на управленски решения за назначенията и уволненията на учители. При ревизиране на учителите в Софийската мъжка гимназия през януари 1883 г. остава в течение на девет дни – в часовете и на учителския съвет, като проучва конфликта на директора с учителите и взема решение за неговото уволнение. Решителността на Иречек в трудни ситуации се проявява и при случаите, в които учителите употребяват в политическите борби своите ученици. Той уволнява столични учители, прекъснали занятията и включили в антиправителствена демонстрация своите ученици на възраст между 6 и 12 години, като оценява действията им: „...според всичките педагогически правила едно осъдително и безсъвестно злоупотребление с неразвитите детински души...“ [3, Т. 2, с.61].

Санкционирането на случаи, които влизат в разрез със закона и морала, е действено средство за влияние върху учителството и обществото, но духът на отношението на К. Иречек към българското учителство е друг. В учителите той вижда залог за модернизиранието на българско училище и изграждането на държавата като част от културна Европа. Затова и научните интереси, и самостоятелните изследвания на учителството са стимулирани с конкурс за написване на статии по свободно избрани теми извън политиката. Стимул за участието на повече учители са три награди и отпечатването на най-добрите материали [10, с.128]. Четейки официалните текстове на К. Иречек – окръжни, изложения, записки, както и неговите изследвания, а също и толкова личните му бележки в дневниците, виждаме стремежа към ред, последователност, законност като част от цивилизацията на модерна Европа. И обратното – неуредиците, хаосът, равнодушието са приемани като остатъци от робството и ориентализъм, който ще се преодолее с времето.

Изследването на дейността на Константин Иречек в България в периода от 1879 до 1884 г. показва значимостта на постиженията му за изграждането на модерна образователна система. Резултат от работата му в екипа на Министерството на народното просвещение на различни длъжности е набор от нормативни документи, които регламентират и стимулират развитието на общинските и държавните учебни заведения в Българското Княжество. Въпреки продължителната му работа върху Основен закон за училищата, политическата нестабилност не дава възможност за неговото гласуване и цялостен закон за народното просвещение е издаден едва през 1891 г. В тези условия

инструкциите и правилниците, създадени от Иречек, са от голямо значение за нормалното развитие на образователната система. Вижданията на чешкия учен за баланс между централната власт и общините са много съвременни. Трудностите във финансирането на общинските училища се компенсират с държавни помощи, но остава отговорността на местните власти за поддържането и развитието на учебното дело.

Иречек полага големи усилия за осигуряването на учебни програми за различните видове и степени училища, за подготовка на учебници и учебни помагала. Инициира закупуване на оборудване на кабинети по физика, химия и естествена история (биология) и ангажира учениците и учителите със задачата да подготвят сборки с местни образци. Той обръща специално внимание на подготовката на учителите, като открива педагогически училища и подкрепя държавната политика на отпускане на стипендии за следването на българските младежи. В трудните години на изграждането на основите на българската държавност Иречек играе ролята на посредник между българската образователна практика и европейските достижения.

Литература

1. Господинов, Д. Константин Иречек и управлението на българското образование 1879-1884 г. В: Константин Иречек. Сборник доклади и съобщения кръгла маса. Варна, 2006, с. 29-50.
2. Златарски, В. Дейността на д-р Конст. Иречек в България. //Периодическо списание, год. 17, т.LXVI, св. 1-10, с. 1-30.
3. Из архива на Константин Иречек. Подбрал и подготвил за печат П. Миятев. С., Издание на БАН, Т. 1, 1953, Т. 2, 1959, Т.3, 1963.
4. Инструкцията за окръжните училищни инспектори. Издадена от Министерството на народното просвещение 23 март 1881, София, 1881.
5. Иречек, К. Българското Княжество. Пловдив, Книгопечатница на Янко С. Ковачев, 1878.
6. Иречек, К. Главно изложение до Негово Височество Княза върху положението на учебното дело в Княжество България. В: Из архивата на М.Н.П. 1878/1879 и 1884/1885 г.. Събрал по поръка на Министерството Н.ИВ. Ванков. С., 1905, с. 369-410.
7. Иречек, К. Български дневник, т. 1 /1879-1881/, С., 1995.
8. Иречек, К. Български дневник, т. 2 /1881-1884/, С., 1995.
9. Колев, Й. Тримата големи. Г. Живков, К. Величков, Ив. Д. Шишманов в историята на Министерство на народното просвещение. Благоевград, 2006.
10. Мангачев, П. Д-р Константин Иречек – живот и дело в България (1879-1884). С., 2010.

11. Пиронкова М. Развитие на гимназиалното образование в България. // Историческо бъдеще, 2013, №1-2, с. 37-58. Попов, Н., М. Пиронкова Образователната система в България. С., 2007.
12. Предложения за материалното поддържане и

- учебното преустройство на училищата. // Държавен вестник, бр. 45 от 28 май 1880 г.
13. Раднев, Н. М. Дринов и К. Иречек и просветното дело в Княжество България. С., Народна просвета, 1984.

ДАРЕНИЕТО НА БАНКЕРА ИВАН КОВАЧЕВ ЗА ОТКУПУВАНЕ И ПОПУЛЯРИЗИРАНЕ НА АРХИВА НА КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК

Фотос 1. Константин Йосиф Иречек
(12.VII. 1854, Виена – 10.I.1918, Виена)

В началото на 1918 г., когато войната все още не е приключила, на 10 януари във Виена умира Константин Иречек (Фотос 1). Той е историк и общественик, дописан (1882) и редовен (1884) член

Цветана Величкова,
Научен архив на БАН

на БКД. Професор по всеобща история в Карловския университет в Прага (1884-1893). Професор по история на славянските народи във Виенския университет (1893-1918). Секретар и министър на народното просвещение (1881-1882) в България и председател на Учебния съвет при Министерството (1883). Директор на Народната библиотека и музей (1884). Почетен член на Българското археологическо дружество (1903). Автор на първата научна „История на българите“.

Българското книжовно дружество високо оценява помощта на Иречек за възстановяване на дейността му в София и за неговата подкрепа като секретар и министър на просвещението. На 10 август 1884 г., когато той вече не е в България, Управителният съвет взема решение и му изпраща благодарствен адрес за неговите заслуги¹. На 10 ноември 1898 г. Главното събрание го провъзгласява за свой почетен член² (Фотос 2).

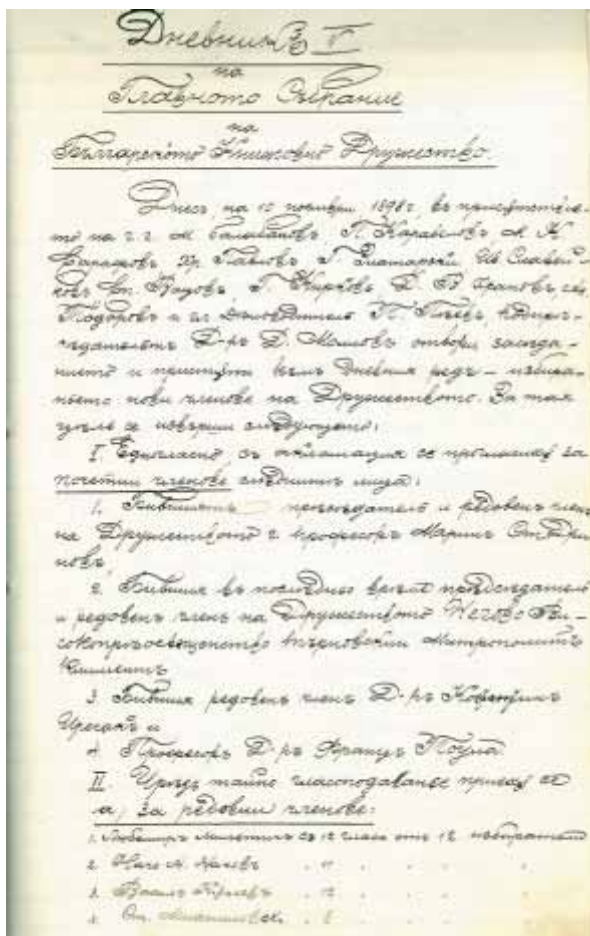
На 15 януари 1918 г. Секретарят на БАН Иван Пеев-Плачков събира членовете на Управителния съвет и те изпращат съболезнователна телеграма до семейството на чужденеца, големия познавач и приятел на България³. Българският пълномощен министър във Виена Андрей Тошев⁴ полага на гроба венец от името на Академията. Управителният съвет на това си заседание решава (тъй като Иречек не споменава в завещанието си ръкописите, документите и книгите, които се отнасят за България и Балканите), „да се влезе в споразумение чрез българския пълномощен министър във Виена с неговото семейство и се направи потребното, за да се приберат тия ръкописи и книги за библиотеката

¹ Документи за историята на Българското книжовно дружество 1878 -1911. Т. 2, Изд. БАН, С., 1966, с. 78-79; Периодическо списание, кн.10, 1884, с. 198-202.

² Документи за историята на Българското книжовно дружество 1878 -1911. Т.2... с. 197.

³ НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е.744, л. 56-б (текстът на телеграмата в дневник №32 на УС на БАН липсва).

⁴ Андрей Славов Тошев е български учен, академик, дипломат и политик, министър-председател на България в 52-то правителство (1935). Последователно е български официален представител в Черна гора, Гърция, Сърбия, Австро-Унгария (1917-1918) и Австрия (1918-1920).

Фотос 2. Дневник V на Главното събрание на БКД за избора на К. Иречек за почетен член на Дружеството, 10 ноември 1898 г.

на Академията⁴⁵.

След неговата кончина, на тържествено събрание, организирано от Историко-филологическият клон на БАН с председател Б. Цонев, проф. В. Златарски произнася академична реч в негова памет⁶. Решава се още да се издаде сборник в чест на Иречек, за съставянето и редактирането на който са определени В. Златарски, Ст. Аргиров и Й. Трифонов⁷.

През с.г. (1918) БАН изпраща ковчежника си Ст. Аргиров да проучи въпроса за едно евентуално откупуване на архива и библиотеката. Същото желание има и виенският Институт за ориенталски изследвания. След 2-годишни преговори се

решава архивът да се предаде на БАН, а библиотеката – на Института. Междувременно чешкото правителство изпраща молба до БАН да отстъпи на новоосновения Славянски институт в Прага материалите, които се отнасят за чешката наука, но Академията не се съгласява.

През 1920 г. архивът на Иречек е откупен със средства на щедрия дарител Иван Николов Ковачев (неизв.) – banker, член от 1913 г. на УС на първата кредитна банка след Освобождението „Гирдап“⁸. През 1918 г. той е главен директор на централната банка „Гирдап“ и на нейното дъщерно предприятие „Българска Македонска банка“ (ликвидирана през 1922 г.). Акции в дъщерните ѝ предприятия имат и синовете му Марин и Никола Ковачеви.

В тежките следвоенни години (1918-1920) Ковачев е щедър дарител на Русе и Русенско⁹. През 1918 г. дарява 1 млн. лв. (по молба на Русенската община) за построяване на пансион и професионално училище върху издигнатите основи на Девическото училище в Русе с условие гимназията да носи неговото име. Същата година дава 5 хил. лв. за бедни войнишки семейства в Русе, 2 хил. лв. за бедни ученици и 1500 лв. в помощ на бедни войнишки семейства в с. Гагала, Русенско (вероятно родът му е свързан с това село)¹⁰. Ив. Ковачев дарява 50 хил. лв. за строителство на читалище „Св. Георги“, защото през 1920 г. сумата за строежа бързо нараства¹¹.

По повод смъртта на големия чешки историк и учен на 2 май 1918 г. Ив. Ковачев завещава на БАН 100 хил. лв., депозирани в банка „Гирдап“. (Фотос 3). Неговата воля е УС на Академията да използва половината от сумата (50 хил. лв.) за закупуване на архива и библиотеката на Иречек, а с останалата сума да образува фонд при БАН, който да носи неговото име. С лихвите на фонда да се печатат трудове по история, етнография и за бита на българите. В отговор на благодарственото писмо на УС на БАН дарителят пише, че е необходимо: „по-заможните български граждани да се проникнат от съзнанието, че хората на науката ще могат да изпълнят своя дълг към отечеството само когато бъдат щедро подпомагани от тях“¹² (Фотос 4).

Като една от най-авторитетните и единствена научна институция, БАН учредява през годините (от

⁵ П. Миятев, Д. Коен, Цв. Антова, Б. Димитрова (съств.). Документи за историята на Българската академия на науките 1911-1944. Т. 3, Изд. БАН, С., 1974, с. 67.

⁶ Летопис на БАН, 1818-1920, С., 1922.

⁷ Документи за историята на Българската академия на науките 1911-1944. Т. 3, ... с. 67-68 (Дневник №16 на ИФ клон от 17 януари 1918 г.).

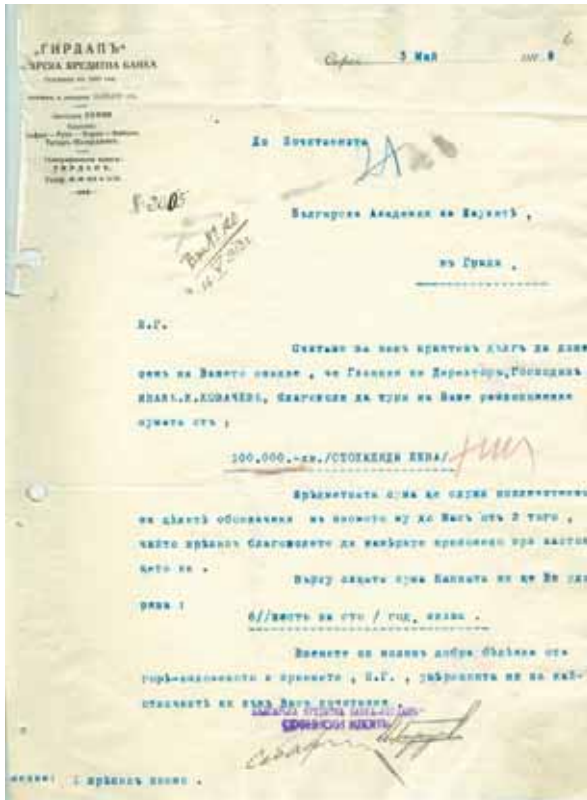
⁸ Кредитно акционерно дружество, основано през 1881 г. от видни русенски финансисти и търговци.

⁹ ДА-Русе, ф. 4К, оп.1, а.е. 48, л. 69; ф. 117К, оп.3, а.е. 2, л. 212; ф. 609К, оп.1, а.е.4, л.60-61; в. Мир, № 5374, 15 март 1918; в. Мир № 5418, 7 май 1918.

¹⁰ Енциклопедия Дарителството. Дарителски фондове и фондации в България 1878-1951. Т.1, С., 2011, с. 349-351.

¹¹ Антова, Е. И миналото вълнува. 125 години гимназия „Баба Тонка“ – Русе. С., 1989, с. 112.

¹² НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е. 415, л. 45-50.

Фотос 3. Писмо от Софийския клон на банка „Гирдап“, което съобщава за дарението на Иван Ковачев

Фотос 4. Благодарствено писмо на УС на БАН до Иван Ковачев

1892 до 1947 г.) 63 дарителски фонда, чийто капитал е 20 217 293 лв., които подпомагат българската наука и нейната институция. Дарителите формулират целта на даренията си: лихвите да се използват за издаване и награждаване на научни и популярни трудове от всички области на знанието или „за нуждите на Академията“. Малко са случаите, когато се учредяват фондове с по-специална цел като този. През 1918 г. това е единственото дарение за Академията. Какъв отзвук произвежда в България смъртта на Иречек, можем да съдим и по този дарителски акт на Ив. Ковачев.

Фонд „Иван Ковачев“ е учреден през 1918 г. На 16 ноември 1920 г. чрез банка „Гирдап“ УС на БАН превежда чек за 2097 крони на Виенската банка за откупуване на архива на К. Иречек¹³.

През 1921 г. архивът на Иречек е откупен, но все още се намира във Виена. На поредното заседание на УС (Дневник № 76 от 12 декември 1921 г.) се взема решение, ковчезникът на БАН Стоян Аргиров да се погрижи за архива и за неговото транспортиране до София. Провежда се среща с бившия пълномощен министър във Виена А. Тощев, за да се разбере къде точно се съхранява архива след неговото напускане от легацията и чрез новия пълномощен министър д-р Д. Досков се действа за успешното му изпращане в Академията¹⁴. От последната среща във Виена се разбира, че с писмо от 3 февруари 1922 г. на царската легация 3-те сандъка с архива на Иречек са изпратени в София¹⁵.

Архивен фонд „К. Иречек“¹⁶ е един от най-богатите и съдържателни архиви в Научния архив на БАН¹⁷. Личният архив е добре запазен и подреден в 98 кутии, 41 папки от самия него. Липсват документи от биографичен характер – навярно поради лична преценка за приоритета на научните материали. Като например: трудове, рецензии за тях, библиография, кореспонденция (7000 писма, разделени по групи – писма от българи, южни славяни, чешки писма, писма на учени, научни дружества и т.н.). При окончателната обработка на архива описанието и систематизацията на Иречек отчасти е запазена и през 1972-73 г. фондът е напълно завършен, а описът му е отпечатан.

След пристигането на архива в БАН интересът към него проявяват наши и чуждестранни учени.

¹³ НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е. 1103, л. 70; а.е. 1145, л. 1-11.

¹⁴ Документи за историята на Българската академия на науките 1911-1944. Т. 3, ... с. 80-81; НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е.744, л. 90-91.

¹⁵ Документи за историята на Българската академия на науките 1911-1944. Т. 3, ... с. 85; НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е.744, л. 94.

¹⁶ Ф. 3К, оп.1, 1321 а.е., 1863-1918 г.

¹⁷ През 1954 г. в архива на БАН постъпва, чрез откупуване от учителя по история Папазов, една подвързана тетрадка с лекциите на Иречек във Виенския университет през 1895-96 г.

Така например, на Втория византоложки конгрес в Белград през 1927 г. проф. Петър Ников споделя в доклада си за своите проучвания в гр. Дубровник¹⁸ и предлага Дубровнишкият архив да се проучи по-основно „за осветление на българското минало“¹⁹. Решава се този въпрос да се подложи отново на обсъждане, след като се обработи архивът на Иречек, за да се избегне проученото вече от него в Дубровнишкия архив и което днес е част от неговия фонд.

През 1933 г. от архива на Иречек се интересува Сръбската академия на науките, с молба да се издаде регистър на селищните имена на Балканския полуостров, намерен от Иречек в Дубровнишкия архив. В писмото си до БАН председателят на Сръбската кралска академия Богдан Гаврилович смята, че той е от голямо значение за историческата география на Балканския полуостров и моли, ако БАН не го издаде, да се отстъпи това право на Сръбската АН²⁰.

В Общото годишно събрание на БАН от 27 юни 1943 г. Комисията за опазване на материалните ценности на Академията отбелязва за особено ценни: архива на БКД (Браилската сбирка), архива

на Академията и множеството подарени и откупени ръкописи, между които и личните архиви на Константин Иречек, Васил Н. Златарски, Никола Палаузов и др.

През 1953 г. започва обнародване на част от архивното наследство на Иречек. Архивът съдържа ценни извори за българската история и историята на българската наука в навечерието на Освобождението, така и за целия славянски свят и някои неславянски народи от Балканския полуостров и Средна Европа. Преписката с българи от 1871 до 1917 г. възлиза на 690 писма, телеграми, пощенски карти, покани за събрания, визитни карти и др. През 1953 г. Архивният институт при БАН издава в 487 страници „Из архива на Константин Иречек“. От 1953 до 1963 г. излизат от печат документите, отнасящи се за обществено-политическата и културна история на България от 1871-1914 г., в 3 тома, съхранявани в архива на К. Иречек – със съставител Петър Миятев²¹. В последното сведение за фондовете от 1 януари 1951 г. фонд „Ив. Ковачев“ липсва в списъка на фондовете – навярно основният капитал с лихвите е изразходван по предназначение.

¹⁸ Още през 1916 г. Академията изпраща някои наши учени в експедиции и научни командировки за проучване и събиране на ръкописи и документи за българската история. Известни са командировките с научна цел на Владимир Сис, Любомир Милетич, Михаил Арнаудов, Стоян Романски, Йордан Трифонов и др. Тази практика продължава и след това

¹⁹ Документи за историята на Българската академия на науките 1911-1944. Т. 3, ... с. 148-149; НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е.747-а, л. 73; Летопис на БАН, кн. XI, 1927/28, с. 79-94.

²⁰ Документи за историята на Българската академия на науките 1911-1944. Т. 3, ... с. 199; НА-БАН, ф. 1К, оп.2, а.е.618-а, л.45.

²¹ Миятев, П. Из архива на Константин Иречек. Преписка с българи. Документи за обществено-политическата и културната история на България от 1871 до 1914 г. Т. I, С., БАН, 1953, 487 с.; Т. II, С., БАН, 1959, 381 с. Т. III, С., БАН, 1963, 347 с.

СЕКЦИЯ „БИОЛОГИЯ“

ИБЕИ – БАН

ПОКАНА

СЕМИНАР ПО ЕКОЛОГИЯ – 2015 С МЕЖДУНАРОДНО УЧАСТИЕ

23–24 април 2015 г., София

Допълнителна и по-подробна информация ще намерите на страницата на ИБЕИ:

<http://www.iber.bas.bg/?q=bg>

За контакти:

seminar_of_ecology@hotmail.com

Материалите в рубриката са от Кръгла маса на тема:
„ПЛАГИАТСТВОТО В НАУКАТА“,
организирана от Съюза на учените в България – Комисия по етика
(12 ноември 2014 г., Нова конферентна зала, СУ „Св. Климент Охридски“)

ПРИЧИНИ ЗА ПЛАГИАТСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

Въведение

Плагиатството става все по сериозен проблем в академичните среди, включително висшето образование. За сериозността на проблема говори проведената в Мадрид конференция от 17-18 ноември 2008 г., посветена на етичните проблеми на науката, организирана от Форумата по научна добросъвестност (Research Integrity Forum) при Европейската научна фондация (European Science Foundation). Констатацията на участниците в конференцията е, че системата за борба с научното мошеничество в Европа се свежда по-скоро до постигане на консенсус и на самоуправление на научната общност, отколкото до закон. На тази конференция европейските учени решиха да консолидират усилията си за борба срещу мошеничеството в науката и в частност срещу плагиатството [1].

По същество плагиатството представлява кражба на чужд интелектуален, творчески труд. Нарушителят представя чуждата работа за своя. Значението на думата плагиат може да се намери в римското право (*plagium* означавало престъпна продажба в робство на свободен човек, за което се полагало бичуване (*ad plagas*). На латински език *plagio* означава открадвам.

В правото под плагиатство се разбират умишлени действия за незаконно присвояване на авторство на чуждо произведение на литературата, изкуството или науката, които действия подлежат на гражданска и даже наказателна отговорност.

Обзорът на литературата показва, че понятието „плагиат“ е доста точно дефинирано. Съдържанието на понятието обаче засега е размито и нееднозначно. Най-често плагиатството се бърка с пиратството, при което имаме използване, копиране, публикуване на чужди авторски материали. За да има плагиатство, действията по присвояване на авторството на чуждите материали в крайна сметка трябва да доведат до облага. Най-често срещаното плагиатство е представянето на чужди текстове за свои. Използване на сюжети, теми, идеи, поднесени в по-различна форма, не се счита за плагиатство.

Борбата с плагиатството предполага познаването на видовете плагиатство и причините за неговото съществуване и дори развитие.

Видове плагиатство

В литературата се срещат няколко различни класификации на плагиатството. От позициите на дейностния подход се различават следните видове плагиати:

Проф. дфн **Искра Арсенова**,
Съюз на учените в България

сификации на плагиатството. От позициите на дейностния подход се различават следните видове плагиати:

1. Копираш (Copying);
2. Миксатор (Mixator) – представящ смес от собствени и заимствани от други автори аргументи, без да ги цитира;
3. Перефразатор (Paraphrazator);
4. Фалшификтор (Falsify) – представящ измислени данни;
5. Публикуващ една и съща вече публикувана информация без цитиране на старата публикация (Re publication);
6. Тиражиране на информация без разрешението на автора (Replicator);
7. Добавящ към чужд материал без разрешението на автора допълнителна информация, замяна на думи и изрази (Re writer);
8. Компилятор (Compiler) – заимстващ текстове от няколко автора, често с изменение на стилистиката и граматиката на чуждия материал;
9. Намери и замени (Find and replace) – поставя нови ключови думи и фрази в текста, но запазва същността му;
10. Грешка 404 (Erreur 404) – цитиране на несъществуващи или неточни източници;
11. Струпващ (Aggregation) – цитира коректно, но не оригинални източници;
12. Re-Tweet – цитира правилно, но структурата и синтаксисът приличат на оригиналното произведение

По обем се различават следните видове плагиатство:

Пълно плагиатство, известно и като „комплексно плагиатство“, означава копиране на оригиналното съдържание дума по дума, без да се променя нищо в него и представяне като свое. В този случай е налице липса на оригинални изследвания.

Частичното плагиатство се получава при съчетаване на данни от два или три различни източ-

ници в неголеми размери. Този вид плагиатство се отнася до копирането работа на някой друг не напълно, а частично. Лицето използва перифразирание и така то представя една и съща идея в различна форма, чрез манипулиране на езика на оригиналното съдържание. По този начин, плагиатът се опитва да бъде оригинален, но работата не съдържа никакви първични изследвания. Неадекватност на знания по даден предмет е често срещана причина за частично плагиатство.

Минималистично плагиатство е плагиатството, при което човек перифразира едно и също съдържание, но в различни места. По този начин плагиаторът се опитва да копира идеи, мнения, мисли и идеи на друг автор, но така, че да не изглежда работата му като плагиатствана. Това, което той прави, е само промяна на конструкцията на изреченията и реда на мислите.

Мозаечното плагиатство е най-често срещано сред студентите. Случаите на мозаечно плагиатство се случват най-вече поради липса на знание или незнание за плагиатство и начините то да се избягва. Когато човек не променя конструкцията, но променя първоначалната формулировка, е мозаечно плагиатство. Резултатът е, че се променят изреченията, но думите остават същите.

От гледна точка на осъзнаване на постъпките най-пълна е класификацията, предложена от А. Поис [2]:

Умишлен плагиат, който умишлено присвоява чужди текстове.

Неумишлен плагиат – заимства под форма на подражание, случайно сходство, съвпадение с идеи, изказани или осъществени от различни автори независимо един от друг. Неумишленият плагиат може да бъде подсъзнателен, случаен (неволен) и „тиражиран“.

Подсъзнателният плагиат се проявява, когато човек, „преровил“ множество документи и информации, достига, благодарение на това, до някакво решение или изводи, възможно дори и нови, несъществуващи в този вид до момента. При това той може да не помни и/или не разбира, че фактически си присвоява авторство, което изначално не му принадлежи и искрено вярва, че до дадените резултати и решения е дошъл съвършено самостоятелно.

Случаен плагиат (неволен), доста често срещан в научната литература, е този, който заедно с други лица независимо едно от друго, достигат до едни и същи изводи, решения и даже изобретения и ги представят по един и същи начин.

„Тиражиран плагиат“ е получил почти масово разпространение, особено в научната литература. Той се появява поради това, че е прието да се цитира този източник на информация, който е най-популярен и е издаден в най-голям тираж. При това почти никой не си задава въпроса, дали ци-

тираният източник е първичният документ или цитатът е заимстван. Много често автори цитират източници, които не са ползвали *de visu*, а в някои случаи дори не се намират в страната. Такова тиражиране на цитирани източници, без тяхното истинско ползване, дори изкривява картината на развитието на науката.

Завоалиран плагиат най-често се среща в научно-популярната и научната литература. Изразява се в това, че вече известното се излага (умишлено или неумишлено) без съответното цитиране и се поднася с претенциите на авторство. Друг вид завоалиран плагиат е този, който представя данни или текстове от един автор, а цитира друг автор, на когото представените текстове не принадлежат.

В България се наблюдава и недоказуемо обвинение в плагиатство с цел zlepоставяне.

Фактори, обуславящи плагиатството:

Според *Eckstein* плагиатството е причинено от субективни и обективни фактори.

Субективните фактори са свързани с нагласата и индивидуалните особености, амбицията и конкуренцията между участниците в академичния живот и игнорирането на правилата [3].

Обективните фактори включват натиск и очаквания, насочени към лицата от семейството и други външни източници; очакванията на обществото за квалифицирани и образовани работници и специалисти; несъответствие при определянето на правилното поведение и липса на правила за поддържане и прилагане на такова поведение. Липсата на адекватни знания по даден предмет може да принуди индивидите да препишат дословно текста от източниците [3].

Икономически причини

Икономическите причини за плагиатството са свързани преди всичко с разходите за труд за научна или изследователска дейност, с подобряване на финансовото състояние, вследствие придобиване на диплома, степени и звания. Придобиването на последните е свързано с различни дейности като рецензиране, консултации, експертизи, които носят приходи на своите притежатели.

Лошото финансиране на научните изследвания, което води до непълноценното им провеждане, понякога е мотив за използване на чужди резултати. Невъзможността за снабдяване с необходимата техника, материална база, програмно осигуряване също води до заимстване или ползване на чужди резултати. Ниското заплащане на труда на преподавателите и изследователите нарушава баланса на трудовата им заетост. За да си докарят прилични доходи, те са принудени да работят на няколко места и поради тази причина не им остава необходимото за изследователска дейност време, което им „дава основание“ да прибегнат до присвоява-

не на чужди резултати.

Технологични причини

Най-разпространената от тези причини е прогресът на интернет технологиите, които предоставят широк достъп до различни ресурси. Най-бързо, удобно, лесно и евтино е „копи-пействането“ на готови текстове. С РС не трябва да преписваш, да ксерокопираш. С Google преводач, дори не трябва да превеждаш. В редакциите на списанията се срещат ръкописи и то често с почти безсмислени фрази, в резултат на лош машинен превод. РС предоставя възможност за бърза компилация на текстове, фигури, графики, изображения. Към технологичните причини се отнася и информационна претовареност, която е съпроводена със стремителен ръст на новата информацията; дублиране на информацията, увеличаване на достъпните канали за входяща информация; липса на метод за сравняване и обработване на различни видове информация [4].

Социални причини

Най-важната от тези причини е повишаване на социалния статус на плагиата. Публикуването или използването на чужд труд се прави единствено с цел издигане в академичната йерархия, получаване на определени, защитени от закона права като диплом за образование, квалификация, степен, звание.

Търпимостта на обществото към лъжата като средство за получаване на диплом за образование или степен е другата социална причина, както и липсата на правилно, възприето от обществото разбиране за интелектуалната собственост, за „споделената“ информация.

Културни причини

Незнанието за задължителното цитиране, за начините на цитиране, за технологията на цитиране са именно културните причини за плагиатството. Образованието – и висшето, и средното, не дават задължителни знания за цитирането. На докторантите също не се обръща сериозно внимание по въпроса за цитирането. Малко са студентите и докторантите, които са запознати с правилата за цитиране. Объркване за това как правилно се цитират източници – липсата на съгласуваност между различните изисквания за цитиране, са проблемите, с които студентите и докторантите се сблъскват, когато цитират източници.

Много студенти и докторанти поради невнимание, небрежност или немарливост при обработване на литературните източници стигат до плагиатство, докато правят предварително проучване. По време на подготвителната фаза, перифразиране на материал и директно цитиране на материал може лесно да се смесят, ако студентите/ докторантите не са внимателни. На по-късен етап, когато започва написването на работата, те вече не могат да направят разлика между това кой материал

е техен и кой материал идва от литературните източници. В допълнение, един студент или докторант може да записва непълна или неточна библиографска информация и по-късно да не е в състояние да намери източниците, да ги цитира, за да гарантира, че те не са плагиатствани.

Друга причина е, че студентите, а дори и докторантите, нямат добри представи за изследователската дейност. Нямат и изследователски опит, който е задължително условие за написване на дисертация, а защо не и на магистърска теза. Липсата на такъв навик води до неудовлетворителност и впоследствие до литературна кражба, за да се изпълни поставена задача.

За съжаление, не всички хора са надарени с творчески талант на писатели или на пишещи хора. Хора с лоши писмени навици винаги търсят лесни пътища и плагиатството е един от най-разпространените.

Ниското равнище на изследователска култура, липсата на етични кодекси, липсата на научна етика и неуважение на работата на колегите също са причина за плагиатство [5].

Незнанието на чужд език е причина за умишлено плагиатство. Голяма част от студентите, докторантите и младите учени считат, че преводът на дадена публикация ги прави собственици на идеите на автора и не трябва да цитират. Преводът те приемат за научна дейност и смятат, че следва да си поставят името под преведения текст и не разбират, че по този начин си присвояват идеите и текста на автора.

Объркването между плагиатство и перифразиране е една от основните културни причини за плагиатството. Изследванията показват, че до 60% от студентите не могат да направят разлика между перифразиран и плагиатстван текст. Проблемът става сериозен, когато студентите трябва да перифразират непозната лексика и технически термини. Изследване, публикувано в *Psychological Reports*, установява, че „студентите стигат до плагиатство, когато са изправени пред задачата да перифразират непонятен технически текст, за който те нямат правилните познавателни ресурси, с които да го обработят“ [6].

Невъзможността да се направи разграничение между плагиатстван текст и перифразиран текст, както и неправилно позоваване на източници, често са първопричините за неумишлено плагиатство.

Объркване за терминологията е друг проблем, който стресира студентите и докторантите и увеличава тяхното объркване и безпокойство. Мнозина не правят разлика и/или не могат да разберат разликата между доклад и есе, между експозе и аргументация, между тема и теза. А термините „анализ“ и „обсъждане“ със сигурност стоят в началото на списъка на всички времена с объркващи термини [7].

Не на последно място, сред културните причини е спадането на равнището на културата в сферата на висшето образование и науката, където според *Hanrahan* доминират меркантилни отношения от вида „продавач-клиент“, където дипломата е това, което се купува или добива с всички средства. За съжаление, дипломата вече не е средството за показване на получените в университета или научната организация знания и навици [8].

Академични причини

В науката у нас е прието дисертацията да се пише, обсъжда и защитава в определен социален кръг от специалисти в дадена област, към който принадлежат научният ръководител и дисертантът. Недопустимо е дисертация, преминала през всички тези инстанции, да е плагиатствана или да има плагиатство в нея. Затова липсата на строг контрол от страна на колегиите е една от най-сериозните академичните причини за плагиатството [9].

У нас, при заявяване на дисертационна тема и при защита на дисертация не се използва информационното опониране. Тук трябва да подчертаем, че информационното опониране позволява да се прекратят малко ефективни научни разработки.

Бих искала да засегна и една тема, свързана с отношенията на дисертанта с институцията, в която се защитава дисертацията или се придобива научно звание. Напоследък у нас се наблюдава практика на лица, заети в бизнеса или в управлението на страната, да придобиват висше образование или научни степени. По силата на техните властови или финансови позиции при защитата на дипломни или дисертационни работи почти липсва контрол.

Ультимативното изискване и конкуренцията за добри показатели и висока публикационна активност също могат да доведат до плагиатство [10]. За да получат по-висока оценка при атестацията, учените и докторантите прибягват до публикуването на повече публикации, при много от които се наблюдава автоплагиатство, републикуване, завоалирано плагиатство, което е умишлено плагиатство.

Други причини за плагиатството са мързел да се направи собствено проучване на дадени въпроси; икономия на време, тъй като изследователската дейност изисква време; безидейност и липса на изследователски умения, липса на мотивация за разработване на собствени идеи, липса на собствена гледна точка [11].

Много студенти поради липса на изследователски умения не знаят как да търсят в каталога на библиотеката, не познават базите данни за търсене на информация или други информационни източници.

При студентите и докторантите се наблюдават проблеми при оценка на Интернет източници. Много от тях не знаят как да се направи критична оцен-

ка на източници в Интернет. Използването на непроверени и не минали през оценката на научната общност източници може да повлияе на процеса на научни изследвания.

Юридически причини

В българското законодателство с плагиатството се занимават Законът за развитие на академичния състав на Република България (ЗРАСРБ), Законът за висшето образование (ЗВО), Законът за авторското право и сродните му права, Наказателният кодекс (НК, Раздел VII). За съжаление, в ЗРАСРБ в Чл. 35. (1), т.1, е записано: „Освобождава се от академична длъжност лице, когато бъде установено, че трудовете или значителни части от тях, въз основа на които е придобита научна степен или е зета академична длъжност, са написани или създадени от друго лице“. В Правилника за прилагане на ЗРАСРБ липсва глава „Контрол“. Не се споменава в закона и в правилника кой носи отговорност за даване на рецензия или становище за труд с установено плагиатство или с други думи, оценителите, неустановили или прикриващи плагиатството, остават ненаказани. Дава се право на министъра на образованието и науката да решава казусите с плагиатството, без той да е оторизиран да извършва тази дейност като министър.

В ЗВО няма член (ове), засягащи плагиатството от страна на студентите и преподавателите. В член 58, ал.1, т.4, само е казано че „при доказано по установен ред плагиатство в научните трудове“ член на академичния състав се освобождава от длъжност.

Прилагането на НК създава омагьосан кръг. Прокурорът при събиране на доказателства вместо да сравни текстовете, връща сигнала в същата институция, която вече е дала положителен вот за плагиатстване.

В крайна сметка законодателството е negliжирано плагиатството и поради тази причина плагиатът остава юридически ненаказан.

Първото, което трябва да се направи в това отношение, е да се засили персоналната отговорност на рецензентите. Те са тези, които трябва да познават литературните източници и да преценяват от кои източници са взети текстове или данни. Те дават оценка както за качествата на рецензираните трудове, така и за личните качества на кандидата. Отговорността на рецензентите е от особено значение за магистърските и бакалавърските тези. Непосочването на плагиатствани текстове в тезите показва на студентите, от една страна – невежеството, безотговорността на преподавателите, тяхната позиция по отношение на плагиатството, а от друга страна – те остават с впечатлението, че плагиатстването не е лошо, осъдително от обществото явление.

След разкриване на видовете плагиати и по-го-

ляма част от причините за плагиатството бих искала да представя резултати от изследване на плагиатството във висшето образование в Близкоизточния технически университет в Анкара [12]. Данните се препокриха частично с проведеното анкетно (не представително) проучване сред студенти и докторанти от СУ, УНИБИТ, ЛТУ и 3 института на БАН.

Турските изследователи описват следните най-често посочвани фактори: проблеми с ползването на чужд език (32,40%), времеви ограничения (31,10%), липса на знания за плагиатство (25,70%), претоварени изисквания (18,90%), липсата на идеи за работата / заданието (17,60%), липса на интерес към темата (13,50%), трудности при разбирането на заданието (12,20%), неразбиране на заданието (12,20%), липса на достатъчно академични умения (10,80%), липса на уважение или интерес към ръководителя (5,5%), липсата на наказание за плагиатство (5,5%).

Според българските студенти, на първо място е липса на знания за плагиатство (42%) и знания за цитирането на използваната литература (55%), трудности при разбирането на заданието (21%), липсата на идеи за работата / заданието (19%), липса на интерес към темата (17%), времеви ограничения (16%). Интересно е да се отбележи, че българските респонденти не посочват фактори като проблеми с ползването на чужд език и липсата на наказание за плагиатство.

В заключение, трябва да се подчертае, че проблемът за плагиатството в науката е сериозен, но... докато в обществото не се създаде атмосфера на нетърпимост към него, всички добри намерения ще останат нереализирани.

Литература

1. Scientists revolve to crack down on fraud. www.esf.org/.../scientists-resolve-to-crack-down/
2. Поис. А. Особое мнение. log-in.ru/books/

osoboe-mnenie-pois-a-put-k-sebea

3. Mapule Patricia Sentleng. Plagiarism among undergraduate students in faculty of applied sciences at South African higher education institution. November 2010. etd.uwc.ac.za/.../Sentleng_MBIBL_2010.pdf?.../
4. Reasons for Plagiarism – University of Alberta Library Guides. guides.library.ualberta.ca/content.php?pid...sid...
5. Awdry , Rebecca and Rick Sarre. An investigation into plagiarism motivations and prevention techniques: Can they be appropriately aligned? International Journal for Educational Integrity Vol. 9 No. 2 December, 2013 pp. 35–49
6. Plagiarism Prevention Guide: Why Students Plagiarize. www.mga.edu/student.../plagiarism/why.aspx
7. Curtis Guy J. and Razma Popal. An examination of factors related to plagiarism and a five-year follow-up of plagiarism at an Australian university . International Journal for Educational Integrity . Vol. 7 No. 1 June, 2011 pp. 30–42 ISSN 1833-2595
8. Hanrahan M. (2008) Plagiarism, instruction, and blogs/Student Plagiarism in an online world: Problems and solutions. Ed. By T. Roberts. Hershey, N. Y
9. Ефимова. Г.З., М. Кичерова. Анализ причин академического мошенничества и их классификация. Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» No4, 2012. <http://publ.naukovedenie.ru>
10. Демина, Н. Наука „Copy – Paste”. polit.ru/article/2007/08/24/plagiat/
11. Ивойлова И. Украденные мысли. Половина студенческих рефератов и курсовых скачивается из Интернета // Российская газета. - №4830, 20 января 2009 г.
12. Ereta, Esra and Tuba Gokmenoglu. Plagiarism in higher education: A case study with prospective academicians. Procedia Social and Behavioral Sciences 2 (2010) 3303–3307.

REASONS FOR PLAGIARISM IN BULGARIA

Iskra Arsenova

Abstract:

The paper gives the definition of plagiarism in science and higher education. The types of plagiarism by different marks are shown. The main reasons for plagiarism are described. The academic, economics, technological, social, cultural, legal causes are analyzed. Some interesting data about the perception of plagiarism in Bulgaria and Turkey are shown. The problem of plagiarism in science is serious, but While in society does not create an atmosphere of intolerance to it all good intentions will remain unrealized.

Keywords: Science , Plagiarism, Higher education, factors for plagiarism

ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ И ПЛАГИАТСТВОТО

Проф. **Сево Явашчев,**
УниБИТ

Все повече в преподавателските и научните среди се осъзнава, че плагиатството нанася големи поражения на образованието и науката. Затова в последно време се забелязва засилен интерес на научната и преподавателската колегия в разобличаването и противодействието в случаите на използване на резултатите от чужд труд. Към такова присвояване все по-често прибегват не само студенти, но и преподаватели от висшите училища, като по този начин се стремят да прикрият научната си некомпетентност и да задоволят амбициите си за сметка на чужд труд. В медиите се появиха достатъчно примери от България и от чужбина за случаи на плагиатство от високопоставени лица (Германия, Унгария, Румъния).

Плагиаторите не се раждат такива, те се „отглеждат“, дори „култивират“, т.е. те се подготвят някъде и от някого, а след това се включват във веригата и започват да се самовъзпроизвеждат.

Когато става въпрос за плагиатството при студентите и преподавателите, то може да се определи като предизвикателство пред образователната система във висшето образование. На смяна на поколението на истинските и заслужили учени и преподаватели могат да дойдат такива, които от ученическите чинове, студентските и докторантските банки, доцентските и професорските катедри са свикнали да преписват чужди текстове, без това да е правен или нравствен проблем за тях.

Трудно би се намерило висше училище, в което да не се среща, явно или завоалирано, използване на чужди публикации, представяни за свои. Броят на случаите за плагиатство във висшите училища се увеличава не с дни, а с часове. Това е особено тревожно, когато става въпрос за изследователската дейност на преподаватели и учени. Добросъвестните от тях започват да търсят различни начини, за да се предпазят от некоректни колеги. Например, историците са принудени да прикриват до възможния минимум научния апарат в публикациите си, за да не предоставят на недобросъвестни автори готови данни за архивните си източници.

Плагиатството в нашите висши училища е съществувало и преди, но то стана почти тотално след създаването на предпоставки за научни степени и академични длъжности да се изявяват хора без необходимите качества, а понякога и съвсем случайни хора, които имат възможност да задоволят амбициите си или да прикрият комплексите си.

Плагиатството във висшите училища се среща в различни форми: Copy-Paste; перифразиране на текста; позоваване на несъществуващи или неп-

равилни източници; превод от чужд език, без да се посочи източника и др.

Не всички рискуват директно да използват Copy-Paste. Широко се използват различни похвати, за да се прикрие преписването на чужди мисли и идеи. Например, между другото се споменава действителния автор, а след това се добавя „към това може да се добави още, че...“ и наистина се добавя, но отново текст от първоизточника, но този път без той да се посочва. Това се прилага най-често когато първоизточникът е на чужд език, различен от български.

Завоалирана форма на плагиатство е включването като съавтори на лица, които на практика не са участвали в подготовката и написването на дадена публикация. Този вид „подарък“ се среща най-вече, когато като съавтор трябва да се включи някой началник на действителния автор. Обикновено това е при написването на учебници и учебни пособия, доклади за научни форуми, различни проекти и пр. В замяна на това действителният автор получава някаква компенсация – финансово поощрение под формата на награда, предимство при хабилитиране, командировка в чужбина и пр. Това не е класически вид плагиатство, но има връзка с него като форма на псевдоавторство.

Една от най-често разпространените практики на плагиатство при студентите са дипломните работи и магистърските тези. Те са полезна форма при завършване на обучението, но само ако са самостоятелно написани. Плагиатството формира у студентите впечатление, че по този начин се прави наука и по-напористите от тях не се колебаят да запишат докторантура, като и там по същия начин разработват дисертациите си. Може би е добре да се помисли вместо дипломни работи да се въведе задължителен държавен изпит във всички висши училища, за да не се разпространява тази практика.

Използването на интернет и на информационните технологии също създават благоприятни условия за преписване. При минимум усилия от страна на студентите, цели пасажии от чужди разработки, и то нееднократно, се включват в дипломни работи и магистърски тези. По този начин те се превръщат в набор от цитати, а не в научно изследване. На практика интернет благоприятства разпространението на плагиатството. Лесната достъпност до чужди тестове, трудното контролиране на използването им, лесното преписване и пренасяне от един труд на друг (Copy-paste), превръ-

щат Интернет в основен източник на информация, използването на която е трудно да се контролира и санкционира.

Друг вид плагиатство е закупуването на готови текстове по интернет или поръчване на конкретен автор да напише дипломната работа или магистърска теза срещу съответното заплащане. Съществуват фирми, които развиват предимно такава дейност и добре печелят от нея.

Ако при студиите, статиите и научните доклади е по-трудно да се контролира плагиатството, не е така при дисертациите и хабилитационните трудове, които преминават през формализирани процедури, предвидени в ЗРАСРБ и съответните правилници на висшите училища. Особено показателно това е при дисертациите за ОНС „доктор“. Ако научният ръководител работи методично с докторанта, ако упражнява контрол върху неговите проучвания и изяви с доклади на научни конференции и пресича в зародиш всеки опит за плагиатство, то тогава докторантът ще разбере, че плагиатството няма да мине. Но, ако научният ръководител се е хабилитирал с труд, голяма част от който е преписан от една или няколко чужди публикации, то тогава и докторантът ще последва примера му, а той по-скоро ще си затвори очите.

Но освен научният ръководител, отношение към подготовката на докторанта има и обучаващото звено (катедрата), където също може да се повтори горната схема. И накрая се стига до научното жури. Тук проблемът с плагиатството е по-сложен. Прави впечатление, че твърде често в състава на научни журита са включени едни и същи лица при твърде различни научни области на курсите или на темите на дисертациите. Без да се изключва възможността за широкопрофилността на някои експерти, по-скоро обяснението за това е, че те са „удобни“, известни са с добронамереното си отношение към висшето училище или към конкретното лице, явяващо се на конкурс за академична длъжност, защитаващо дисертация или заради хонорара. Единици са примерите, когато академичната общност в някое висше училище реагира адекватно срещу явни и известни случаи на плагиатство.

Въпросът е – защо все по-често студенти и преподаватели без притеснение са способни на кражба на чужда интелектуална собственост и стават плагиати? При това често смятат плагиатството като напълно нормална форма на присвояване на чужд труд.

Кои са причините за разпространението на плагиатството и търпимостта към него? Към тях могат да се отнесат следните:

- Недостатъците в средното образование се отразяват върху подготовката на приетите във висшите училища студенти. Тези неподготвени студенти се изправят пред изискванията на вис-

шето образование, колкото и те да са принизени в последните години. Лишени от навици за системна подготовка и проявяващи несериозно отношение към учебния процес, те нямат друг начин, освен да преписват при подготовката на своите реферати, курсови и дипломни работи, магистърски тези, а понякога и дисертации.

- Икономическите и социалните условия в страната, затрудненото финансово положение на студентите ги принуждава да работят в учебно време. Голяма част от тях компенсират недостига на време за подготовка с използването на услугите на сайта „Помагало“, готови материали от интернет и други подобни похвати.
- Недостатъчната обвързаност на обучението с възпитанието във висшите училища, както и липсата или принизяването на нравствените норми и възпитанието в такива добродетели като честност, правдивост и пр.
- Лесният достъп до търсената информация в интернет и недостатъчно сигурните методи за откриване на плагиатството от интернет. Към това трябва да се прибави и недостатъчната подготовка на преподавателите да боравят с тези методи за оперативен контрол. А тези, които притежават такава подготовка, не желаят да си губят времето и да си причиняват неприятности при откриване на плагиатство.

Развитието на информационните технологии създава условия за масовизиране на плагиатството. Една от причините за това е, че докато информационните технологии се развиват, формите за провеждане на писмени изпити на студентите си остават същите с години – реферати, курсови и дипломни работи, магистърски тези.

Съществуват редица портали, които безплатно или чрез заплащане предлагат готови писмени работки. Една експресна анкета сред група студенти от УниБИТ показва, че над 70% от тях поне веднъж са използвали чужд текст за свой, който да представят на съответния преподавател.

Съществува и трудност при определянето на даден текст дали е плагиатство. Проверката в интернет става само в определена база данни на дадена система, за да се определи дали има използване на чужд текст. Но тази система не може да покаже (докаже) дали въпросният текст е първоизточник или и той не е плод на плагиатство от друг. Към тези трудности трябва да се прибави и това, че чрез интернет може да се прави проверка само на текстове, които са в интернет, но не и на плагиатство, извършено директно от хартиен носител (списание, книга и пр.). Така стои и въпросът за преписването от източници на друг език, различен от българския.

При това положение или трябва да се въведат нови форми за писмен изпит, или трябва препода-

вателят да разреши легалното използване на интернет-източници. Т.е., тези източници да не се използват като краен резултат, а само като източници за изследователска работа, на базата на които за се правят допълнения, анализи и обобщения.

В противен случай се създава възможност за плагиатство, в т.ч. и за такова при подготовка на дипломни работи и магистърски тези от студентите. За написването им е необходимо използването на колкото се може източници, със съответното позоваване на авторите. Но студентът е длъжен лично да обработи необходимата информация, да й направи анализ, да я интерпретира и обобщи. Дословното заимстване на оригинален текст от друг автор следва да се разглежда като кражба на чужд труд и подлежи на санкции.

Тези причини са характерни преди всичко за плагиатството при студентите. Но към студентите все пак трябва да се отнасяме внимателно. Не са редки случаите, когато липсата на позоваване на първоизточника се дължи на неопитност, на непознаване на изискванията за използването на чужди публикации. При нас се надяваме това да се преодолее с въвеждането в първи курс на задължителна учебна дисциплина за ОКС „бакалавър“ – „Академично писане“ и на избираема такава – „Методика на научните изследвания“. Въведена е и специална Наредба за писмените разработки, които подлежат на оценка (реферат, курсова работа, дипломна работа и магистърска теза).

Едно от отрицателните последствия от плагиатството при написването на реферати от студентите е постепенното формиране у тях на неверие в собствените им сили и възможности, което почти винаги е съпроводено със загубата на способността за критично отношение към труда и изводите на други изследователи.

Към плагиата освен неудовлетворителната оценка трябва да има и административна санкция от страна на ръководството на висшето училище. Опасенията в такива случаи са, че огласяването на плагиатството ще доведе до влошаване на отношенията между преподавателите, ще урони престижа на университета и на неговото ръководство.

Случаи на плагиатство има и при преподавателите:

- Плагиатството се е превърнало в сравнително лесен и бърз начин за научно и служебно изразстване. Дори се срещат случаи, когато се защитават дисертации, за да се удовлетворят лични амбиции и това става пак чрез плагиатство.
- Принизяването на критериите на катедрените, факултетните, академичните и научните съвети, на научните журита при провеждането на процедурите за научни степени или академични длъжности. Някои го правят заради нежеланието да си навличат неприятности с колеги или висшестоящи, други заради опасността да не

бъдат повече включвани в състава на научните журита, трети за да запазят авторитета на колегата и пр.

- Несъвършенството на ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане. Няма институция, която да извършва мониторинг над процедурите във висшите училища: кой колко пъти е бил член на научно жури в едно и също висше училище, по каква научна проблематика, съдържание на рецензиите и становищата им и пр.
- Трудното доказване на плагиатството. Съществуват най-различни начини, за да се маскирато: компилация, преразказване, подмяна на термини и понятия, смяна на словоредата, използването на кавичките при цитиране и пр.
- Несъвършеното законодателство и липсата на адекватна съдебна практика за защита на авторското право в науката. Въпреки че съществува от векове, терминът „плагиатство“ до ден днешен не е точно определен в смислово и юридическо отношение. Прекалено е обтекаемо това понятие в Наказателния кодекс, което позволява различна интерпретация. Чл. 173. (1) (Изм. - ДВ, бр. 10 от 1993 г.): „*Който издава или използва под свое име или под псевдоним чуждо произведение на науката, литературата или изкуството или значителна част от такова произведение, се наказва с лишаване от свобода до две години или с глоба от сто до триста лева, както и с обществено порицание*“.
- За съдебната система този проблем е твърде незначителен на фона на другите видове престъпления.
- Тежкото финансово положение на част от научни работници (пенсионери), които си затварят очите като членове на научни журита, когато констатираат плагиатство при защита на дисертация или при хабилитиране, за да бъдат номинирани и в бъдеще в научни журита.
- Високата степен на безразличие, липсата на нетърпимост на колегията, а и на обществото към проявите на плагиатство. Сред преподавателската и научната общност се е създадо безразличие и търпимост към плагиатството. Има и случаи, когато самите потърпевши не реагират срещу такова ограбване на труда им. Освен за безразличие, в такива случаи става въпрос и за безсилие. Евентуалното завеждане на съдебно дело не дава гаранция за справедливо реагиране срещу плагиатора, но със сигурност ще се изгуби много време, нерви и пари.
- Корупционната среда в страната, която създава условия за плагиатство. Съдебната система у нас така е устроена и така действа, че на практика тя защитава плагиатора от истинския автор.
- Почти е невъзможно да се докаже плагиатство,

особено в хуманитарните и обществените науки, където всеки научен труд се основава на идеи, теории, принципи и пр., които не могат да се патентоват и върху които трудно може да се докаже авторското право. На практика юристите казват, че това е предимно морален проблем, а в гилдията не искат да се занимават с морални проблеми и ги отправят към юристите. Т.е., горещият картоф никоой не го желае. Разчита се на научната етика и добросъвестност, които се развиват в практиката и се предават на следващите поколения изследователи като аморфни понятия, лишени от смисъл.

Ако ошетен автор реши да подаде иск в съда за това, че е преписано от негова публикация, то перспективите да успее в съда са минимални. Търсенето на справедливост чрез съда е съпроводено със загуба на време и нерви. Започват се експертизи, поредица от съдебни заседания, изискване мнението на вещи лица. У нас, поради подминаването на този проблем, няма достатъчна съдебна практика за такъв вид дела. Затова са малко адвокатите, които биха се захванали с подобно дело. Но освен на съда, може да се разчита и на реакцията на общественото мнение на студентите и преподавателите, т.е. да се изработят вътрешни механизми за борба с плагиатството и те сами да се справят с този проблем.

В тази обстановка нараства ролята на професионалната етика и научната добросъвестност, които да се превърнат в ефективни механизми против плагиатството. Разработването на етични норми и особено на тяхното възприемане и прилагане, изисква време и ресурси, но противното означава интелектуален и нравствен разпад.

Разбирането на опасността от разпространяването на плагиатството сред бъдещите специалисти налага решителни мерки против това явление от страна на ръководствата на висшите училища. Не съм чувал за случай на отзоваване на студент заради плагиатство при написване на курсова или дипломна работа или пропадане на процедура за академична длъжност или научно звание.

Ако във вътрешните нормативни документи на висшите училища се заложи изключването от университета при доказано плагиатство, то поне ще намалее. Бедата е, че и ние преподавателите не сме достатъчно взискателни и принципни. Дори да се появи съмнение за плагиатство или ако се докаже такова, единици са случаите, когато се предявяват някакви санкции спрямо студента, докторанта, а понякога и преподавателя-колега.

За ефективното противодействие срещу плагиатството е необходимо самата преподавателска и научна колегия да е по-активна. Трябва да се огласяват случаите на плагиатство. Всяко издателство, всяка редакция трябва да имат своеобразен „черен списък“ на автори, които са склонни да

плагиатстват. Колективното мълчание на практика узаконява плагиатството като нещо нормално, ед-ва ли не като норма в научноизследователската работа. Бедата е, че у нас научните списания са твърде малко и не е възможно на страниците им да се открие специална рубрика, в която да се дискутира по проблема за плагиатството – да се споделят мнения, да се посочват примери и имена и пр.

Също така е важно студентите, младите преподаватели и учени да се приучват и възпитават на нетърпимост към това явление. В противен случай те привикват да работят в постоянен режим на компилиране и остават с впечатление, че така трябва да се прави. В това отношение ролята на преподавателя е много важна – при определяне на темата на дипломната работа или на магистърската теза, при рецензирането им, като участник в научно жури. Ако темата е формулирана така, че на практика да е нещо съвсем ново, което не е разработано до сега, то няма как да се преписа от предишна разработка. Но, ако едни и същи теми се повтарят години подред, то естествено възможностите за преписване са големи и ще се намерят студенти, които да се възползват от това.

Би било наивно да се мисли, че е възможно изкореняването на това явление. Но е напълно възможно да се намали неговото разпространение и за това трябва да се почне от висшите училища, от системата на образованието. В тази дейност трябва да се включат както юридически, така и педагогически методи, форми и средства за осъждане на плагиатството. От голямо значение е и личният пример на преподавателите, които не трябва да си затварят очите в случаи на плагиатство от техни дипломанти, магистри и докторанти.

Време е и у нас да се последва примера, който имаме от редица европейски страни, където към плагиатството не само на университетско, а на политическо и държавно ниво, се отнасят като към престъпление: в Германия към министъра на отбраната, в Унгария към президента, в Румъния към министър-председателя, който се кандидатира и за президент на изборите през ноември 2014 г.

За да се противодейства ефективно на разпространението на плагиатството, е необходимо да се знаят неговите форми и мащабите му. Но е важно да се намерят и подходящите решения, за да му се противодейства. Проверяването за плагиатство трябва да стане стандартна процедура във висшите училища.

Обобщавайки написаното, трябва да се посочи, че плагиатството може значително да се ограничи, като се усъвършенства нормативната база, вкл. и законите. Не бива да се пренебрегва и осъждането на това явление от морална гледна точка. Особено внимание следва да се обръща на плагиатството във висшите училища, защото на прак-

тика те могат да се превърнат в своеобразни школи за плагиатство. Но това не може да стане без

активното участие на преподавателите, вкл. и даването на личен пример в това отношение.

EURAXESS – Researchers in Motion е една от единствените по рода си инициативи, създадена за вас от ЕИП, осигурявайки на европейски и неевропейски изследователи цялостна информация и услуги в подкрепа на тяхната международна изследователска кариера – в рамките на Европа и извън нея. От достъп до предложенията за работа и работодатели до съвети и съдействие преместване, EURAXESS предлага всичко това и повече.

www.EURAXESS.org

EURAXESS Roadshow посети **29 града в 22 страни**. Пътуващото изложение осигури на студенти и млади учени от цяла Европа възможност да „**мобилизират**“ своята научноизследователска кариера чрез контакта си с EURAXESS.

В Пловдивски университет и в Софийски университет беше осигурен директен достъп до информационни терминали и EURAXESS професионалисти, готови да покажат услугите ни и как да бъдат използвани, за да „**мобилизирате**“ вашата кариера.

Какво EURAXESS може да направи за вас:

- Намиране на работа ! Публикувайте вашата автобиография **НА МЯСТО** на портала EURAXESS Jobs, така над **7 500 изследователски организации**, финансиращи организации и фирми могат да го видят.
- Получете съдействие! Има повече от **260 EURAXESS центрове в 40 страни**, които знаят всичко, което ви е необходимо за данъци, социално осигуряване, намиране на жилище и достъп до местните здравни грижи.
- Междувременно EURAXESS права подпомага подобряването на условията на труд на изследователите, където и да работят в Европа. Проверете за „**HR Excellence in Research**“ **logo**, когато си търсите работа !

Съюз на учените
Пловдив

VI МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ НА МЛАДИТЕ УЧЕНИ

11 - 13 юни 2015 г., Пловдив

НАУЧНИ НАПРАВЛЕНИЯ:

- **Природни и технически науки:** математика и информатика; физика; екология, химия; биология; техника и технологии.
- **Медицински и аграрни науки:** дентална медицина; фармация; аграрни науки.
- **Хуманитарни и обществени науки:** филология (лингвистика и литературознание); педагогика и психология; обществени науки; мениджмънт; глобализация и туризъм.

ЗА ДОПЪЛНИТЕЛНА ИНФОРМАЦИЯ

<http://www.subplovdiv.com/>; <http://icys2013.uni-plovdiv.net/>

Материалите в рубриката са от Научна конференция в чест на 70-годишния юбилей на Съюза на учените в България, организирана от секция „Филологически науки“ към СУБ (30 септември 2014 г., Огледална зала в Софийския университет)

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ЕЗИК НА ЛЪЖАТА В МЕДИИТЕ¹

Политическите евфемизми и дисфемизми в политическия дискурс. Езикът на лъжата

Във връзката език – мислене се обсъжда хипотезата, че езиковите употреби могат да контролират и дори да променят човешкото поведение. Е. Андрюс се позовава на две теории, които настояват на определящата роля на езика по отношение на мисленето. Едната от тях е антропологичната лингвистична теория на Сапир-Уорф, според която всеки език създава решетка на реалността, която налага някои ограничения върху възприятията на говорещия по отношение на тази реалност [1, с. 392-393]. Според теорията „езикът е единственият инструмент, използван не просто, за да се общува, но и за да се разбира и да се оформя реалността“ [2, р.25]. Е. Сапир смята езика за гид в социалната реалност, който силно повлиява осмислянето на социалните проблеми и процеси. Б. Лий Уорф разширява тезата на Е. Сапир, като допълва, че всеки език включва някаква гледна точка и пренася вече конструирана представа за света към носителите си (по Луц [2]).

Писателят Дж. Оруел формулира свои политически импликации в хипотезата на Сапир-Уорф. Той вярва във властта на езика да установи и поддържа политически контрол и изразява това свое виждане в романа си „1984“ (вж. по-подробно [3, р. 106-117]).

Терминът „doublespeak“ (език на лъжата) е амалгама от два израза на Оруел – „doublethink“ и „newspeak“ – от антиутопията му „1984“. Основно за езика на лъжата според него е несъответствието между това, което се казва, това, което не се казва, и това, което е реалност. Единствената причина за използването на езика на лъжата е неразумното да изглежда разумно, безотговорността – отговорност, слабостта – сила, негативното – позитивно, неприятното – привлекателно или поне поносимо. Този език цели да отхвърли или да прехвърли отговорността, да смеси реални с желани значения, да прикрие мисли и чувства. Езикът на лъжата е език, чиято цел е комуникацията, но на думи.

Според У. Луц живеем в свят, пълен с език на

Доц. д-р **Андреана Ефтимова**,
СУ „Св. Климент Охридски“

лъжата: няма бедни квартали или гета, а *скрити градове* (inner city) или *субстандартни жилища* (sub-standard housing), в които се води *непривилегирован* (disadvantaged) и *икономически неохолан* (economically nonaffluent) живот; непечелившите компании са с *отрицателен дефицит* (negative deficits); не се умира, а се води *терминално съществуване* (terminal living); рядко може да се прочете, че акциите падат, те *се успокояват*, *технически се регулират*, *коригират* (eased, made a technical adjustment, a technical correction); работниците не се уволняват, а *не се ангажират*, *освобождават се*, *не се наемат*, *не се подновява ангажиментът им* (non-retained, released, dehired, non-renewed) [2, р. 28].

Тази езикова картина на света като че ли остава незабелязана у нас, а всъщност ни заобикаля отвсякъде.

У. Луц изброява поне **четири средства**, чрез които се реализира езикът на лъжата [2, р. 26-27].

Първото средство са **евфемизмите**. У. Луц разглежда етичните съображения при употребата на евфемизми, като нарича този тип занимания „етика на реториката“ [4]. Той разграничава евфемизмите от т.нар. doublespeak (език на лъжата). Когато евфемизмите не се използват, за да се избегне нараняване на чувствата на някого или на някаква общност или за да се спази социокултурното табу, а се използват за измама, тогава е налице doublespeak (език на лъжата). Например през 1984 г. Държавният департамент на САЩ решава да не използва думата *убийство* в годишния си отчет за състоянието на човешките права в страните от целия свят. Вместо тази дума се използва фразата *незаконно и своеволно отнемане на живота* („unlawful or arbitrary deprivation of life“). По този начин се избягва проблемът за санкционирането на убийствата от правителствени войски, които са поддържани от САЩ. Чрез новата езикова формулировка аудиторията се въвежда в заблуда, за да се прикрие нещо не-

¹ Статията е подготвена в рамките на проект по НИС „Политическата коректност като лингвистичен проблем“ (Договор №011 от 09.04.2014) с ръководител доц. д-р Андреана Ефтимова. Изказва се благодарност на НИС към СУ за подкрепата.

лицеприятно. Така езикът изменя представите на хората за реално случилите се събития.

Евфемизмите като политически инструмент се използват за прикриване на скандали, на истини, за контрол на общественото мнение, когато се дискутират теми и събития от обществена значимост. Типичните черти на политическите евфемизми са: (1) раздалечаване на наименованието от означаваното; (2) разширяване на значението; (3) убедителна/ неоспорима характеристика на времето.

(1) Раздалечаването на наименованието от референта се използва от политиците, за да се постигне напълно или частично скъсване на връзката с реалността (например Р. Рейгън нарича военните ракети *пазители на мира*; политиците наричат военните атаки *активна защита*; рецесията е заменена от *негативен ръст*). Степента на раздалечаване е най-висока при политическите евфемизми.

(2) Разширяването на значението има за цел конкретните изрази да се заменят с по-обща, негативните конотации да се променят към по-неутрални или положителни (например при инвазията на американската армия в Гренада през 1983 г. президентът Рейгън е много недоволен от думата *инвазия*, употребена от журналистите, и използва словосъчетанието *спасителна мисия*, представяйки намесата като помощ за други страни; атаките във Виетнам и Либия са наречени *въздушни операции*; военните атаки в Ирак през 2003 г. са наречени от Дж. Буш *военни операции*).

(3) Евфемизмите са запис на социални процеси и сътресения и на отношението към тях (например атаката във Виетнам е наричана *защитна акция*, разрушаването на виетнамски села – *мирна програма*, а смъртта и ранените – *второстепенни щети*).

По време на украинската криза в българската преса се нароиха материали, изобилстващи с политически евфемизми за описване на собствени политически решения и действия и дисфемизми по отношение на опонента, които илюстрираха противоречиви отношения към събитията в Украйна. Ето някои **примери** от в. „Капитал“ от периода март-април 2014 г.

I. Единият политически субект и неговите застъпници определят собствените си действия, като използват следните номинации по отношение на: (1) конфликта в Украйна – *разви-*

тие на гражданското общество в Украйна, украинска революция; (2) действията за решаване или подклаждане на кризата – *овладяване на Русия – стратегията Кенън, Путин да бъде счупен – подходът Рейгън, загриженост (на ЕС) от действията, плана за стабилизация (приет от управляващите в Киев), стриктна политика срещу агресията на Москва, reset на отношенията с Кремъл (Обама), втвърдяване на тона към Москва, по-твърда линия, Меркел загуби доверие в Путин, дипломатическо решение на кризата (има се предвид налагането на санкции на Русия), деескалация на напрежението*; (3) смяната на правителството – *напълно легитимна проява на гражданското общество, символ на освободеното гражданско общество*; (4) участниците в конфликта – *„демократични и прозападни“¹ сили (цит. или ирон.)*; (5) военните действия – *„да задържи единството в страната (Киев), операция за възстановяване на контрола (властите в Киев)*; (6) натиска – *санкции, икономически мерки, по-тежки икономически санкции, ответна реакция, нов кръг санкции, добро дипломатическо решение*.

Същият политически субект и неговите застъпници използват съвсем други номинации при характеристиката на действията на политическия си опонент – (1) конфликтът в Украйна се нарича *външнополитическа авантюра, „голяма украинска авантюра“ (ирон.), руска окупация на Крим, анексия на Крим; сепаратистки метеж и завземане на държавни институции в Източна Украйна*; (2) действията за решаване или подклаждане на кризата се определят като *нов замразен конфликт, дестабилизиране на света/полуострова, рестартиране на конфликта, системно увеличаване на общественото напрежение (за проруските сили в Крим), заплахата за сигурността на ЕС, намиране на доказателства за причастността на руските спецслужби към „сепаратисткия метеж и завземането на държавни институции“ (цит.), отвратителен сепаратизъм*; (3) участниците в конфликта се наричат *сепаратисти и екстремисти, платени от Кремъл*; (4) военните действия се определят като *допускане на възможността за прибягване до военна сила, руска инвазия, сценарий, нелегитимна реакция (на Русия), „най-мощното учение на десантчици“ (ирон.), „акт на агресия, изразяващ се в нахлуване в Крим“ (цит.), руска окупация, руската интервенция, агресив-*

¹ Някои от изразите са отразени в медийните текстове в кавички. Възможностите за интерпретация са две – (1) чрез кавичките се обозначава цитиране на нечие политическо слово; (2) чрез кавичките се изразява иронично отношение към израза и недоверие. Ето защо случаите с изрази в кавички се класифицират много трудно като евфемизми или дисфемизми. Контекстът невинаги е достатъчно ясен, за да може анализаторът да бъде напълно сигурен за какво отношение става дума. Тези трудности в интерпретацията още веднъж доказват, че медиите поддържат несигурността и неяснотата на споделените политически послания, а понякога се възползват умело, за да изразят своето отношение към коментираните събития.

ята на Москва, незаконна агресия на Крим, окупация от сепаратисти.

II. Вторият политически субект и неговите застъпници характеризират собствените си действия също с евфемистични номинации: (1) конфликтът в Украйна е за *присъединяване на автономната република към Руската федерация, екзистенциална заплаха, прояви на недоволство в Източна Украйна (думи на руския посланик в България)*; (2) действията за решаване или подклаждане на кризата са *„миролюбив“ (цит. или ирон.) подход на Кремъл, усилия по възстановяване на реда и стабилността в Украйна, рационален и миролюбив подход на руския президент, стремеж се към световна система, която поддържа стабилността и борбата с тероризма (думи на Асад)*; (3) военните действия са *военни учения, не изключват употребата на военна сила, „хуманитарна мисия“ (цит.), запазват правото на „всякакви опции“ (цит.), защита на гражданите на съседната страна, маневри, легитимно решение, охрана на газопровода, симулирана бомбардировка, мащабно военно учение с реални артилерийски стрелби, няма никакви „експанзионистични възгледи“ (цит.), решения за защита на легитимните си интереси в сигурността.*

Към действията на противниците си вторият политически субект и застъпниците му се отнасят, както следва: (1) към конфликта в Украйна като към *„беззаконие в Източна Украйна“, опит за преврат против законността и демокрацията в полза на радикали и терористи, държавен преврат, направляван основно от американците... за да вкарат Украйна в НАТО, преврат, „реформи“ (ирон.)*; (2) към действията за решаване или подклаждане на кризата като към *възторжени призови на Европа и САЩ за ново начало, тласкане на Русия към конфронтация с Украйна; спорна стратегия; сценарий на САЩ и Запада и с тяхното подстрекателство*; (3) към смяната на правителството като към *преврат, маскиран като революция, вземане на властта по насилствен път*; (4) към участниците в конфликта като към *радикали и терористи, фашисти*; (5) към военните действия като към *вземане на властта по насилствен път от настоящите управляващи.*

Както се вижда, политическите евфемизми носят типичните черти, изброени по-горе – опит за раздалечаване на наименованието от референта с цел скъсване на връзката с реалността, разширяване на значението с цел по-неутрални конотации и регистрация на отношението към актуални сътресения и процеси. Отношението винаги е релативна категория. В зависимост от гледната точка

на социалната група или политическия субект се правят опити за създаване на положителни или отрицателни конотации. Затова тук се включват и дисфемизмите, които подпомагат хиперболизирането на негативните черти на противника. Примерите показват тенденцията към евфемизация с цел оневиняване на собствените действия и образ и към дисфемизация с цел „окалване“, обвиняване на политическия противник и действията му.

Резултатите показват, че може да се изработи речник на политическия език при кризисни ситуации, в който да се опишат номинациите, подходящи за поддръжниците и противниците. Такъв опит прави Нют Гингридж, говорител на Камарата на представителите на САЩ (Долната камера), който изготвя брошура, в която препоръчва на кандидатите на републиканците да използват думи като *морал, знаме, свобода, усилената работа, околна среда, семейство*, докато описват себе си, и думи като *отвратителен, патетичен, либерален, предател, против семейството, с толерантни нагласи*, докато описват опонентите си (вж. Луц, цит. по [4, с. 271]). Това са думи, които носят различни конотации, защото, „когато приемаме майчиния език, заедно с майчиното мляко (метафората е на Р. Уилбър), ние приемаме заедно с езика и майчините и бащините си предразсъдъци. Приемаме думите не с буквалното им речниково значение, а по начина, по който родителите ни или хората около нас ги приемат. Приемаме ги със съответните конотации. Верига и синджир са синоними по денотация, но не можем да кажем, че Пикадили е синджир от супермаркети в България“ [6]. Затова обяснение за попадането на някои думи в списъка с дисфемизми на Гингридж намираме в статията на Вл. Левчев: „за социалния консерватор „либерал“ е мръсна дума – либералът е човек с нисък морал, морален релативист, за когото няма обективно добро и зло, но също така се въобразява като носител на всякакви форми на „разврат“ – хомосексуализъм, наркомания, социализъм. Да, за социалния консерватор в Америка в този смисъл няма голяма разлика между либерал и социалист. А за някои социалисти у нас, обратно – няма голяма разлика между либерал и консерватор... Така объркването е тотално“ [6]. По този начин се демистифицира още едно средство на езика на лъжата – умелата работа с конотативните значения на номинациите в политиката, което се дължи на доброто познаване на обществените нагласи, стереотипи и предразсъдъци. Употребата на политически евфемизми се осъзнава ясно от политиците и журналистите (вж. <http://bnt.bg/part-of-show/razgovor-s-ilian-todorov-ot-ataka> [13:00], 26.09.2014). По тази причина манипулацията е насочена по-скоро към масовата аудитория, към ин-

терпретатори, които не разполагат със способността да разпознават тези манипулативни похвати.

Политическият език е един от маркерите, по които избираме политическите лидери, и затова „подмяната на политическия език може да доведе до подмяна и разруха на политическата система и на чувството за национални цели“ [2, р. 28]. Ако политиците не говорят ясно, тогава избирателите им ще изгубят способността си да разбират онези проблеми, за които трябва да вземат важни решения. Виетнам дава на САЩ изрази като *защитен отговорен удар* (protective reaction strike) вм. бомбардировки (bombings), *програми за контрол на източниците* (resources control programs) вм. заразяване на растителните и водните доставки (poisoning the vegetation and water supply), *инициран контраудар* (preemptive counterattack) вм. първи удар (first strike), *прекратяване с крайни щети* (termination with extreme prejudice) вм. убийство на заподозрян шпионин без съд (killing a suspected spy without trial). Аферата Уотъргейт дава изрази като *неговорене* (misspeak) и *неефикасни твърдения* (inoperative statement) за лъжа, *неподходящи действия* (inappropriate actions) за незаконни действия (illegal acts), *непроверен* (miscertification) за измамен (fraud) и заговор (conspiracy). Нападението над Ирак предложи изрази като *изчистване на исторически данни* (cleaning up the historical record) вм. фалшифициране на официални документи (falsifying official documents), *старателно/ хитро нюансирани* въпроси (carefully crafted, nuanced) вм. лъжи. Често езикът на лъжата не може да бъде идентифициран. У. Луц представя два случая от американската политика, в които президентът Роналд Рейгън и държавния секретар Александър Хейг се изказват толкова неясно, че не може да се определи становището им по съответните проблеми (Рейгън – за финансирането на полицията, а Хейг – за убийството на три монахини и един католически послушник в Ел Салвадор през 1981). Тези примери показват, че езикът на лъжата е внимателно обмислен така, че да изглежда, че се общува, а всъщност да няма комуникация. Той изкривява действителността и разрушава ясната мисъл на слушащите.

Евфемизмите се използват активно и в политически кампании. Популярният синоним за евфемизъм в медиите е „спин“, което означава преднамерено прикриване/ изопачаване на новините. Кандидатпрезидентските кампании на двамата кандидати от 2004 г. в САЩ разчитат на замисъла на „спинъри“ или по-добре на „спин-доктори“, чиято мисия е публично да „замазват“ или да смекчават грешките, направени от кандидатите. Известни са мащабни спин-операции, които

включват например мониторинг на всяка дума на кандидата и сравняване на негови твърдения в публични записи чрез компютърна матрица за възможни преувеличения или липси, изпращайки компютърно създаден списък на отговори по имейл до репортери и привърженици. Целта на тези операции е да се измени публичното възприятие на проявите и личността на кандидатите.

Второто средство на езика на лъжата е **професиолектът** – специализираният език на професионални групи (лекари, адвокати, инженери, автомеханици и др.) или на групи, обединени по подобен признак. Професионалният жаргон позволява на членовете на групи да общуват разбираемо, ефективно и бързо. Той е и начин да се покаже принадлежност към някаква група. Например адвокатите и данъчните инспектори използват израза „принудително присвояване на собствеността“ (involuntary conversion), когато обсъждат загуба на имущество поради кражба, злополука или конфискуване. И се очаква всички техни колеги да разбират за какво става дума.

Ако обаче член на групата използва професионален жаргон, за да общува с човек извън професионалната общност, знаейки че другият не разбира този език, тогава имаме типичен случай на език на лъжата. Например през 1978 г. пътнически самолет се разбива при кацане, като са убити трима пътници и са ранени двадесет и един. Тъй като компанията не иска да говори за катастрофата, както и за ползата от нея (вредите са повече от реалната стойност на самолета и компанията е на печалба от 1,7 милиона долара), в годишния си отчет тя използва израза „принудително присвояване на собствеността“, за да замаскира фактите пред широката аудитория, която не познава юридическия жаргон (примерите са от Луц [2, р. 27]).

За българското общество в проблем се превърна един нововъведен исторически термин, обозначаващ период от българската история – *османско присъствие*. Тази нова номинация се превърна в политически коректно название, благодарение на образователната система, но и в обект на интерпретации от различни политически гледни точки, като беше обявена от някои за опит да се замъгли българското самосъзнание и историческа памет. Въпреки необходимостта да следват политически коректния език, някои медии използват силата на сатирата, за да изразят отношение, различно от официално налаганото. Пример за иронично отношение към политически коректния термин „османско присъствие“ е скечът „Време неразделно“ (препратка към книгата на Антон Дончев „Време разделно“) в „Шоуто на Канала“, БНТ, по случай Националния празник на България 3 март. В него българско семейство се опит-

ва да даде колкото се може повече деца на турските аги (за еничарската войска и харема). Накрая турските аги правят отстъпка и вземат вместо едно две деца, а родителите радостно изпращат децата си с финалната реплика на бащата „Ех, хубаво е това османско присъствие“. Ироничното отношение в медийното и общественото пространство към този термин показва ясното съзнание, че става дума за поставянето на един професионален термин в услуга на определени политически сили. Този случай доказва, че дори в научния език се прокрадва езикът на лъжата.

Политическият професионален език често намира място в медиите, а те отразяват новините за широката аудитория, която не познава специализирания език на политиците и на областите, в които те работят. Ето защо медиите често стават посредник на езика на лъжата. Липсата на редакторска намеса, която да направи изказването на политика по-ясно, води до усилване на общественото неразбиране на отправените послания. Примерите не са малко и съдържат освен специализирани лексикални и фразеологични употреби, използване на съкращения и др. Допускането на този език може да бъде отбелязано в издания на качествената преса, които са насочени към аудитория с високи и специализирани професионални компетенции. Ето примери от в. „Капитал“: *да бъде процедурен проектът, становище по ОВОС* („Капитал“, 26.03.2014 г., с. 8); *ниска отрицателна доходност* („Капитал“, 26.03.2014 г., с. 14); *пропуски при управлението на риска* („Капитал“, 17.03.2014 г., с. 14). В този случай професионалният език не е част от т.нар. език на лъжата.

Третото средство на езика на лъжата е **бомбастичният политически жаргон** или **бюрократичният език**. Този език нарекох **брюкселски новогвор**, т.е. новият дървен език. Такова говорене е начин да се поразят аудиторията с абстрактни думи и изрази, с които нищо не се казва. Особеностите на брюкселския език се изразяват още в досадно стриктното спазване на политически коректното изразяване чрез изобилието от евфемизми (хора в неравностойно социално положение, уязвими хора, хора с когнитивни проблеми), в наличието на клишета, в наситеността с интернационална лексика (*консенсус* *вм. съгласие*, *конфронтация* *вм. сблъсък*, *координация* *вм. съгласуване*), с абстрактна лексика (*нормалността*), с висока честота на вметнати конструкции (*ако ми разрешите*) и други [7].

Примери от нашата политическа ситуация има много. Емблематични станаха изразите „*опитвам се да се дозирувам*“ и „*изпадам в интровертност на духа*“. Медиите изнесоха нови изказвания на политика, автор на тези крилати фрази: „*Графиката – това е един междинен продукт*

между математика и IT технологии. Ако това не е доказателство на моята теза. Не виждам в какво повече трябва да бъда обвинявана и да бъда извеждана в полето на нечия емоция, защото смятам, че и законодателите, и управленците в кабинета „Орешарски“ нямаме право на емоция, а трябва да бъдем фактологични, точни, изчерпателни и отговорни. А коя емоция как се среща с информацията и с каква резистентност я отклонява, това не е моя отговорност.[...]

Имам аргументативна част, в която има конкретика и от полето на математиката, и в полето на управлението, и в полето на езика. И тази презентативна част е неизменната подплата на думите. Естествено, че се задава дебат в полето на математиката. Естествено, че всеки има право, когато се бори с числа трябва да изчерпи всички правила на математиката. Аз отидох и го използвах. Не мисля, че това е мое професионално своеволие“ (цит. по в. „Дневник“, 09 апр. 2014). Разбира се, това не са единствените примери за подобно езиково поведение. Очевидно е, че редакторите в медиите трудно могат да се справят с подобна неяснота. Редакторските стратегии са две. Първата е да се запази в цитат изказване, в което изглежда, че се казва нещо, но не е ясно какво. По този начин ще се „изобличи“ стремежът на политиците да замъглят, да завоалират истината. Втората стратегия е да се редактира изказването така, че смисълът му да стане достъпен за масовата публика. От избора на една от двете стратегии може да се определи и отношението на вестника към отделни политици, политиката по отношение на читателите му и редица други фактори, които определят спецификата на медийната комуникация.

Четвъртото средство на езика на лъжата е **високопарният език**. Той също се основава на евфемистичните употреби, като основен механизъм на евфемизация са парафразовите номинации. Това е език, който цели обикновеното да изглежда необикновено, ежедневно – вълнуващо, а хората и ситуацията да се възприемат като по-важни и по-сложни, отколкото са. Примерите, които обикновено се дават в тази група, са за замени на наименования на професии, обекти или дейности, които звучат непрестижно – напр. *автомеханик* се заменя с *автомобилен интернист* (*automotive internists*), *асансьорен техник* – с *член на вертикален транспортен корпус* (*members of the vertical transportation corps*), *кола на старо* – *кола с нов собственик* или с *предишна практика* (*preowned or experienced cars*) и др. Институционалните номинации се променят през няколко години. Например със специално пояснение Държавният департамент за селско стопанство обявява, че животни като кравата, прасето

и овцата ще се наричат *тревопасни животински единици* (grain-consuming animal units). Подобна замяна имаше в социалистическия период – в м. професията *животновъд* се предписваше използването на названието *оператор на биологична единица*. В образованието в Америка също се налагат нови номинации, които следват някаква мода: *зачено обучение* (correspondence study) се заменя със *самостоятелно обучение* (independent study), *учебна администрация* (educational administration) – с *учебно ръководство* (educational leadership), *връзки с обществеността* (public relations) – с *комуникация в университетската общност* (school-community relations), *инспектор* (supervisor) – с *консултант/експерт* (consultant), *професионално обучение* (vocational education) – с *кариерно или технологично обучение* (career and technology education).

В медиите високопарният език за политически цели е често срещано явление. Например вместо да говорят за емигранти, германските социални служби използват наименованието *социални туристи*, за да обозначат гражданите на страни от ЕС, които отиват в Германия не за да работят, а за да се възползват от социалните плащания и помощи („Капитал“, 26.03.2014 г., с. 10). Когато се говори за опитите на работодател да потуши недоволството на профсъюзи, той се обозначава с метафората *един от главните архитекти на стратегията* („Капитал“, 05.03.2014 г., с.11) в м. *автор на действията*, което сигнализира за двусмислено отношение към инициативата на работодателя – иронично и предпазливо.

Съпротивата срещу езика на лъжата в Америка нараства от 1970 г., когато се основава Националният съвет на учителите по английски език (NCTE – National Council of Teachers of English) в отговор на езиковите манипулации на правителството и военните служби в докладването и разискването на Виетнамската война. През 1972 г. NCTE основава Комитет за публична лъжа, за да насочи вниманието към проблеми на публичното политическо говорене. Изхожда се от презумпцията, че във всяка социална дейност ценност е, когато се говори ясно, когато се въздържа от говорене с „раздвоен език“ (метафората е на Пули [5, р. 273], т.е. неясно, мъгляво. Затова от 1994 г. Комитетът основава годишна награда за публично изказване, което е очебийно неточно, лъжливо, уклончиво, евфемистично, объркващо или противоречиво и най-вече което има губелни политически и социални последици (Луц 1989). Повечето от наградения са държав-

ни служители и политици. Носителят на наградата „Публична лъжа“ на NCTE за 2003 г. например е президентът Джордж Буш. Преди него през 1991 г. наградата получава Ричард Чейни – секретар на отбраната (вж. по-подробно [5, р. 271]. Нют Гингридж, говорител на Камарата на представителите на САЩ (Долната камара), печели наградата за публична лъжа с брошурата си с евфемизми за политически съратници и дисфемизми за политически опоненти (вж. Луц, цит. по Пули 1994: 271).

Освен годишните награди за публична лъжа, NCTE изработва тест за проверка на разпознаването на езика на лъжата.

За съжаление, в българското общество с младата демокрация все още няма обществен отговор на спекулациите в политическото говорене, все още няма инициативи, които да са коригиращи и контролиращи публичното поведение на политиките.

Литература

1. Andrews, Edna. Cultural Sensitivity and Political Correctness: The Linguistic Problem of Naming // *American Speech*, Vol. 71, No. 4 (Winter, 1996), pp. 389-404.
2. Lutz, William. *Doublespeak* // *Public Relation Quarterly*, Winter 1988-89. Available from: <http://users.manchester.edu/FacStaff/MPLahman/Homepage/BerkebileMyWebsite/doublespeak.pdf> (10.04.2014).
3. Greenblatt, Stephen J. Orwell as Satirist. – In: *George Orwell: A Collection of Critical Essays*. Ed. Raymond Williams Englewood Cliffs, NJ Prentice-Hall, 1974, 106-118.
4. Lutz, William. *Doublespeak*. New York: Harper&Row, 1989.
5. Pulley, Jerry L. *Doublespeak and Euphemisms in Education* // *The Clearing House*, Taylor&Francis, Ltd., Vol. 67, № 5 (May – Jun. 1994), pp. 271-273.
6. Левчев, Владимир. *Проклятието на либерала* // 24 часа.bg, 10.04.2013. Available from: <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=1909978>
7. Ефтимова, Андреана. *Основните политически стилове днес са три*. // Любословие, 2014. Available from: <http://luboslovie.bg/%d0%b4% d0%be% d1%86-% d 0 % b 0 % d 0 % b d % d 0 % b 4 % d1%80% d0%b5% d0%b0% d0%bd% d0%b0-% d0%b5% d1%84% d1%82% d0%b8% d0%bc% d0%be% d0%b2% d0%b0-% d0%b8% d0%bc% d0%b0-% d1%82% d0%b0% d0%b1% d0%bb% d0%be% d0%b8% d0%b4% d0%b8% d0%b7% d0%b8/>

POLITICAL DOUBLESPEAK IN MEDIA

Andreana Eftimova

Abstract

The term *doublespeak* comes from two other terms, used by George Orwell in „1984“ – *doublethink* and *newspeak*. The new term signifies some lack of correspondence between speaking, keeping silent and real events which we discuss about. The paper studies a few doublespeak means in political discourse in media. They are represented by examples connected mainly with the Ukraine crisis this year. The paper attempts to show up the role of media editor for revealing or not political doublespeak.

Key words: doublespeak, political discourse, media, euphemisms, disphemisms, profession language, bureaucratise, inflated language

ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ КЪМ ЖАРГОНИЗМИ, ВУЛГАРИЗМИ И ПРОФЕСИОНАЛНА ЛЕКСИКА СПОРЕД ОЦЕНКАТА ЗА ГОВОРЕЩИЯ¹

Динамичните процеси, протичащи в различни сфери на обществения живот, оказват влияние върху езика и неговите употреби в различни комуникативни ситуации. Под въздействието на различни фактори започнаха да се нарушават табута, свързани с употребата на жаргонизми и вулгаризми в ситуации на писмено общуване. Професионалната лексика също се появява в необичайни доскоро контексти. Това ни подтикна да изберем като **обект** на изследването нагласите към жаргона, вулгаризмите и професионалната лексика, а **целта** е да проследим факторите, с които са свързани нагласите на българското общество към тези лексикални пластове.

Атитюдите (нагласите) от десетилетия са един от най-разработваните концепти в социалната психология. Общото между множеството дефиниции е схващането за оценъчно отношение на харесване/нехаресване на определен обект – човек, явление, идея и т.н. Затова тук ще се придържаме към наложилото се схващане, че атитюдът е „психологическа тенденция, която се изразява в оценяването на даден обект с някаква степен на благо-разположеност или неблагоприятност“ [1]. Индиректният квантитативен подход в изучаването на нагласите към езикови явления, приложен в тази работа, се основава на разбирането, че нагласите към езикови феномени се проявяват и в

Гл. ас. **Стефка Фетваджиева,**
Катедра по български език,
СУ „Св. Кл. Охридски“

начина, по който биват възприемани и оценявани хората, в чиято реч се срещат [2, 3].

В редица съвременни изследвания на нагласи към езикови явления (напр. [4]) респондентите се разделят на групи, като на всяка група се дава за четене или слушане един вариант на изказване, който се различава от останалите варианти единствено по признака/признаците, които са обект на проучването. Тук не прибягнахме до този метод, защото това би означавало в един вариант на изказването да има професионализми, в друг вариант на същото изказване на мястото на професионализмите да са включени жаргонизми, в трети вариант те да са заменени с вулгаризми и т.н., което не е невъзможно, но би направило изказванията крайно изкуствени, докато нашият стремеж беше те да звучат естествено.

Затова в анкетното проучване, което проведохме, подбрахме четири кратки изказвания², всяко от които съдържа стилистично неутрална лексика плюс думи и изрази, принадлежащи към един от лексикалните пластове, които са обект на интересувашата ни нагласа.

Една от предварителните ни хипотези беше, че в българското общество съществуват елементи на

¹Анкетното проучване, на което се базират наблюденията и анализите, беше извършено в рамките на проекта „Индивидуални и групови нагласи към неструктурни форми на съществуване на съвременния български език“, финансиран от ФНИ на СУ „Св. Климент Охридски“, договор № 102 / 19.04.2013 г. Изказваме благодарност за финансовата подкрепа на СУ „Св. Климент Охридски“

²Тук и нататък говорим за изказвания, а не за текстове, доколкото изказванията могат да бъдат и писмени, и устни, а текстовете са само писмени. Авторът/авторката на изказването ще бъдат назовавани и с термина „говорещ“. Отчитаме, че е възможно оценките да са повлияни от това, че анкетираните четат изказванията, а не ги слушат. Дали има такова влияние и какво е то, предстои да бъде проверено в друго изследване.

латентен сексизъм, по-точно на латентен езиков сексизъм. За да проверим дали е така, решихме да проследим дали полът на говорещия влияе върху оценката на анкетираните. Затова в част от анкетите изказванията бяха приписани на мъже, а в друга част – на жени, като полът на автора на всяко от изказванията фигурираше във всеки от въпросите.

Според предварителната хипотеза към жаргонизмите и вулгаризмите има изградено в различна степен негативно отношение [5]. За да се избегне влияние на поредността, в която се среща съответният речев маркер, изказванията бяха давани в различен ред. (Например жаргонизмите биха могли да бъдат по-високо оценени, ако в анкетната карта те са непосредствено след някое от изказванията, съдържащи вулгаризми, и обратното – биха получили по-ниска оценка, ако са преди тях или са първи по ред в анкетата). Така бяха изготвени общо 20 варианта на анкетата – по десет, приписани на мъже, и десет, приписани на жени, и с различен ред на изказванията.

Изказванията, чиито автори трябваше да бъдат оценени, бяха следните:

- Изказване, съдържащо жаргонизми: *Ааа, съвсем изпуших вече. Ние оставихме всички мангизи да минават през банката на тоя капут и сега разбрахме, че това са едни гадове, които ни изпързалиха.*
- Изказване с вулгаризми от I тип: *Снощи си залях лаптопа с ром и кола... Успях да реагирам навреме... обаче тая сутрин, като реших да го пробвам... цялата клавиатура лепнеше и едно от копчетата се ебаваше с мен. Реших да го разглюбя и да видя дали мога да го изчистя. Изчистих го и т.н., обаче шибаната клавиатура май се е преобала.*
- Изказване с вулгаризми от II тип: *Всички ли сме роби само на един дебел, грозен, да му еба пътката майна... Всички ли сте роби на такъв изрод, нямате ли смелост...*
- Изказване с професионална лексика: *Тази практика е популярна между фирми, при които договорианият срок за плащане е отложен примерно с 50 дена, а в случаите, когато доставчикът си иска по-рано парите, клиентът му дисконтира част от сумата заради нарушените срокове... мога да ти препоръчам за справка и доразясняване да се обърнеш към т.нар. отдела „Контрол по плащанията“.*

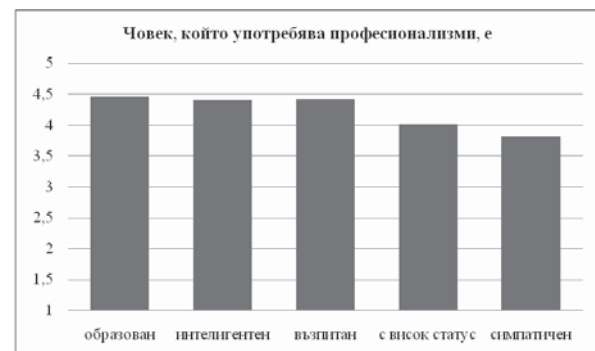
Анкетираните бяха помолени да определят в каква степен според тях авторът/авторката на изказването притежава качествата *образован/обра-*

зована, интелигентен/интелигентна, възпитан/възпитана, с високо обществено положение и симпатичен/симпатична, като беше използвана петстепенна скала.

Анкетата беше проведена сред ученици в 12 клас, студенти, учители, преподаватели, медицински сестри, лекари, пенсионери и др. в София, Пловдив, Варна, Смолян, Благоевград, Шумен, Видин и Елена. Участниците са общо 677 души на възраст от 18 до 68 години. Анкетата не е национално представителна, но резултатите са статистически значими и са валидни за изследваните групи.

Ако сравним оценките за качествата *образован, интелигентен, възпитан, с високо обществено положение и симпатичен*, които дават анкетираните за всеки от говорещите, ще забележим някои закономерности.

Напълно очаквано най-високо е оценен говорещият в изказването, съдържащо професионализми. За всяко от качествата той получава оценка над 4, което по приетата петстепенна скала означава, че според анкетираните говорещият притежава във висока степен тези качества. В почти еднакво висока степен той е възприеман като образован, интелигентен и възпитан и в малко по-малка степен – като симпатичен. Разпределенията на оценките могат да се видят на Фигура 1.

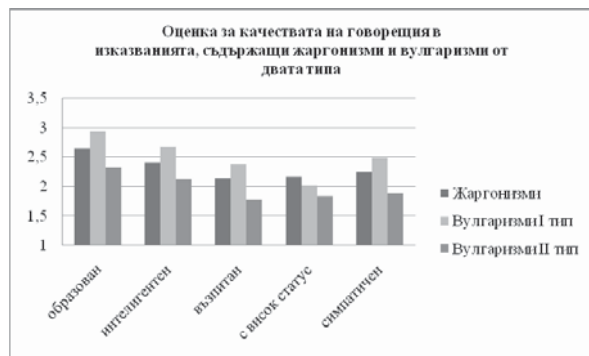
Фигура 1. Разпределенията на оценките за качествата на говорещия.

Оценяването на говорещия с оценки, които се доближават до максималната степен (5), говори за стабилен положителен атиюд към професионалната лексика. Тя се възприема като престижна и затова говорещите получават високи оценки за всяко от качествата.

Авторите на изказванията, съдържащи жаргонизми и вулгаризми от двата вида, за всяко от качествата са оценени със средна оценка, по-ниска от средната за скалата (3), което потвърждава хипотезата за изграден негативен атиюд към тези езикови явления. Разпределенията на оценките за трите изказвания могат да се видят на фигурата по-долу.

И при трите изказвания говорещият е оценен

сравнително най-високо по признака *образован*, а най-ниско – по признаците *възпитан* и *с висок обществен статус*. Фактът, че по признака *образован* са дадени най-високите оценки, може да е свързан с представата на анкетирания, че жаргонът и вулгаризмите се срещат и в речта на образовани, и в речта на необразовани хора, т.е. че употребата на думи, които принадлежат на стилистично ниските лексикални пластове, невинаги е белег за необразованост на говорещия. Тези оценки говорят също и за разбиране, че образоваността невинаги корелира с други качества (в това число с интелигентността).

Фигура 2. Разпределение на оценките за качествата на говорещия

Най-ниски оценки получават говорещият в изказването, съдържащо жаргонизми, и говорещият в изказването, съдържащо груби вулгаризми, по признака *възпитан*. По този признак е и втората най-ниска оценка за говорещия в изказването, съдържащо вулгаризми от жаргонен тип (при него най-ниската оценка е по признака *с висок обществен статус*). Тези оценки може да се смятат за индикатор, че употребата на жаргонизми и на вулгаризми се възприема преди всичко като знак за лошо възпитание.

По признака *с висок обществен статус* получава най-ниска оценка говорещият в изказването, съдържащо вулгаризми от жаргонен тип, а това е и втората най-ниска оценка за останалите изказвания. Ниските стойности говорят за негативна нагласа към тези езикови явления, според която високото обществено положение е несъвместимо с употребата на жаргонизми. Възниква въпросът дали анкетирания интуитивно смятат, че хората с висок обществен статус не използват жаргонизми и вулгаризми, или тук по-скоро се проявява пожелателно мислене, т.е. разбиране, че високият статус задължава и че хората с високо обществено положение не бива да използват лексика, принадлежаща към най-ниските стилови регистри. В рамките на това изследване обаче на този въпрос не може да се отговори.

Ако сравним средно претеглените стойности на оценките за говорещия в четирите изказвания, ще

видим, че към четиримата говорещи, както и към четирите езикови явления, има различна нагласа. Статистическите анализи показват статистически значими разлики на равнище $p < 0,001$ с много голям ефект ($z^2 = 0,74$). Сравнението на оценките за всеки от говорещите с оценките за всеки от останалите също така показва статистически значими разлики. Средните оценки могат да се видят на Фигура 3.

Като най-положителна личност е оценен говорещият в изказването, съдържащо професионализми: средно претеглената стойност на оценката за качествата му е 4,22 по петстепенната скала. Като най-непривлекателен е оценен говорещият в изказването, в което са употребени груби вулгаризми, със средно претеглена оценка 1,99. Между тях са оценките за говорещите в другите две изказвания. Говорещият в изказването, съдържащо вулгаризми от жаргонен тип, е оценен малко по-високо (2,41) в сравнение с говорещия с жаргонизми (2,32), като въпреки близостта между двете оценки, разликата е статистически значима. Оценките за говорещите в изказванията, съдържащи жаргонизми и двата вида вулгаризми, са под средата на скалата и показват, че хора, чиято реч се характеризира с употребата на жаргон и вулгаризми, не се възприемат особено позитивно.

Фигура 3. Цялостна оценка за говорещия

Говорещите в изказванията, които съдържат жаргонизми и вулгаризми от двата типа, са оценени по приблизително един и същи начин, без статистически значима разлика между оценките, независимо дали анкетирания мислят, че оценяват изказвания на мъже или на жени. Това показва, че **полът на говорещия** не влияе върху начина, по който се възприема говорещият в тези изказвания.

Не е така при изказването, съдържащо професионализми. Върху оценката за човека, който употребява професионализми в речта си, неговият пол оказва статистически значимо влияние (на равнище $p < 0,05$) със слаб ефект ($z^2 = 0,01$). Средно претеглената оценка за говорещия мъж е 4,31, а за говорещата жена е 4,16. Доколкото равнището на статистическа значимост е ниско и ефектът е малък, можем да говорим за тенденция мъжете, които из-

ползват професионализми, да бъдат оценявани по-високо, отколкото жените. Това се дължи на стереотипа, че мъжете говорят за сериозни неща, свързани с професията им, докато на жените им приляга да говорят по други теми (Крамри 1982 и др.).

Полът на анкетирания няма влияние върху оценката за човека, в чието изказване са използвани професионализми, но оказва статистически значимо влияние върху оценката за говорещия в изказванията, съдържащи жаргонизми и вулгаризми от двата типа. Анкетираните жени оценяват говорещия и в трите изказвания по-критично, отколкото анкетираните мъже. Говорещият в изказването, съдържащо вулгаризми, е оценен от жените със средно претеглена стойност на оценката 1,87, а от мъжете – с 2,33; говорещият в изказването, съдържащо жаргонизми, е оценен от жените с 2,24, а от мъжете – с 2,57; говорещият в изказването, в което са употребени вулгаризми от жаргонен тип, е оценен от жените със средна оценка 2,40, а от мъжете – с 2,78. Анкетираните жени и анкетираните мъже дават приблизително еднаква положителна оценка за говорещия в изказването, съдържащо професионализми.

Тези данни показват, че при жените негативната нагласа към жаргона и вулгаризмите е по-силна, отколкото при мъжете, което личи от преценката им за хората, използващи думи от тези лексикални пластовете.

Местожителството на анкетираните не влияе върху начина, по който възприемат говорещия в изказването, съдържащо професионализми, но оказва статистически значимо влияние върху оценката им за говорещия в останалите изказвания. Жителите на големите градове (София, Пловдив, Варна и Бургас) оценяват по-ниско говорещите, в чиито изказвания има жаргонизми или вулгаризми (и от двата типа). Средно претеглената оценка за говорещия в изказването, съдържащо жаргонизми, дадена от живеещите в големите градове е 2,21, а от жителите на по-малките градове е 2,46; оценката за говорещия в изказването, съдържащо вулгаризми от жаргонен тип, дадена от жителите на големите градове, е 2,41, а от жителите на по-малките градове е 2,59; оценката за говорещия в изказването, в което има силно вулгарни думи, дадена от жителите на големите градове е 1,90, а от жителите на по-малките градове е 2,10.

Съпоставката между оценките за изказването и оценките за говорещия в трите изказвания показва, че нагласата към езиковите явления е една и съща (или много сходна) в различните по големина населени места, но по отношение на хората, които използват в речта си жаргон и вулгаризми, жителите на малките населени места са по-толерантни [6]. Тази особеност намира обяснение в характера на по-малките градове, където хората се познават и преценката за околните зависи от

други фактори, а не толкова от начина, по който говорят, докато жителите на големите са принудени бързо да си създават мнение за събеседника, включително само или предимно на базата на речевото му поведение. Освен това в големия град се очаква по-строга спазване на (езикова) дистанция между общуващите, а употребата на жаргонизми и вулгаризми се схваща като нарушаване на дистанцията.

Факторът **учещ/завършил** не оказва влияние върху оценката за говорещия в изказването, съдържащо груби вулгаризми, който е оценен най-ниско и за когото оценките на двете групи са много сходни. Дали анкетираният е учещ, или е завършил образованието си, влияе върху оценките за говорещия в изказването, съдържащо жаргонизми, когото учещите оценяват по-ниско, отколкото завършилите (съответно с 2,23 и 2,53). Учещите също така оценяват по-ниско говорещия в изказването, в което са употребени вулгаризми от жаргонен тип (средна оценка 2,44, дадена от учещите, и 2,62 – от завършилите).

Доколкото употребата на жаргонизми и на вулгаризми от жаргонен тип е характерна в по-голяма степен за учещите, бихме могли да очакваме хората, които употребяват жаргонизми, да бъдат по-високо оценени от тази група. Данните обаче показват друго. Учещите дават по-ниска средна оценка за положителни качества на говорещия в тези изказвания, т.е. според тях той е по-неприятен, отколкото е според групата на завършилите образованието си. За тези данни са възможни различни обяснения, но кое от тях е валидно, не може да се каже само на базата на това изследване. Възможно е под въздействието на обучението по български език (т.е. на когнитивния компонент на атигюда), учещите да не одобряват своето речево поведение и да го оценяват негативно. Друго възможно обяснение е учещите в случая да дават социално желателни отговори, а това според някои съвременни изследователи на нагласите отново отвежда към когнитивния компонент на атигюда. Съвсем възможно е и наистина да имат цялостно негативна нагласа към жаргонизмите и към хората, които ги употребяват. Както подчертават изследователите на езиковите нагласи [3, р. 6; 7, с. 44], в социалната психология на езика е утвърдено схващането, че връзката между нагласите към дадено езиково явление и собствената речева практика не е пряка и еднозначна.

Говорещият в изказването, съдържащо професионализми, е оценен по-високо от учещите (4,32), отколкото от завършилите (3,97). Това показва, че най-вероятно в резултат на обучението по български език учещите оценяват професионалната лексика като престижна, а хората, които умеят да си служат с нея – като притежаващи във висока степен положителни качества.

В заключение можем да обобщим, че от оценката за говорещия личи отрицателна нагласа към жаргонизмите и вулгаризмите, а към професионализмите – положителна нагласа. Най-негативен е атитюдът към псувните. По-голяма търпимост има към говорещия с вулгаризми от жаргонен тип, който е по-високо оценен както в сравнение с говорещия с груби вулгаризми, така и в сравнение с говорещия с жаргонизми. Отрицателната нагласа към тези езикови явления е по-силна при жените, отколкото при мъжете и не се влияе от пола на говорещия. Към професионализмите има изявена положителна нагласа, но тя е по-силна, когато говорещият е мъж, което е проява на латентен сексизъм. Макар и статистически значими, разликите между оценките на отделните групи отразяват не различни нагласи, а само различни степени в нагласата към съответното езиково явление.

Литература

1. Eagly, Alice, Shelly Chaiken. *The psychology of attitudes*. Orlando: Harcourt Bruce, 1993.
2. Ryan, Ellen, Howard Giles, Miles Hewstone. The measurement of language attitudes. – In:

- Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society*. Ed. Ulrich Ammon, N. Dittmar, K. Mattheier. Berlin: Walter de Gruyter, 2005, pp 1068 – 1082.
3. Garrett, Peter. *Attitudes to Language. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge University Press, 2010
 4. Levin, Harry, Howard Giles, Peter Garrett. The effects of lexical formality on accent and trait attributions. – In: *Language and Communication* 14, 265 – 274. http://www.discourse.aau.dk/digitalAssets/20/20584_levingilesgarrett.pdf
 5. Виденов, Михаил. *Езиковата култура на българина*. София: АНУБИС и СБП, 1995.
 6. Фетваджиева, Стефка. Езикови нагласи към вулгаризмите в българския език. – В: Електронно списание LiterNet, 15.10.2014, № 10 (179) <http://litenet.bg/publish3/sfetvadjieva/vulgarizmi.htm>.
 7. Алексова, Красимира. Езиковите нагласи и вариантността в устната реч (върху материали от национална представителна анкета) 2013, <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliserie/diss/2013/4>.

LANGUAGE ATTITUDES TOWARDS JARGON, VULGAR LANGUAGE AND PROFESSIONAL LEXIS ACCORDING TO THE SPEAKER'S EVALUATION

Stefka Fetvadjieva

Abstract

This study examines attitudes towards slangisms, two types of vulgarisms, and professional vocabulary. Participants ($N = 663$) evaluated the speakers in four texts, each containing expressions belonging to one of these lexical phenomena. Half of the participants were told the speakers were men; the other half thought that they were women. Participants' gender had an effect on the evaluation of the speaker who uses slangisms and both types of vulgarisms. Women disliked people using such words more than men did. The speaker's gender had an effect on evaluation only when the speaker used professional vocabulary: Men were evaluated higher than women. People living in big cities and students disliked speakers who use slangisms and both types of vulgarisms more than those living in small towns and adults did. The professional vocabulary has high prestige and speakers using it were highest evaluated.

Key words: attitudes, speaker's evaluation, slangisms, vulgarisms, professional vocabulary.

ОТНОВО ЗА ДИАЛЕКТНАТА ОСНОВА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК И ЗА ПРОБЛЕМНОТО У НАС ВЗАИМООТНОШЕНИЕ МЕЖДУ НОРМА И КОДИФИКАЦИЯ

Въпросът за основата на книжовния ни език е поставян безброй пъти и в общи линии по него има сравнително ясен консенсус, че тя е североизточна. Защо повдигам отново този въпрос? Защото в редица публикации четем, че тя е общобългарска.

Проф. дфн **Боян Вълчев**,
секция „Филологически науки“ към СУБ

И особено важното в случая е твърдението за диалектно влияние върху книжовния език от страна на

западните говори поради това, че националният политически, стопански, образователен и културен център е София.

По проблемите на диалектната основа на нашия книжовен език съм се изказвал многократно и също толкова многократно съм бил критикуван от различни гледни точки. Това, че сега отново се връщам на този въпрос, се дължи на факта, че у нас все още се смесват понятията „норма“ и „кодификация“. Второто нещо, което не е достатъчно изяснено, е, че след началната фаза на своето (до)развитие от североизточното наречие книжовният език започва да живее свой самостоятелен живот и дори някои нови явления да напомнят форми, наподобяващи форми от някое друго (например западното или югозападното) наречие, те трябва да се разглеждат не като диалектни, а като вътрешно книжовноезиков развой. За пореден път обръщам внимание на наличието на съответните достатъчно ясни постановки в теорията на книжовните езици.

В началото споменах София и още тук искам да кажа, че в (книжовно) езиково отношение тя не е *просто* явление и съвсем не бива да се подценява ролята ѝ за цялостната обществена и културна (в това число и езикова) картина в национален мащаб. Още в началото на ХХ в. София се превръща в диалектен „тѝгел“, който неминуемо ще се окаже от голямо значение за по-нататъшното развитие на книжовния език. По това време вече имаме сериозно вътрешно книжовноезиково стабилизиране и процеси, които през следващите десетилетия ще излъчват импулси към цялата страна. Те обаче пак ще бъдат в посока към все по-силно затихване на диалектното (както в самата София, така и в отделните области, където най-жилава ще се окаже фонетичната структура). Тази картина е особено засилена след Втората световна война.

Преди да заговоря за конкретния повод за тези редове, се налага да направя преглед на един доста по-общ, но основополагащ въпрос.

Най-напред трябва да изтъкна, че нашият книжовен език се развива за много кратко време в обстановката на масово образование и култура и без наличието на маркера „социално високо“. Какво означава това? Това означава, че в нашата ситуация липсват два важни фактора, играли роля при формирането на западноевропейските и някои средноевропейски езици, *чиито теоретични постановки ние охотно копираме, повтаряме в повечето случаи безкритично или се опитваме да ги адаптираме (най-често механично) към нашата ситуация*. Кой са тези два липсващи у нас важни фактора:

1. *Елитарност*: Развитие на книжовния

език там протича първоначално в тесния кръг на управляващия елит, висшето духовенство и гравитиращата край тях интелигенция.

2. *Голяма продължителност на развойните процеси*: С течение на вековете при масовизирането на образователното състояние на населението там се достига до възприемане на изградената във „висините“ книжовна реч във всички обществени „етажи“. При това постепенно се стига и до изравнителни и трансформационни процеси на равнището на книжовния език.

У нас тези два фактора липсват. За нашето развитие са характерни:

1. *Неелитарност*, т.е. широка народна основа.
2. *Краткотрайни, но много интензивни развойни процеси*.

Следователно ние не можем да сравняваме двата типа книжовни езици, без да отчитаме тяхната *историческа типология*. А за да се справяме със съвременните проблеми, свързани с нормата и кодификацията ѝ, трябва чрез модерните теории и методи да провеждаме сериозно изследване на масовата практика, а не чрез кабинетни умозрителни декрети. Защо *масовата* практика, ще кажат много хора – нали така ще се подчиним на неграмотността (каквото и да разбират под този израз)? Най-краткият и прост отговор е: Защото основата на нашия книжовен език е неелитарна и защото живеем във време на масово образование и култура. Проблематиката около базата и функционирането на книжовния ни език се размива в редица изследвания и се стига до идеята за някаква абстрактно създадена основа, която при това е наложена волево, т.е. избрана и създадена от отделни личности¹. Колкото и необичайно да звучи за много хора това, което ще посоча сега, то трябва да се приеме сериозно: В създаването на книжовния език отделната личност – пък била тя и от най-висок интелектуален ранг и с най-голямо влияние върху обществото – не играе съществена роля. Книжовният език е колективно творение, а не резултат от индивидуален акт. Затова такива твърдения като това, че например Паисий бил сложил началото на нашия книжовен език или за още многобройни други изявени възрожденци или следосвободенски филолози, които били оказали влияние върху една или друга особеност на книжовния ни език, са несъстоятелни.

Но нека се върна на основата на книжовния ни език. Нашият тип книжовен език представлява доразвито едно наречие, като във времето са постигнати вътрешни изравнителни процеси именно в рамките на това наречие, а не в някаква международна

¹ Поради това, че тези разработки са познати, и за да не утежнявам изложението с излишен библиографски апарат, посочвам избрани изследвания в края на тази статия.

чийна борба между Изтока и Запада. Това наречие – североизточното – е имало своите многобройни (в нашите мащаби) носители през Възраждането (а и след това) и от неговите среди произлизат онези, които са продукти на образователната мрежа в тази част от землището ни и които пишат учебниците, издават вестниците, превеждат книгите и т.н. В казаното току-що няма вътрешно противоречие, а едното е следствие от другото. Нека изброим онези книжовници от западните и югозападните (както и от югоизточните) области, които наистина участват в националните ни градивни (не само езикови) процеси през Възраждането? Колко са? Да сравним този брой с броя на онези от североизточната територия и Централния Балкан. Нека всеки реши сам за себе си този казус.

Все пак – за основата: Ако имаме една книжовноезикова везна и можехме да слагаме на едното и на другото блюдо източните и западните особености, какво щеше да се случи? На източното ще отидат цялостната фонетична и акцентна система, цялата морфологична система с всичките нейни форми (определителни членове, форми за единствено и множествено число, глаголни окончания и пр., и пр. морфологични съставки), преобладаващата част от лексиката, базовият синтаксис (с уговорката, че усложняването на синтаксиса се извършва на книжовно равнище, т.е. не може да бъде отнесен към едното или другото наречие). Какво ще отиде на „западното блюдо“? Май нищо. А, не, ще кажете. Там отива относително слабата редукция на неударените гласни, възприемането на формите *ме, те, се*. И какво още? Някоя и друга дума. А може би и деепричастията? Тук няма да засягам последния въпрос, за да не се разводнява изложението. Относно редукцията и формите *ме, те, се* не играят роля западните говори. Тук се наблюдава отражението на образованието върху изговора, т.е. влиянието на писмената форма. А колко много често днес чуваме тези форми, изговорени като *ма, та, са* или дори *мъ, тъ, съ*, и това приемаме без сериозно да се чувстваме смутени, дори не го забелязваме. Грешно е да си обясняваме споменатите явления със западните говори. Грешно е да виждаме и София като „западен град“. Още със създаването си като столица тя става източнобългарски човешки и езиков анклав, тъй като всички административни, културни, публицистични, образователни и пр. постове се заемат с незначителни изключения от източни (североизточни по произход) българи, дошли в София от Влашко, Русия и Сърбия и много малко от Цариград, като са минали преди това през Учредителното събрание в Търново (вж. енциклопедиите на съставите на българските народни събрания и правителства). До края на Първата световна война кореняците софиянци „обитават“ „ниските етажи“ на софийското общество, имат главно производствена и обслужваща

функция и техният локален говор остава в непрестижните „низини“. Едва след Първата световна война софиянци придобиват по-висок статут сред придошлите от откъснатите територии българи и, разбира се, след постепенния образователен процес, способствал за издигането им по обществената стълба и за овладяването на книжовната реч. До края на Първата световна война книжовният ни език вече се е оформил в много висока степен и е станал „нормален език“ за столичното общество. Различията могат и днес да се видят при оглед на крайградските села, където главно акцентно диалектът все още се пази в много сериозна степен. Какво остана върху „западното блюдо“? Ами май дребни неща като някоя и друга дума и нищо повече. Ще дам един пример, който е показателен. Непрекъснато се „плаче“ за якането и екането и се говорят какви ли не неща, които са чиста абстракция и умозрителни идеи, при това неезиково и нефилологически обосновани. Нека се огледаме, за да видим коя екава дума (т.е. в западен облик) е станала част от книжовния език – дали хлѐб, бѐл, голѐм, млѐко, мѐсто и каквото и да било още? Никога такова нещо не е могло да има място в книжовния език и да бъде търпяно – нека си припомним един от скорошните министър-председатели, който с екавите форми си спечели много сериозни подигравки. Същевременно не се вижда обратната тенденция – на все по-ширеца се якавост – най-вече сред причастията (видяни, живяли и пр.), но не съществено помалко и при прилагателните и някои съществителни имена и местоимения. Този процес е ярко изразен, но той не е следствие от някакво диалектно влияние, а е чисто книжовноезиково явление, за което теорията на книжовните езици има ясно обяснение.

И сега стигам до конкретния повод за този текст. Наскоро отново прочетох статията на Стоян Буров „От писа̀х през пѝсах и пѝсах до пѝсах. За историята на една акцентна норма“ в сборника в чест на Лили Крумова-Цветкова „Магията на думите“ (стр. 245–263). Какъв е проблемът в тази иначе много добре написана статия? Проблемът е в термина „норма“. Защото тук не става дума за *норма*, а за *кодификация*. При това за една чисто умозрително формулирана – т.е. лоша – кодификация. У нас един много сериозен „дразнител“ не само на филологическо равнище винаги е била (и сигурно дълго ще бъде) причина за разнообразни спорове фонетичната разлика между Българския изток и Българския запад и особено болният все още проблем около обособяването върху някогашна българска етническа територия на македонска нация и македонски книжовен език. Затова българските кодификатори дълго време се стремят да „обединят“ двете диалектни акцентни норми чрез една „политическа“ кодификация, като търсят какви ли не релевант-

ни и нерелевантни, исторически и съвременни, филологически и нефилологически, теоретични и нетеоретични, вътрешно- и външноезикови аргументи. И така се стига до представата, че (между другото) било еднакво книжовно непрефигираните глаголни форми в минало свършено време и миналите деятелни причастия да се произнасят и с отменното ударение. Като наблюдаваме тази кодификация, заслужава да отчетем два важни елемента – единия положителен, а другия отрицателен. *Положителният елемент* е фактът, че повечето кодификатори с основание залагат на инструмента „дублетност“, за да установят какво ще се случи с течението на времето и след съответните наблюдения да могат да променят кодификацията. Именно това е характерно за този кодификационен инструмент – двете форми се обявяват за равноправни и така на едната не се залепва етикетът „неправилно“, което „освобождава“ напрежението както у „потребителите“, така и у „кодификаторите“, и последните вече могат обективно да наблюдават и оценяват действителността. Този инструмент има само временно (с различна продължителност) действие и е свързан с много сериозни синхронни и диахронни изследвания. За съжаление трябва да се каже, че в случая прилагането на този инструмент е станало по-скоро спонтанно, а не в резултат на сериозни изследвания, което обаче не намалява значението на този опит. *Отрицателният елемент* е свързан с това, че още при формулирането на тази кодификация на кодификаторите е трябвало да бъде ясно, че безотметните форми вече са се били наложили, защото фонетичната система заедно с цялата езикова система от североизточнобългарски тип се е била наложила още през Възраждането. За да се достигне обаче до това познание, е било нужно дълго предварително развитие, с което те не са разполагали поради стечението на националната ни съдба.

Авторът на споменатата статия Ст. Буров много старателно и с голяма прецизност проследява подробно разсъжденията и твърденията на многобройни български изследователи в течение на десетилетия. Тук определено може да се каже, че с оглед на кодификацията е било достатъчно да се прегледат само кодификационните наръчници от времето след Втората световна война, за да се види какво точно се случва на „кодификационния фронт“. Защо тогава? Причините са много, но най-напред трябва да се посочат важните обществени промени, които се наблюдават по това време: започва се сериозна масовизация на образованието, за кратко време големи маси от селско население се преселват в града, в страната се налага много сериозна централизация, която обхваща както образователната, така и книжовноезиковата област, увеличава се влиянието от страна на радиото, а от края на 50-те години и на телевизията и т.н.

Ст. Буров много старателно и изчерпателно е

проследил различните наръчници, появили се през ХХ в. Тук определено може да се каже, че твърденията на такива автори като Б. Цонев, Ст. Младенов, П. Калканджив, Ал. Теодоров-Балан и др. могат само да допринесат за пълнотата на разглежданата тема, но те не могат да „кажат“ нищо съществено по отношение на разглеждания въпрос. Въпреки сериозната им филологическа подготовка, научните звания и големия научен авторитет трябва да се отчете, че на тях все още не им достига опит във връзка със същността и функционирането на книжовния език в нашите условия. Те се обръщат към историята и към диалектите, но не отчитат фактора „общество“. И още нещо – на тях им липсват корпусни изследвания, те разглеждат езиковите явления на книга и от книга, в рамките на „чистата“ филологическа наука и без оглед към книжовноезиковата обществена практика в нейния писмен и устен вид.

Реално едва в по-късните си разработки Л. Андрейчин, Ст. Стойков, П. Пашов и Хр. Първев започват да гледат по-реалистично на въпроса, макар и да не успяват изцяло да се освободят от съзнанието за различни диалектни състояния, които привеждат като аргументи, и да преодолеят негативни наслагвания от макар и краткотрайната традиция. Във всеки случай при тях започва да играе роля факторът „наблюдение на живия език в живота на живото българско общество“. Реално и речникът от 1983 г. не достига до пълно изясняване на въпроса. Едва последните два речника, издадени от Института за български език (2002 и 2012 г.), формулират (кодифицират до голяма степен) представата за нормата по отношение на разглеждания от Ст. Буров въпрос, която действително е налице в съвременния ни език. По този начин кодификацията извървява пътя от кабинетните чисто филологически представи до съвременните проучвания върху състоянието на книжовния език в масовата практика, т.е. до нормата. А единствено така може да се разбере кое е „правилно“ и кое – „неправилно“.

В заключението на статията си Ст. Буров стига до редица постановки, които се основават и произлизат от задълбочено проследените процеси, но на места се прокрадват и различни умозрителни твърдения, които имат само логически характер. Към едно нещо обаче авторът е пропуснал да посегне в своето изложение: В теорията на книжовните езици отдавна е посочено, че в книжовните езици естественият път на развитие води към все по-сериозно намаляване (дори заличаване) на редуванията от различен характер в отделните форми на думите (в случая редуване на позицията на ударението). Никога няма да се съглася обаче с изказаното в статията твърдение, че „лансираната в продължение на много години акцентна дублетност се дължи на задържащото влияние върху книжовната българска реч на столичните акцентувания и акцентна система...“

(стр. 262). Няма столична акцентна система и акцентувания. Има българска *книжовна* акцентна система. Крайно време е да се престане с това противопоставяне между изтока и запада, защото вече сме в XXI в. и отдавна е трябвало да разберем, че има *единен* български книжовен език – с неговите разнообразни вариации (както е навсякъде по света), които обаче не нарушават единния му облик. И не може да има никакво „задържащо“ влияние на столичната върху българската книжовна реч. Посочих този цитат, защото той е в противоречие с едно твърдение на самия Ст. Буров, което при това е повторено два пъти през няколко реда на същата страница и за което той заслужава да бъде специално поздравен: „Акцентните промени не се дължат на въображаемата в голяма степен „борба“ между изтока и запада в областта на ударението...“ (стр. 262) и „...„убиването“ на дублетността и налагането на неподвижния тип ударение не се дължи на победа на севернобългарския тип ударение над западнобългарския“ (пак там). Време е от речника, свързан с филологическите изследвания, да се изостави публицистичният тон, както и думата „борба“. Защото не е имало и няма никаква „борба“ нито между изтока и запада, нито за чистота на езика, нито за много други явления в книжовноезиковия живот на нашата нация.

Напълно основателно Ст. Буров отбелязва, че „в продължение на много години научните и научнопопулярните справочници дават противоречива, едностранчива, непълна, неясна мотивировка относно интересувания ни акцентен въпрос“ (стр. 263). А това е така, защото книжовният език не е бил изследван в живота на обществото, а е кодифициран умозрително от работната маса на кодификаторите, без да са имани предвид неговите важни функционални характеристики.

Завършвам този кратък текст с надеждата, че вече по-коректно ще се прави разлика между „норма“ и „кодификация“, за да може ясно да се разграничават тези две съществено различаващи се явления – особено в нашата филологическа и книжовноезикова действителност. Нормата е обективно съществуващо в живота на обществото и езика явление, а кодификацията е „човешко“ дело, т.е. зависи от степента на развитие на науката, от отделните работещи върху кодификационните наръчници, от тяхното научно формиране и от техния ангажимент и пр. Истинското „откриване“ на нормата и формулирането ѝ под формата на кодификация е въпрос не на кабинетни размисли, а на изследване на обществената практика чрез огромни корпуси, което днес е по силите и е достъпно за всеки изследовател. И при това никога не бива да се забравя каква е историческата типология на книжовния

език и на обществото като негов носител, за да не се стига до илюзорни представи и нереалистични кодификации.

Литература

1. Байчев, Б. Книжовноезиковите фонетични норми в диалектна среда. – Начално образование, 1970, кн. 4, стр. 19–24.
2. Буров, Ст. От писа̀х през писа̀х и писа̀х до писа̀х. За историята на една акцентна норма. – В: Магията на думите. Сборник в чест на Лили Крумова-Цветкова. София, 2012, стр. 245–263.
3. Буров, Ст. Две норми на българската книжовна реч. – <http://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>
4. Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. София, 1990.
5. Виденов, М. Софийският език. София, 1993.
6. Виденов, М. Увод в социолингвистиката. София, 2000.
7. Виденов, М. Езиковедски шрихи и етюди. София, 2013.
8. Вълчев, Б. От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици. София, 2009.
9. Димитрова, М. Дублетността като кодификационен проблем. – В: Българският език през XX век. София, 2001, стр. 40–48.
10. История на новобългарския книжовен език. (Авторски колектив). София, 1989.
11. Костадинова, П. Съотношението между диалект и книжовен език в развоя на българския книжовен език. – В: Съвременна България, т. 5. София, 1984, стр. 179–184.
12. Нов правописен речник на българския език. (Авторски колектив). София, 2002.
13. Официален правописен речник на българския език. (Авторски колектив). София, 2012.
14. Пашов, П. Българска граматика. София, 1999.
15. Пашов, П., Хр. Първев. Правоговорен речник на българския език. София, 1975.
16. Пашов, П., Хр. Първев. Правоговорен и правописен речник на българския език. София, 2004.
17. Правописен речник на съвременния български книжовен език (Авторски колектив). София, 1983.
18. Първев, Хр. Време за езиково-демографски и други закъснели размисли. – В: Българският език през XX век. София, 2001, стр. 323–334.
19. Русинов, Р. История на българския правопис. София, 1981.
20. Стойков, Ст. Българска диалектология. София, 1993.
21. Теодоров-Балан, Ал. Десет заблуди за езика. // Философски преглед, 1931, кн. 3.

НАЦИОНАЛЕН ФЕСТИВАЛ „НАУКА НА СЦЕНАТА 5“ – ОБМЕН НА ИНОВАТИВНИ ИДЕИ В ОБУЧЕНИЕТО

В България отново науката е на сцената. За пети пореден път се проведе Националният фестивал „Наука на сцената“ – от 24 до 26 октомври 2014 г. в Дома на културата „Мара Белчева“ – Севлиево, като за четвърти пореден път Община Севлиево и СОУ „Васил Левски“ бяха гостоприемни домакини на събитието.

Организатори на събитието бяха Националният организационен комитет (НОК) „Наука на сцената“, Министерство на образованието и науката и Община Севлиево. Фестивалът бе организиран и проведен със съдействието на Съюза на физиците в България, Съюз на биолозите в България, Българско дружество за химическо образование и история и философия на химията – Съюз на химиците в България, Съюза на математиците в България, Съюза на учените в България и с подкрепата на Бизнес сдружение „Севлиево 21 век“, Фондация „Комунитас“, фондация „Еврика“, Национален ученически екопарламент, Център за творческо обучение, фондация „Теоретична и изчислителна физика и астрофизика“, Училищно настоятелство Севлиево.

Предшественици на първия фестивал „Наука на сцената“ са фестивалите „Физика на сцената“, проведени в градовете София и Варна, съответно през 2002 и 2003 г. Три водещи европейски изследователски организации през 2000 г. предлагат широкообхватна програма, предназначена за европейските учители по физика – „Физика на сцената“. Целта е да се даде възможност на учители от училищата и преподаватели във висши учебни заведения да участват в национални и международни прояви за обмяна на дидактически материали. Заключителният фестивал се провежда през месец ноември 2000 г. в CERN, край Женева, Швейцария. Последвалите го две издания – „Физика на сцената 2“ през 2002 г. и „Физика на сцената 3“ през 2003 г., се провеждат в Нордвайк, Холандия. Решението на Международния организационен комитет е в инициативата да се включат и учители по биология и химия с цел да се засили интересът и да се преодолее отливът на млади хора от природните науки. През месец ноември 2005 г. отново в CERN се провежда първият фестивал „Наука на сцената 1“. В него вземат участие представители от 29 европейски страни, в т.ч. и България.

Основната цел на програмата „Наука на сцената“ е да се повиши нивото на преподаване по ес-

Проф. дфн **Ана Георгиева** –
председател,
Росица Конова –
секретар,
 НОК „Наука на сцената“

тествените науки, за да се създаде научно по-добре образовано общество и да се насочат повече млади хора към кариера в науката, инженерните и технологичните дисциплини. Националните фестивали са със състезателен характер и се провеждат на всеки две години в 26 европейски страни и Канада. Най-добре представилите се проекти на учители имат възможността да представят страната си следващата година на международното издание на фестивала, където отличените по различните научни дисциплини имат възможност да представят и обменят опит и преподавателски практики, да прилагат по-мотивирано, вдъхновено и ентусиазирано нови методи и подходи, да се информират и да популяризират помежду си съвременните научни постижения.

На националните и международни фестивали участниците представят своите идеи и проекти по достъпен и оригинален начин, като разкриват възможностите и перспективите, които предоставя науката.

За първи път на Петия национален фестивал участниците представиха своите проекти, ръководени от мотото на международната програма „От учители – за учители“. В съответствие с това и формите на провеждане на предстоящия международен фестивал, НОК дефинира формите за провеждане и на Националния фестивал по следния начин:

- Панаирът се състои от щандове, на които всички учители представят нагледно своите концепции за училищните занимания и експерименти. В националното издание учителите участват съвместно с ученици, но за международния фестивал се класират само учителите.
- Представления на сцена – пленарно представяне на голяма сцена на представление, демонстрационна лекция, експеримент (до 30 мин.). Тук също в националното издание участват съвместно учителите с ученици, но за международния фестивал се класират само учителите.

- Семинари (до 30 мин.), на които учителите споделят и обясняват своите образователни подходи и концепции чрез ввеждаща презентация (до 15 мин.) и дискусия с присъстващите. Компютърната презентация представя резюме на самия проект, категорията му, използваната методика и материали, научна област на естествените науки, както и полезността му за останалите колеги.
- Работилниците (до 50 мин.) представляват интерактивни работни сесии от учители за учители, които работят заедно, за да научат и да практикуват нови умения, дейности и методи за създаване на ресурси.

В петия Национален фестивал „Наука на сцената“ участваха 248 представители на училища, детски градини, клубове за наука, техника и екология и неправителствени организации от страната, работещи с деца, от които 72 учители – автори на проекти, и 176 деца и ученици. Те пристигнаха в Севлиево от 12 области, 19 общини, 19 града и 4 села на България. Всички степени на образователната ни система, включително 3 детски градини и множество извънкласни форми, участваха с проекти във фестивала. 48 ученици от СОУ „Васил Левски“ – Севлиево се включиха като доброволци, гидове и екип на БЧК по време на фестивала. В цялата програма на фестивала се включиха и представители на Духов оркестър Севлиево, Танцов ансамбъл „Развитие“, вокална група „Upstream voices“, вокална група „Децата на Севлиево“, деца от Детски комплекс „Йовко Йовков“ и Спортен клуб „Шинкиокушинкай“.

Главната тема, на която трябваше да се основава всеки проект, представен на фестивала, беше определена от Международния организационен комитет: „Обучение, базирано на изследователски подход“. Категориите на представените проекти, също определени от Международния организационен комитет, уточняваха методиката на осъществяването им и областта им на приложимост:

- Науката и устойчивото развитие на света – проекти, в които науката се използва за изучаване на глобалните проблеми и на проблемите на околната среда.
- Въвличаща наука – проекти, които привличат към активно участие на ученици от всякакъв произход.
- Иновации в обучението по науки – проекти, които използват нови технологии и техники на преподаване.
- Творчество в научното обучение – проекти, които са изключително творчески и иновативни в преподаването на научните дисциплини.
- Науката и нейните приложения – проек-

ти, които изграждат силни връзки на фундаменталните с приложните науки и индустрията.

- Международно сътрудничество – проекти, създадени в международно сътрудничество.

Участвалите на щанд проекти тази година бяха 21, като излагаха атрактивно макети, модели, уреди, експерименти, постери, брошури от областта на физиката, химията, биологията, астрономията, екологията. 17 постановки на сцена по интересен начин – с експерименти, музика, песни и театрални етюди, представиха науките физика, химия, биология, екология и астрономия.

С голям интерес участниците посрещнаха представената от доц. д-р Таня Иванова от Института за космически изследвания при БАН и фондация „Еврика“ презентация за българското участие в космическите изследвания.

В семинарите и работилниците броят на проектите беше общо 10 – от областта на физиката, астрономията и математиката. Това са две нови форми за подготвяне на проектите на нашите учители, в които те представят своите идеи и методи, като ги защитават в дискусии и участват в съвместни дейности с колегите си от залата.

Това многообразно и голямо участие в програмата на Петия национален фестивал беше сериозно предизвикателство пред журито, което имаше за задача да класира и определи най-добрите учителски проекти, достойни да представят страната ни на международния фестивал през месец юни 2015 г. в Лондон, Англия (www.science-on-stage.eu). Трите основни форми на представяне на проектите на фестивала бяха оценявани от отделни журита, определени от НОК, а за председател на общото жури на фестивала бе избран проф. Иван Лалов от ФзФ на СУ „Климент Охридски“, зам.-председател на СФБ и почетен председател на програмата „Наука на сцената“. В журитата участваха изтъкнати учени, преподаватели и педагози от средното и висше образование по естествени науки у нас. В това отношение съществена роля и помощ ни бе оказана от съответните професионални съюзи на учените от всички области на естествените науки, като физика, химия, биология и математика. За първи път Съюзът на математиците в България взе участие в организацията и журирването на събитието. Естествено водеща роля имаше Съюзът на физиците в България, който пое функцията си на основен организатор още от първия фестивал, иницииран и субсидиран от Европейския физически съюз още през 2000 г. като „Физика на сцената“.

В своята оценка на проектите журитата се ръководеха главно от критериите за класиране и селектиране, определени от Международния организационен комитет, според които идеалният про-

ект за фестивала „Наука на сцената“ трябва да:

- Провокира сред учениците интерес към научните дисциплини.
- Да е свързан с всекидневния живот.
- Да има постоянен и стабилен ефект.
- Да е осъществим във всекидневната научна среда и да изисква разумни разходи за осъществяването си.
- Да се основава на обучение, базирано на изследователска дейност от учениците.

В трите фестивални дни бяха представени проекти от всички области на естествените науки – физика, химия, биология и математика, много от които имаха интердисциплинарен характер или директно свързваха научното познание с приложението му в ежедневието или с развитието на иновации и нови технологии. Учебните материали бяха представени по атрактивен и достъпен начин и могат да се използват в училище при изучаване на научните дисциплини. Проектите покриваха всички възрастови групи. Не можем да не отбележим участието на Детска градина „Радост“ – гр. Севлиево, което беше представено оригинално, научно обосновано и забавно. Сред проектите имаше такива с екологична насоченост, както и свързани със светлината – поради предстоящата през 2015 г. Международна година на светлината, която ще бъде и основна тема на фестивала в Лондон.

Най-тежка бе задачата на журито, оценяващо шандовете, които бяха задължителни за всеки участващ във фестивала проект. На тях активна роля имаха и учениците, поради което журито класира отделно и тяхните представяния.

Няма да изреждаме списъка на отличените проекти, както и българските предложения за участие в Международния фестивал – те са качени на сайта на фестивала: <http://sos5.free.bg/>. След представяне на наградените проекти във стандартната форма на МОК и на английски език, заедно с допълнителен илюстративен материал от националното събитие, комисия на Европейския фестивал ще определи 9 учители (колкото е нашата квота), които ще представят страната ни на международния фестивал в Лондон.

От страна на спомоществателите на фестивала бяха връчени на закриването му и редица награди извън регламента от: Националното издателство за образование и наука „Аз Буки“ (медиен партньор на събитието), Център за творческо обучение – София и Националният ученически екопарламент.

По решение на Националния организационен ко-

митет на фестивала Съюзът на физиците в България предостави едногодишен абонамент за 2015 г. за списание „Светът на физиката“ на всички учители, участвали във фестивала. Всички участници във фестивала получиха сертификати за своето участие, материали за фестивала и екоотбички, екопапки и екохимикали с логото на фестивала. На класираните на първите три места в различните форми бяха връчени плакет за училището, грамоти и предметни награди – чаша и термос, осигурени от спонсорите – фондация „Еврика“, Бизнессдружение „Севлиево 21 век“ и Училищно настоятелство – Севлиево.

Фестивалът „Наука на сцената“ като форум за повишаване на квалификацията на учителите и обмен на опит и иновативни практики при обучението по естествени науки в крайна сметка постига търсения ефект – повишаване на интереса на младите хора към естествените науки и ориентацията им към професии, свързани с тях и техните приложения. Той спомага за откриването на млади таланти в областта на природните науки и за активизиране работата на учителите в извънкласните форми на обучение. Националният фестивал „Наука на сцената 5“ даде възможност за изява на училища от различни региони на страната, дори и от най-малки населени места, и създаде условия за сътрудничество между училищата при разработване на бъдещи съвместни проекти, обмен на идеи и опит и създаване на нови приятелства сред младите хора, като науката се явява свързващото ги звено. Това, което се вижда и научава на този фестивал, който има европейски еквивалент, провокира много ученици да се занимават с наука, да са креативни, любопитни и търсещи нови знания и възможности за изява.

Петият национален фестивал „Наука на сцената“ остави след себе си много нови творчески идеи, нови планове и методики за атрактивно обучение по научните дисциплини, както и много положителни емоции и нови приятелства. Остави и надеждата да се представим достойно и на международната сцена, като се върнем от Лондон обогатени с опита и на най-изтъкнатите представители на Европейското образователно пространство. Оценката, която можем да се даде за провеждането на националното издание на фестивала, е само положителна. За приятното пребиваване на гостите на фестивала в Севлиево и добрите предоставени условия за провеждането на самия фестивал в Дома на културата „Мара Белчева“ заслугата е на общинска администрация и на членовете на местния Организационен комитет.

ПРИНЦИПИТЕ НА ЕФЕКТИВНОТО ЕЛЕКТРОННО ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ФАКУЛТЕТА ПО ХИМИЯ И ФАРМАЦИЯ НА СУ „СВ. КЛ. ОХРИДСКИ“

Повече от две десетилетия електронното обучение набира скорост в света на образованието, като много от неговите привърженици са убедени в предимствата, осигурявани от практическото му приложение. В същото време не липсват изявления и на скептични преподаватели, които твърдят, че то е по-скоро помощен инструмент в учебния процес, отколкото многообещаваща новост.

Най-убедителното доказателство за привлекателността на електронното обучение в университетите е практическото реализиране на големи групи от лекционни курсове, практически упражнения и семинари, симулирани лабораторни дейности, задаване на проблеми за решаване и оценяване на студентите чрез методите на този вид учебна дейност. Такава обемна задача може да се реши или чрез индивидуален ентузиазъм на отделни преподаватели, или чрез сериозно проектно финансиране на цялостна дейност по създаване и практическо реализиране на учебни програми в рамките, например, на отделен факултет в даден университет. Факт е, че в Европейския съюз се отдава голямо значение на различните форми на оптимизиране на образователния процес и тяхното реализиране е обект на активна финансова подкрепа.

През последните осемнадесет месеца колектив от над 60 преподаватели от Факултета по химия и фармация на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ се занимаваше активно със създаването на различни форми за провеждане на електронно обучение за студентите от бакалавърските и някои магистърски програми във Факултета по химия и фармация, както и за още два факултета. Реализацията на амбициозния проект стана в рамките на голям проект, финансиран от Оперативна програма за развитие на човешките ресурси и Европейския обществен фонд, наречен „Създаване и приложение на електронни форми за дистанционно обучение във Факултета по химия и фармация при Софийския университет“.

Цитираният с всички формални подробности проект (традиционно изискване на финансиращата организация) обаче не се помести в никакви формални рамки с отразяване на брой създадени курсове, лабораторни демонстрации и/или умело филмирани симулационни дейности за работа с по-

Д-р **Мирослава Недялкова**,
проф. д-р **Стефан Цаковски**,
проф дхн **Васил Симеонов**,
*Факултет по химия и фармация
при СУ „Св. Климент Охридски“*

трудно достъпни и скъпи апарати, които изискват сериозна предварителна подготовка преди включването им в традиционен учебен процес.

В недългата история на обучението, което се нарича електронно, могат да се открият още много термини и названия, свързани с този вид образователен процес – компютърно обучение, дистанционно обучение, виртуално обучение, обучение за цял живот и т.н. Макар че термините, описващи процеса, са различни, не е трудно да се открие общото между тях – създаване на условия в хода на обучение да се разчупят традиционните рамки: лекция пред аудитория със студенти; практически упражнения (главно за природните науки) или семинари по зададени теми (в хуманитарното образование); консултации в определени часове и изпити. Разбира се, формите на изпитване могат да са разнообразни и в традиционен аспект, но в общи линии схемата е подобна за всякакви специалности.

Какви са проблемите в тази дългогодишна традиция? Технологичният и обществен прогрес не подминава и образователните форми. Появяват се мултимедийни презентации, които спестяват изнасянето на характерна лекция от професора или доцента, но дали това е решение на проблемите на днешния ден? Нови апарати навлизат в практиката на химията, физиката, биологията, но дали са достъпни за процеса на обучение? Образованието поскъпва и за много студенти постъпването на работа е важно средство за продължение на образованието им. Но дали дългото отсъствие от лекции и упражнения за сметка на препитанието е положителен елемент в обучението им? Какво е по-добро за мотивацията на студентите – възможността да контактуват непосредствено с преподавател – лектор (традиционен подход) или да имат постоянно на разположение в аудио- и видеоформат преподавания материал и да осигуряват обратната връзка с преподавателя чрез електронна поща или ня-

* Проект № BG051PO001-43.04-0033, № ДО1 – 3792/12.03.2013 г.), ръководен от проф. д-р Стефан Цаковски, ръководител на Катедрата по аналитична химия във факултета.

каква друга комуникационна система, без дори да се познават лично (елемент от електронното обучение)? Как да се оптимизира задочното обучение, което напоследък възвръща актуалността си, главно по финансови причини?

Това е само малка част от предизвикателствата, които провокираха участниците в споменатия европейски проект. От проведените в края на отчетния период семинари и конференции, посветени на резултатите от проекта, бяха получени редица интересни отговори, които си заслужава да бъдат споделени.

Колективът от Факултета по химия и фармация подготви редица основни курсове за бакалаври, които не бяха копие на традиционното четение на курсове (неорганична химия, органична химия, аналитична химия, физикохимия и т.н.), а избрани сектори от учебната програма, които затрудняват повече студентите – например, решаване на изчислителни задачи по аналитична химия на базата на основни закономерности или изучаване на свойствата на хетерогенни органични съединения (често пъти големият обем на общия курс по органична химия не позволява подробно представяне на този много важен клас органични съединения). Курсовете, както и всички останали, за които ще стане дума по-долу, бяха създадени като презентации, но и като аудиолекции, при които преподавателят обяснява ключови елементи от материала. Идеята бе да се представят лекциите на малки аудиофрагменти (по 10-15 мин.), за да се усвояват по-лесно и да задържат достатъчно активно студентското участие. Има достатъчно дидактически изследвания, които доказват кога електронното обучение може да разчита на ефективност – с малки лекционни фрагменти, без много текст, с обяснения на графичен материал с ясни фрази и т.н. Тогава паметта не се наговарва много и физиологичният ефект на възприемане е много висок.

По аналогичен начин бяха осигурени с лекционен материал две магистърски програми от Факултета по химия и фармация – „Екохимия“ (постоянно действаща програма от вече 12 години, но с тенденция редовното обучение да се заменя със задочно) и една, която е в момент на създаване, съвместно с испански колеги (курсовете ще се ползват от наши и чуждестранни студенти). Основната идея тук бе да се мотивират студентите – магистри да имат на разположение лекционните курсове постоянно (на специална платформа, до която имат достъп), да имат подготвени семинари със проблеми и задачи за решаване и да си осигурят постоянна връзка с преподавателите. При създаването на лекционните курсове за тези по-

опитни и отговорни студенти бе приложен друг важен принцип за ефективност на електронното обучение – кохерентността. Избягваше се „оцветяване“ на лекционните презентации с много звукови или анимационни ефекти, за които е доказано, че могат да затруднят възприемането на по-сериозните, надстроечни курсове, каквито са тези за магистри.

Друг важен етап в работата по проекта бе създаване на учебни видеоматериали, позоляващи предварително запознаване на студентите с предстояща работа в лаборатория и провеждане на експериментална работа. Известно е, че много студенти идват напълно неподготвени за специфична лабораторна практика – какви разтвори трябва да се приготвят, с какви апарати и съдове ще се работи, как да се осигури безопасна работа и т.н. Макар че има множество помощни текстове по лабораторна практика, доказан факт е, че предварителната подготовка за работа в лаборатория се подценява. Бяха подготвени серия от видеоматериали за провеждане на лабораторни упражнения за студенти от бакалавърските програми на Факултета по химия и фармация.

Като специфичен елемент в проекта бе въвеждането на симулационни материали за работа с уникална апаратура. Бяха филмирани с помощта на професионални оператори специфични операции за работа, например с атомен силов микроскоп – изключително скъпа, но много ефективна за структурни изследвания апаратура. Тук студентите виждат в реален мащаб операциите по настройка и работа с апаратурата, разчитат получени резултати и добиват представа за възможностите и оперирането с апаратурата.

Всички създадени по проекта материали могат да се използват от студентите, да се решават задачи, да се провеждат изпити. Много студенти вече ползват материалите и обратната връзка с тях показва положителното им отношение към електронното обучение. Още е рано да се правят големи обобщения и статистически анализи, но убедително може да се твърди, че е реализиран успешно един полезен и за студентите, и за преподавателите проект. Неговите основни предимства са свързани с повишаване на мотивацията на студентите и с улеснение на цялостния образователен процес, разчитащ на постоянната комуникация между преподавател и студент, на индивидуален подход при обучение и на по-сериозната и постоянна ангажираност на обучаваните с процеса на придобиване на знания и убеденост за по-добра бъдеща реализация на специалиста, напускащ факултета.

ЗДРАВЕН СТАТУС НА НЕДОНОСЕНИТЕ ДЕЦА В РАННОТО ДЕТСТВО

Въведение

Множество проучвания относно усложненията в различните органи и системи на недоносените деца съобщават за дълготрайното влияние на тези заболявания и неблагоприятни последици за здравето, израстването и развитието на детето.

Около 80% от родените преди 28 гестационна седмица (г.с.) деца развиват респираторен дистрес синдром (състояние, засягащо белите дробове, което води до понижени нива на кислород в кръвта – бел. ред.) и честотата му нараства с намаляването на гестационната възраст [1]. В проучване сред деца, родени през 2002 г., е установено, че 28% от родените преди 29 г.с. и 5% от родените между 29 и 32 г.с. развиват бронхопулмонарна дисплазия (хронично белодробно заболяване, развиващо се у недоносени деца с дихателна недостатъчност – бел. ред.) и се нуждаят от кислородотерапия [9]. Честотата ѝ варира между 3% и 43% сред децата с тегло при раждането под 1500 г [5, 6]. Недоносените деца с бронхопулмонарна дисплазия по-често се нуждаят от поне 5 здравни услуги при развитието си до 3-годишна възраст в сравнение с доносените деца OR 2,22 CI (1,56 – 2,98) [4].

Според [8] недоносените деца боледуват по-често от респираторни заболявания през първата година от живота си в сравнение с доносените. Сред недоносените деца 80% страдат от кашлица, 44% от задух, 25% са рехоспитализирани по повод на респираторни заболявания, а 13% се нуждаят от продължителна инхалаторна терапия по повод на задух.

Индивидуалните и качествени грижи за недоносените деца през ранното детство са протективен фактор за развитие на хронични белодробни заболявания – OR 0,42 (0,18 – 0,95) [7].

Най-често срещаните инфекции при недоносените деца, поради незрялост на имунната система, са пневмония, сепсис, менингит, инфекции на уринарния тракт и кожата. Според [10] около 65% от децата с тегло при раждането под 1000 гр. имат поне едно от тези заболявания в неонаталния период (първия месец след раждането) и ранното детство.

Предмет на настоящата статия е проучване на здравния статус до 3-годишна възраст на недоносени деца, родени през 2007 г. в УМБАЛ „Георги Странски“ ЕАД, гр. Плевен, за периода 2007 – 2013 г.

Проучване

Събрана и обработена е информацията за всич-

Гл. ас. д-р **Мариела Камбурова**, дм,
факултет „Обществено здраве“
при МУ – Плевен

ки недоносени (154) деца, родени през 2007 г. в УМБАЛ „Георги Странски“ ЕАД, гр. Плевен, като е проследено и развитието до 3-годишна възраст на недоносени (58) и доносени (192) деца, живеещи в гр. Плевен към декември 2011 г.

За постигане на целта на научното проучване са използвани:

1. *Документален метод.* Първичната медико-социологическа информация е извлечена от индивидуалните здравни документи на детето – лист „История на новороденото“, лична амбулаторна карта, епикризи от хоспитализации.
2. *Социологическо интервю.* Родителите(майката) са интервюирани от автора на проучването по предварително изготвена методика за събиране и отразяване на информацията чрез въпросник.
3. *Клинично изследване.* При домашни посещения е проведено обективно клинично изследване на недоносените и доносените деца.
4. *Статистически методи.* Данните от проучването са обработени със софтуерни статистически пакети STATGRAPHICS; SPSS и EXCEL for Windows. Резултатите са описани чрез таблици, графики и числови показатели за структура, честота, средни стойности, корелационни коефициенти и др. Значимостта на резултатите, изводите и заключенията е определяна при $p < 0,05$.

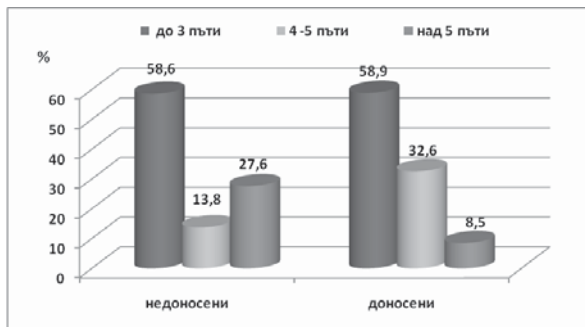
Резултати

- Често боледуване на децата.

Делът на недоносените деца (44,8%), които боледуват често, е 2,4 пъти по-висок от относителния дял (18,8%) на често боледуващите доносените деца ($p=0,02$; $r=0,25$). Според мнението на родителите, 81,2% от доносените деца не боледуват често, а сред недоносените деца дела на тези, които не боледуват често, е 55,2%.

- Кратност на боледуване на децата от заболявания на дихателната система.

Най-честата причина за боледуване сред децата са заболяванията на дихателната система. Почти равни са относителните дялове на недоносени-

Фигура 1. Разпределение на изучаваните групи деца, според кратността на боледуване от заболявания на дихателната система (в %)

те – 58,6%, и доносените деца – 58,9%, които са боледували до 3 пъти годишно от заболявания на дихателната система (Фигура 1). 4-5 пъти годишно боледуват 13,8% от недоносените и 32,6% от доносените деца. Повече от три пъти по-висок е делът (27,6%) на недоносените деца, които боледуват над 5 пъти годишно от заболявания на дихателната система, спрямо делът (8,5%) на доносените деца ($p=0,03$; $r=0,26$).

- Кратност на боледуване на децата от други остри заболявания.

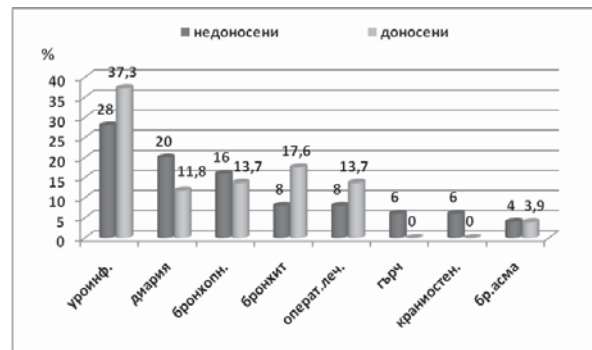
Установява се сигнификантно различие ($p=0,01$; $r=0,28$) в кратността на боледуване от други остри заболявания между изучаваните групи деца – 40,6% от доносените деца не са боледували от други остри заболявания, докато при недоносените деца само 17,2% не са боледували. Значително по-високи са относителните дялове на недоносените деца, боледували един (55,2%) и два (24,2%) пъти в сравнение с доносените (еднократно боледуване – 32,3% и двукратно боледуване – 21,9%). 5,2% от доносените и 3,4% от недоносените деца са боледували три и повече пъти от остри заболявания, различни от тези на дихателната система.

- Структура на причините за боледуване от други остри заболявания.

Най-често срещаните остри заболявания сред изучаваните деца са: шарка, диария, повръщане и отит. Делът на недоносените деца, боледували от шарка (45,5%) и диария (31,8%), е по-нисък от този на доносените деца – шарка (69,4%) и диария (28,6%).

- Структура на хроничните заболявания.

При 17,3% от недоносените и 6,2% от доносените деца са диагностицирани хронични заболявания. Сред недоносените деца с хронични заболявания делът на децата с бронхиална астма е 60%, докато 50% от доносените деца с хронични заболявания страдат от това заболяване. Алергични заболявания се срещат при останалите 50% от доносените, докато по 20% от недоносените деца страдат от епилепсия и заболявания на отделител-

Фигура 2. Структура на хоспитализираната заболяемост по причини на изучаваните групи деца (в %)

ната система ($p=0,04$; $r=0,28$).

- Структура на хоспитализираната заболяемост по причини.

Установяват се сигнификантни различия ($p=0,0001$; $r=0,51$) по отношение на хоспитализираната заболяемост сред двете групи деца (Фигура 2).

Водещите причини за хоспитализиране сред недоносените деца са: уроинфекция – 28%; диария – 20%; бронхопневмония – 16%; бронхит – 8%.

Сред доносените деца водещите причини за хоспитализация са: уроинфекция – 37,3%; бронхопневмония – 13,7%; бронхит – 17,6%; диария – 11,8%.

Обсъждане

Според нашите резултати 2,4 пъти по-висок е делът на често боледуващите в периода на ранното детство недоносени деца (44,8%), в сравнение с доносените (18,8%). Според [7] недоносените деца боледуват по-често от респираторни заболявания през първата година от живота си в сравнение с доносените. Нашите резултати установяват заболяванията на дихателната система като най-честа причина за боледуване сред проучените деца и рискът недоносените деца да боледуват над 5 пъти годишно от болести на дихателната система в сравнение с доносените е четири пъти по-висок – RR 4,10 95% CI (1,89 – 8,85).

Делът на недоносените деца, боледували еднократно от други остри заболявания е 55,2%, а двукратно са боледували 24,2% от тях, докато при доносените деца е съответно – 32,3% и 21,9%. Три и повече пъти от други остри заболявания са боледували 5,2% от доносените и 3,4% от недоносените деца, което вероятно се дължи на посещаването на детско заведение от доносените деца. По-нисък е делът на недоносените деца, боледували от други остри заболявания (шарка, повръщане и др.), в сравнение с доносените, най-вероятно поради непосещаване на детски заведения от недоносените деца в ранното детство [2].

Ние установихме над три пъти по-висок риск от развиване на хронично заболяване в ранното детство сред недоносените деца в сравнение с доносените деца – RR 3,13 95% CI (1,27 – 7,67). При 17,3% от недоносените и 6,2% от доносените деца са диагностицирани хронични заболявания, като най-често срещана е бронхиалната астма, която се установява при 60% от недоносените и 50% от доносените деца с хронично заболяване.

Според [3] най-честите причини за хоспитализации при недоносените деца в периода на ранното детство са – бронхит OR 1,64 95% CI (1,13 – 2,39), загуба на слуха OR 1,56 95% CI (1,14 – 2,15) и бактериални инфекции OR 1,28 95% CI (1,09 – 1,49), докато водещи причини за хоспитализиране сред проследените от нас недоносени деца са различни: уроинфекция – 28%; диария – 20%; бронхопневмония – 16%; бронхит – 8%. Вероятна причина за горните различия е видът на проучването, което при нас е кохортно, а при цитираните автори е „случай-контрола“.

Изводи

1. Заболяванията на дихателната система са най-честа причина за боледуване сред проучените деца, като рискът недоносените деца да боледуват над 5 пъти годишно от БДС в сравнение с доносените е четири пъти по-висок – RR 4,10 95% CI (1,89 – 8,85).
2. По-нисък е делът на недоносените деца, боледували от други остри заболявания (шарка, повръщане и др.), в сравнение с доносените.
3. Над три пъти по-висок риск от развиване на хронично заболяване в ранното детство сред недоносените деца в сравнение с доносените деца – R 3,13 95% CI (1,27 – 7,67), като най-често срещана и в двете сравнявани групи деца е бронхиалната астма.
4. Водещи причини за хоспитализиране сред проследените от нас недоносени деца са: уроинфекция – 28%; диария – 20%; бронхопневмония – 16%; бронхит – 8%.

HEALTH STATUS OF PREMATURE INFANTS IN EARLY CHILDHOOD

Mariela Kamburova

Abstract

The aim of the study is a survey of the health status of infants born in 2007 in the University Hospital – Pleven until 3 years of age.

We collected the information for all infants born in 2007 in the University Hospital – Pleven. The significance of the results, findings and conclusions is determined at $p < 0,05$.

Our results confirm the hypothesis that premature children living in urban areas are a risk group with higher morbidity up to 3 years old compared with term infants.

Keywords: prematurity, risk group, health status

Заклучение

Установените от нас резултати потвърждават хипотезата, че недоносените деца, живеещи в градовете, са рискова група с по-високи заболяемост и болестност до 3-годишна възраст.

Литература

1. Кузманов, А., Т. Кантарджиев, Ц. Велинов, А. Бъчварова, М. Петров. Етиология и емпирична терапия на белодробните инфекции. // *Педиатрия*, 44, 2004, 1, 46-47.
2. Пръвчев, В., Д. Калайков. Анализ на заболеваемостта на децата от детските ясли на София. // *Социална медицина*, 14, 2006, 3, 22-23.
3. Berard A., Le Tiec M., De Vera M. A. Study of the costs and morbidities of late-preterm birth. // *Arch Dis Child Fetal Neonatal*, 2012,97(5), 329-34.
4. Hintz S. R., Kendrick D. E., Vohr B. R., Poole WK., Higgins R. D. Community Supports After Surviving Extremely Low-Birth-Weight, Extremely Preterm Birth. // *Arch Pediatr Adolesc Med*, 2008, 162(8), 748-755.
5. Lee S. K. et al. Variations in practice and outcomes in the Canadian NICU network: 1996-1997. // *Pediatrics*, 2000, 106(5 I), 1070-1079.
6. Lemons J. A. et al. Very low birth weight outcomes of the National Institute of Child Health and Human Development Neonatal Research Network, January 1995 through December 1996. // *Pediatrics*, 2001, 107:E1
7. Pittard W.B. Well-child care in infancy and health care services utilization from birth to 6 years by late preterm children receiving Medicaid benefits. // *South Med J.*, 2013, 106(2), 173-179.
8. Pramana I. A. et al. Respiratory symptoms in preterm infants: burden of disease in the first year of life. // *Eur J Med Res*, 2011, 16(5), 223-230.
9. Smith V.C. et al. Trends in severe bronchopulmonary dysplasia rates between 1994 and 2002. // *Journal of Pediatrics*, 2005, 146(4), 469-473.
10. Stoll B. J. et al. Neurodevelopmental and growth impairment among extremely low-birth-weight infants with neonatal infection. // *JAMA*, 2004, 292 (19), 2357-2365.

**Рубриката „Трибуна на младите“
се осъществява с финансовата
подкрепа на фондация „Еврика“**

КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА НА ИВАН ЕВСТР. ГЕШОВ В НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН

Д-р Цветан Й. Радулов,
НА на БАН

Иван Евстратиев Гешов е роден на 8 февруари 1849 г. в Пловдив. Той е потомък на изтъкнатия род Гешови и една от най-значимите фигури в него. Първоначално учи в Карловското училище, подобно на редица изтъкнати възрожденци. В периода 1868-1872 г. следва финансови и политически науки в Манчестър. След Освобождението заема редица важни постове главно във финансовата сфера. През 1884-1885 г. е избран за председател на Областното събрание и директор на финансите на Източна Румелия. Гешов се премества в Княжество България, където също участва активно в обществено-политическия живот. Става директор на Българска народна банка през 1887 г. На няколко пъти изпълнява длъжността министър на финансите (1886, 1894, 1899 г.). Министър на търговията и земеделието. Той е дългогодишен депутат в Народното събрание (НС), като е и председател на XI-то (1901) и XIII-то (1913) НС¹. Той е и ръководител на Народната партия в продължение на двадесет години и се нарежда сред основните политически водачи на България в началото на XX в. През 1911 г. Иван Евстр. Гешов става министър-председател на Царство България, а също така поема поста министър на външните работи в периода 1911-1913 г. Дългогодишен председател на Българския червен кръст (1899-1924 г.), освен това е носител на редица държавни и международни ордени².

Активна е ролята му в работата на БКД и БАН. Той е дописен (1881), редовен член на БКД (1884), а в периода 1884-1898 г. е ковчежник на БКД. На 25 октомври 1898 г. Гешов е избран за председател на БКД. Този пост той заема в продължение на над 25 години до смъртта си през 1924 г. Ръководите-

лят на БКД прави лично дарение на Дружеството през 1908 г. от 120 000 златни лева, с което бива изплатен ипотечния му дълг. При управлението на Гешов Книжовното дружество се преобразува в Българска академия на науките в началото на 1911 г. Така той е и първият нейн председател във вида й като пълноценна Академия на науките³.

Основният документален масив, принадлежащ на Иван Евстр. Гешов, се съхранява в архивохранилищата на ЦДА (Централен държавен архив) и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА)⁴. В архива на Научния архив (НА) на БАН се пазят негови документи, свързани с дейността му като член и ръководител на Академията⁵. Те са ценни и заради свидетелствата, които дават за историята на тази научна институция.

Значителна е кореспонденцията на Гешов, която се съхранява в Научния архив. Става дума за негови писма до различни лица и (по-рядко) за чернови на преписка до него. В различни лични фондове се откриват подобни документи, които представляват ценни свидетелства за ролята, която родният държавник изиграва в обществено-политическото и културното развитие на Следосвобожденска България. Тя обхваща времето от преди Освобождението на България до годините след Първата световна война – от 1874 г. до 1921 г.

Политическата кариера на Гешов е оставила архивни следи в Научния архив. Той поддържа връзка с редица видни общественици, политици и дипломати. Съхранените документи в НА – БАН пред-

¹ Иван Евстр. Гешов е народен представител в III ВНС, V ВНС, VIII ОНС, IX ОНС, XI ОНС, XII ОНС, XIII ОНС, XIV ОНС, XV ОНС, XVI ОНС, XVII ОНС, XVIII ОНС, XIX ОНС.

² Вж. Иван Гешов. Възгледи и дейност. С., Придворна печатница, 1926, с. 7-8, 11-14, 63, 69-72, 125, 167; 100 години Българска академия на науките 1869-1969. Т. I. Академици и членове-кореспонденти. С., Издателство на БАН, 1969, с. 163.

³ Иван Гешов. Възгледи и дейност, с. 169-173; 100 години Българска академия на науките 1869-1969. Т. I. Академици..., с. 163.

⁴ Документите на Ив. Евстр. Гешов са част от семеен фонд „Гешови“ (Ф. 568К в ЦДА), а в НБКМ-БИА е се съхранява фонд 272 „Иван Евстратиев Гешов“. В Историческия музей-Пловдив също се съхранява значителен обем документи за рода Гешови и дейността на търговска къща „Братя Гешови“.

⁵ НА-БАН, ф. 1 к, оп. 1, а.е. 955. Във фондът на БАН се съхраняват и документи за дейността на Ив. Евстр. Гешов като ковчежник и председател - ф. 1к, оп. 2, а.е. 3, л. 3-4; ф. 1к, оп. 2, а.е. 27, л. 106; ф. 1к, оп. 1, а.е. 738.

ставяват важен извор за политическата история на България в края на XIX и началото на XX в.

Сериозен е броят на писмата между Ив. Евстр. Гешов и Михаил Сарафов, съхранявани в личния фонд на българския политически деец и дипломат (заведен под номер 17 к). Документите могат да бъдат разделени условно на два периода – писма от края на XX век и такива от времето преди Балканската война⁶. Двата водят преписката помежду си през 1894 г. (във фонда се пазят седем писма) по повод на дарения от страна на Евлогий Георгиев, който дава парични помощи на българската общност в Солун и откупува сграда за девическата българска гимназия там⁷.

Още по-значителна е кореспонденцията от периода 1911-1912 г., когато Сарафов е пълномощен министър в Цариград, а Ив. Евстр. Гешов – министър-председател. В писмата се обсъждат сериозен спектър от теми с важно значение за българската държава. Сред духовните аспекти на преден план е поставен въпросът с уреждането на положението между Екзархията и архиереите в България, предприетите действия за вдигането на схизмата. В икономически план изпъкват преговорите за търговски връзки с Турция, както и уреждане на положението на недвижимото имущество на българите в османската държава⁸. Кореспонденцията хвърля повече светлина върху опита за откриване на банка в Солун и по отварянето на Дарданелите. Тя свидетелства за гранични инциденти, случили се в навечерието на Балканските войни⁹.

Фондът съдържа и писмо на българския журналист и член на ВМОРО Матей Геров до Ив. Евстр. Гешов, писано на 29 окт. 1911 г. В това писмо Геров моли министър-председателя да се застъпи за освобождаването му от турски затвор¹⁰.

Значителна е служебната му кореспонденция с Атанас Шопов, която се съхранява в личен фонд № 41к „Атанас Шопов“. Размяната на писма между двамата започва още през 1898 г., когато Шопов е търговски агент в Солун¹¹. Главна тема са различните аспекти на Македонския въпрос – както политически, така и културно-просветни. Двата български политици си кореспондират, обсъждайки проблемите на учебното дело в Македония, поло-

жението на църквата, засилването на четническата дейност в тези територии. Разисквана е и политиката на чуждите държави там и сключването на българо-турско споразумение през призмата на Македонския въпрос. Споменава се идеята за свързването на турските и българските железници, както и възможността за децентрализация на Османската империя. Шопов, като български консул в Солун, поддържа активна преписка с тогавашния министър на външните работи. Кореспонденцията от периода между 1911 и 1913 г. засяга важни въпроси около историята на България и общото положение на Балканския полуостров. Българският дипломат подробно осведомява Гешов (както и много други политически лица от България) за политическата ситуация в Османската империя. В началото акцентът е сложен върху преговорите с младотурското правителство, за които Шопов подробно уведомява в своите писма. Тези преговори включват и разговори за общи действия срещу четническото движение. Министърът на външните работи изказва съмнения относно възможността младотурските кръгове в Солун да подпомогнат България в исканията пред Цариградското правителство. В същото писмо е даден списък със спорни въпроси, по които трябва да се водят преговори¹². Гешов дава указания на Ат. Шопов за културно-обществената дейност на българската държава в Македония. Освен това, Шопов пише до министър-председателя по екзархийския въпрос и добиването на берати за македонските епархии¹³. Засегнати са и аспекти във връзка с подпомагането на българите в Османската империя. Атанас Шопов съобщава за нуждата от финансиране на фонд „Българска болница в Солун“¹⁴. Кореспонденцията се увеличава в навечерието на войната – тя е свързана с нахлуването на чети, подготовката на българската армия, статистически сведения за областите, над които претендира България¹⁵. Съдържат се преписи на писмата от Янко Пеев – временно управляващ посолството в Цариград относно евентуалното уволнение на солунския валия. Ив. Евстр. Гешов разпраща телеграма до всички български легации, която съдържа резюме от колективната нота до турското правителство¹⁶.

⁶ Във фонда на М. Сарафов се съхранява и актът за предаване на ковчежничеството от Книжовното дружество на Ив. Евстр. Гешов през 1904 г. вж. НА-БАН, ф. 17 к, оп. 1, а.е. 6.

⁷ НА-БАН, ф. 17 к, оп. 1, а.е. 97. Публикуваните писма до М. Сарафов вж. в Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция. Съст. Р. Попов, В. Танкова. С., АИ „Марин Дринов“, 1994, с. 109, 118.

⁸ В началото на XX в. понятието „Турция“ придобива все по-голяма популярност и се използва от официалните български власти и поради тази причина названието е използвано в статията съвместно с термина „Османска империя“.

⁹ НА-БАН, ф. 17 к, оп. 1, а.е. 236.

¹⁰ Пак там, а.е. 238. Матей Геров (14 октомври 1871-20 август 1918г.) е български журналист и революционер, деец на ВМОРО. По време на войната е доброволец в Македоно-одринското опълчение.

¹¹ НА-БАН, ф. 41 к, оп. 1, а.е. 91.

¹² Пак там, а.е. 115, 117, 130.

¹³ Пак там, а.е. 120, 121.

¹⁴ Пак там, а.е. 131.

¹⁵ Пак там, а.е. 140, 144, 146.

¹⁶ Пак там, а.е. 142, 143, 145.

Личният фонд на Ат. Шопов съдържа и рапорт от българския консул в Серес Г. Юруков до министър-председателя Гешов, в който съобщава мнението си, че Никола Наумов (редактор на в. „Право“) е подкупен да защитава австрийската пропаганда в Македония. По този повод Ат. Шопов също изпраща поверително писмо до българския държавник¹⁷.

Шопов и Гешов засягат редица въпроси от църковно и дипломатическо значение. Дава се мнението за претенциите от страна на Гърция и Турция при оформянето на границите. Специално внимание е обърнато на град Солун, като се засягат и територии от македонските области и Одринския вилает. Обстойно се представят преговорите с различните балкански държави относно подялбата на завоюваните земи. Включени са и теми за положението на помаците и Атон¹⁸. Статистическите данни обилно присъстват в няколко архивни единици¹⁹. По мирното споразумение между България и Гърция се размят телеграми със съдействието на П. Хаджимишев²⁰. Най-късният документ от кореспонденцията е писмо от Атанас Шопов до Стоян Данев, Ив. Евстр. Гешов и Теодор Теодоров, вероятно писано през 1915 г. В него той иска сведения от тримата държавници, за да напише отговор на сръбските твърдения, че България е целяла да стане хегемон по време на Балканската война²¹.

С периода на Балканската и Междусъюзническата война е свързана и кореспонденцията между Гешов и Христофор Хесапчиев, която е съхранявана във фонд 42 к „Христофор Хесапчиев“²². По това време ген. Хесапчиев е представител на българската армия при гръцката главна квартира. Преписката между двамата съдържа писма и шифровани телеграми във връзка с актуалните политически събития. В нея се съдържат сведения за по-

сещението на български представители в Драма и Серес, за действията на княз Никола и разговорите с него, за разговора между руския генерален консул и черногорския княз²³. Също така се засягат въпросите относно подписването на протокола за установяване на разделни линии между двете войски и участието на българска дружина в парада по повод именния ден на крал Константин, както и посещението на Хр. Хесапчиев и ген. Никола Иванов на броненосеца „Аверов“ по покана на гръцкия крал²⁴. Основната тема е свързана със сблъскванията между българските и гръцките войски в Нигрита и уреждането на възникналата ситуация чрез формирането на смесена комисия²⁵. Сред съхраняваните материали се намира доклад на Димитър Станчов до Гешов, който дава сведения за боевете около Солун и предаването на града, както и за българо-гръцките отношения в този момент²⁶. Същите въпроси присъстват и в телеграмата от ген. Георги Тодоров до българския министър-председател²⁷. Друг важен документ е препис на телеграма от ген. Георги Вълков до Гешов, в която се съобщават подробности за сблъскванията между гръцки и български военни части в Нигритско²⁸. Във фонда се намира шифрована телеграма от Хр. Хесапчиев до ген. Мих. Савов, от която е изпратено копие на министър-председателя. Тя отново е във връзка с дейността на смесена комисия и предложението да бъде съставена арбитражна комисия от шведски и норвежки офицери²⁹. В този фонд се съхранява и бюлетин на Българската телеграфна агенция от 2 март 1913 г., който съдържа речта на Ив. Евстр. Гешов, засягаща състоянието на преговорите за мир, румъно-българския спор и отношението на България към Сърбия и Гърция³⁰.

От подобно естество е кореспонденцията между Гешов и Андрей Тошев, по това време посла-

¹⁷ Пак там, а.е. 134, 137.

¹⁸ Пак там, а.е. 147, 149, 150, 151, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 188, 189.

¹⁹ Пак там, а.е. 246, 247, 249, 253.

²⁰ Пак там, а.е. 204. Панчо Хаджимишев (12 декември 1874–7 август 1957 г.) е виден български дипломат, пълномощен министър в редица западни столици. През този период той е пълномощен министър в Атина и е сред основните лица при сключването на Българо-гръцкия договор пред Балканската война.

²¹ Пак там, а.е. 217.

²² Освен това в личния фонд на Хр. Хесапчиев се съхраняват изрезки от вестници, които съдържат новини сведения за инцидента с Иван Стефанов Гешов, братовчед на Ив. Евстр. Гешов. НА-БАН, ф. 42 к, оп. 1, а.е. 471, 472, 474, 476, 481, 485, 492, 508.

²³ Княз Никола Петрович-Негош (7 окт. 1841–2 март 1921 г.) е най-дълго управлявалият балкански монарх (1860–1918 г., от 1910 г. носи титлата крал).

²⁴ Константин (Константинос I) (21 юли 1868–11 ян. 1923 г.) става крал на Гърция в началото на 1913 г. след смъртта на баща си. Сред висшите командири на гръцката армия в Балканската и Междусъюзническата война.

²⁵ НА-БАН, ф. 42 к, оп. 1, а.е. 627, 642, 646, 651, 652, 667, 698, 735, 758, 759. Град Нигрита е разположен в Серското поле и се намира 23 км разстояние от Сер (Серес). В района на това селище през февруари 1913 г. избухват сражения между гръцки и български войски.

²⁶ Пак там, а.е. 569.

²⁷ Пак там, а.е. 575.

²⁸ Пак там, а.е. 648. Ген.-майор Георги Вълков е назначен за македонски генерал-губернатор по време на Първата балканска война.

²⁹ Пак там, а.е. 738.

³⁰ Пак там, а.е. 653.

ник в Белград, която се съхранява във фонд 175 к „Андрей Тошев“. В писмо от 30 март 1912 г. Тошев подробно уведомява министър-председателя за разговорите си с водещи политици като Никола Пашич и Йованович, както и с руския посланик в сръбската столица Николай Хартвиг³¹. Те засягат различни теми, като сръбските чети в Македония, изпратения ултиматум до Турция и проектираното посещение на д-р Стоян Данев в Белград. Гешов кореспондира с Андр. Тошев в периода 1908-1912 г. и дава препоръки на родния дипломат какви действия да предприеме пред сръбското правителство по въпроси, засягащи интересите на българската държава³².

По служебни и политически въпроси Гешов си кореспондира с видния български политик и общественик Михаил Маджаров, който през периода 1912-1913 г. е български пълномощен министър в Лондон. Преписката между двамата се намира в личен фонд 44 к „Михаил Маджаров“, като са включени писма между Маджаров, Стоян Данев и Ив. Евстр. Гешов³³. Българските политици обсъждат дейността на българската делегация по сключване на мирния договор с Османската империя (тя фигурира под наименованието Турция, което се използва в българските официални документи от началото на ХХ в.). Във фонда на Маджаров се пази препис от писмото на Царската легация в Цариград до министър-председателя, което съдържа сведения за Кочанските събития. Тези документи дават важни сведения около преговорите през периода 1912-1913 г.³⁴ Гешов също води продължителна конференция с Маджаров още от времето преди престоя му в Лондон. В последните писмата на Ив. Евстр. Гешов се дават указания във връзка със сключването на мирния договор през 1913 г. Гешов дава своето мнение за проектодоговора, изтегляне на войските от Чаталджа, съобщава състава на комисията по сключване на договора³⁵.

От периода на Балканските войни е и писмото от Скопския революционен окръг до Ив. Ев. Гешов. В него скопските революционери говорят за географската и етнографската принадлежност на Скопската област към Българска Македония. Според авторите на писмото Сърбия е претърпяла неуспех в опитите си да асимилира българския елемент и желанието на българското население е да се включи в пределите на България. Документът е

датиран от 16 януари 1913 г. и е изпратен от Скопие. То се съхранява във фонда на военния деец, свързан с ВМРО, Петър Дървингов³⁶.

Дипломатическата кореспонденция с Гешов, която се намира във фондовете на Шопов, Маджаров, Хесапчиев и Тошев, дава ценни сведения за развитието на политическите процеси по време на Балканската и Междусъюзническата война. Чрез писмата от и до него може да се проследи пътят на българската държава към идеята за военно решение на националния въпрос, както и сложните процеси около образуването, съществуването и разпадането на Балканския съюз. Внимателното вглеждане в документите може би ще доведе до откриването на пропуснатите възможности за преодоляване на Първата национална катастрофа.

След като бяха разгледани основните политически моменти в кореспонденцията на Гешов, намираща се в Научния архив, е време да се проследят и различни културно-просветни процеси. За тях също се откриват запазени данни в писмата от и до него, а не липсват и сведения от личен характер.

В началото на 1874 г. Ив. Евстр. Гешов пише на видния български духовник Неофит Рилски, че е приел от игумена на Рилския манастир Пантелеймон 10 тетрадки от речника на Неофит Рилски със задължение да ги препрати на протосингела на Българската екзархия Йосиф³⁷. Върху документа има и приписка от Неофит Рилски, с която той потвърждава получаването на бележката. Уверението е свидетелство за заинтересоваността на Иван Гешов към просветното и църковно дело още преди Освобождението на България. Завърнал се в България след обучение в Англия, той вече дейно участва в процесите на Късното възраждане. Най-вероятно преписката е свързана с работата на образования пловдивчанин като ръководител на местното читалище.

Активна е кореспонденцията на Гешов с известния деец от Възраждането и Следосвобожденска България Марко Балабанов, която се намира в личния фонд на последния. Става дума за пет писма от периода 1874-1879 г., засягащи различни въпроси³⁸... Тези писма са сред най-старите архивни документи (наред с предходната бележка) от кореспонденцията на Ив. Гешов, съхранявани в Научния архив. В тях се засягат лични въпроси около роднини, както и теми от търговско и об-

³¹ НА-БАН, ф. 175 к, оп.1, а.е. 2.

³² Пак там, а.е. 11.

³³ НА-БАН, ф. 44 к, оп.1, а.е. 17. Кореспонденцията между Ив. Евстр. Гешов и Мих. Маджаров е публикувана заедно с редица други важни документи в книга, посветена на Балканските войни. Вж. Маджаров, М. Дипломатическа подготовка на нашите войни. С., 1932.

³⁴ Пак там, а.е. 16.

³⁵ Пак там, а.е. 164.

³⁶ НА-БАН, ф. 73 к, оп.1, а.е. 2871.

³⁷ НА-БАН, ф.12 к, оп. 1, а.е. 11.

³⁸ НА-БАН, ф.26 к, оп. 1, а.е. 22.

ществено естество. Сред най-ценните свидетелства са писмата, изпратени до Балабанов през лятото на 1876 г. В тях се разисква положението на българския народ след Априлското въстание, както и дейността на чуждестранните журналисти и наблюдатели. Гешов смята, че е наложително фактите за извършените погроми да бъдат изнесени във в. „Век“ и настоява за подновяването на неговото издаване³⁹. Най-късното писмо се отнася до възможността той да получи служба в Княжество България, като се засягат дипломатическите и политически маневри за получаването на одобрение от Високата порта⁴⁰. Иван Евстр. Гешов води преписка и със съпругата на Балабанов – Анка Балабанова, която е и негова братовчедка (дъщеря на Димитър Гешов). Писмото, изпратено от Гешов, е от личен характер и е датирано от 8 юни 1879 г., като съдържа и сведения от обществен характер⁴¹. Той ѝ съобщава за назначаването на Марко Балабанов като министър на външните работи. Гешов дава къси сведения на тогавашното състояние на София и дава съвети по отношение пътуването към столицата на Княжество България.

В началните години на Следосвобожденска България българския общественик Найден Геров кореспондира с Ив. Евстр. Гешов. Преписи от писмата до Гешов се съхраняват в копирните книги на Н. Геров, които се намират във фонд 18 к „Найден Геров“⁴². В тях се засягат въпроси от различен характер. Българският книжовник иска информация за обучението в Белгия и наличието на търговски училища там. В друго писмо той благодари на Гешов за дадените сведения и оказаната помощ във връзка с обучението на сина си Христо Геров във Висшия търговски институт (Анверс). Писмата на Геров от края на 1885 г. са свързани с получаването на известна сума от Евлоги Георгиев през Българската народна банка⁴³. През лятото на 1886 г. Геров препоръчва на Ив. Евстр. Гешов български изселник от Пирот, който е талантлив майстор-килимар. Писмата от периода 1886-1887 г. се отнасят до въпроси от личен характер във връзка със семейството на Найден Геров⁴⁴.

Важни сведения за общественно-политическия живот в България се съдържат в кореспонденцията с известния учен Константин Иречек. Тя включва

както писма до Иречек, така и черновите на чешкия учен и се съхранява във фонд 3 к „Константин Иречек“⁴⁵. Гешов осведомява Иречек за обстановката в българските земи. Културно-просветните въпроси са основен акцент в кореспонденцията между двамата обществени дейци. Родният финансист изпраща редица статистически сведения за Следосвобожденска България във връзка с Иречековия труд „Княжество България“. Поради факта, че трудът е издаден със съдействието на БКД, се засяга и дейността на Гешов като член на Книжовното дружество. Освен това той прави издирвания върху занаятчийските сдружения и по други въпроси, интересоващи чешкия историк. Разбира се, в преписката не се пропускат и актуалните общественно-политически събития в младата българска държава.

Освен сведения за политическата дейност на Гешов, в НА-БАН има документи, които показват ролята в обществения и културния живот на страната. Към него се обръщат редица, тъй като си е спечелил името на деятел за културното развитие на родината и разполага със силно политическо и икономическо влияние в страната. Българският политически и обществен деец е един от основните дарители в България, като се разпорежда и с даренията от името на братя Георгиеви.

Свързана с просветния и духовния живот в България е преписката между Гешов и митрополит Симеон Варненско-Преславски⁴⁶. Кореспонденцията между двамата, съхранява в НА-БАН, съдържа и чернови на писмата от българския духовник до Гешов. Писмата от началото на ХХ в. засягат ситуацията в българската църква и са свързани с оплакване на екзарх Йосиф I, което е насочено към Варненския митрополит и статиите му по църковни въпроси. Като министър-председател Гешов се опитва да посредничи между митрополит Симеон и Екзарха. В свое писмо от 18 юли той благодари за оказаното му внимание от страна на Варненския предстоятел. Следващите писма между Ив. Евстр. Гешов и видния български духовник са разменени в края на 1921 г. Те се отнасят до книгата на Гешов „Спомени“, за която митрополит Симеон дава високото си мнение.

Такива свидетелства се откриват в кореспон-

³⁹ Пак там, а.е. 22, л. 7-9. Писмата на Ив. Евстр. Гешов до Марко Балабанов са публикувани в: Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция..., с. 20-24, 74.

⁴⁰ Пак там, а.е. 22, л. 10.

⁴¹ Пак там, а.е. 91. Гешов е пределно откровен за положението в младата българска столица: „София като град не прилича на нищо, а като общество е зело да прилича на нещо.“ Писмото на Ив. Евстр. Гешов до Анка Балабанова е публикувано в: Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция..., с. 69.

⁴² Представители на рода Гешови често присъстват в копирните книги на Найден Геров и благодарение на тези архивни документи могат да бъдат проследени дългогодишните отношения между двете страни. НА-БАН, ф. 18 к, оп.1, а.е. 3, 4, 6, 8, 9.

⁴³ НА-БАН, ф. 18 к, оп.1, а.е. 11, л. 406-411.

⁴⁴ Пак там, а.е. 12, л. 18, 225-228, 273-274.

⁴⁵ НА-БАН, ф. 3 к, оп.1, а.е. 80. Писмата на Ив. Евстр. Гешов до Иречек са публикувани в: Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция..., с. 75, 92-98, 204.

⁴⁶ НА-БАН, ф. 144 к, а.е. 310, л. 2-6.

денцията на Гешов със семейство Шишманови. Преписката с Иван Д. Шишманов съдържа близо десет писма-чернови до Гешов, изпратени във връзка с различни въпроси⁴⁷. В тези чернови на писма Шишманов говори за заслугите на Гешов по уреждането на завещанието на Евлоги Георгиев, както и молба за безплатно пътуване за лекторите на Читалищния съюз. Писмата на Гешов до Иван Д. Шишманов също се съхраняват в неговия личен фонд. Те се отнасят главно до делата на ефорията „Евлогий и Христо Георгиеви“, уреждането на финансови въпроси, свързани с Народния университет и БКД. Също така става дума за различни теми от културно и просветно естество. Тук се съхранява и покана от семейство Гешови до семейство Шишманови във връзка с панихидата в памет на Евлоги Георгиев, проведена през юли 1915 г.⁴⁸. Отделно от кореспонденцията между двамата български общественици се съхранява визитна картичка от Гешов до Лидия Шишманова, която засяга изпращането на книги за военнопленници в Сибир⁴⁹. Писмото е свидетелство за активната дейност на Гешов като председател на Българския червен кръст (а и съпричастността на Лидия Шишманова към тази хуманитарна организация). Приложено към визитката е писмо от Датския червен кръст, засягащо военнопленническия въпрос.

Във фонд 15 к „Кузман Шапкарев“ се съдържат разменени писма между възрожденския деец и Гешов (както писмо-чернова на Шапкарев, така и писмата, изпратени от Ив. Ев. Гешов)⁵⁰. Преписката засяга финансови и служебни въпроси и обхваща периода между втората половина на 1887 г. и началото на 1898 г. Възрастният учител опитва да постигне уреждането на пенсията си и кореспондира по този въпрос с Гешов. Той, от своя страна, опитва да го подпомогне по различен начин. В писмата си до Шапкарев му съобщава за различни възможности, като вакантно място за учител по български език, ходатайства да бъде назначен на служба. Гешов го подпомага и финансово, като му изпраща хонорар за обнародваните статии в „Периодичното списание“ на БКД. Освен това му дава съвет да подаде молба за аванс до Министерството на народното просвещение във връзка с народните приказки, събрани от него.

В неголемия по обем архивен фонд на дългогодишния секретар и деловодител на Академията Иван Пеев-Плачков (фонд 77 к „Иван Пеев-Плач-

ков“) се съхранява писмо от Атанас Шопов до Ив. Евстр. Гешов от 10 юли 1914 г., което председателят на Академията препраща до Плачков⁵¹. Родният дипломат съобщава подробности относно повдигнатия въпрос за участието на владиците от Македония в Светия Синод. Той изказва мнението си, че в „Мир“ трябва да публикува статия по проблема. Писмото е с резолюция на Гешов да бъде удовлетворено искането на Шопов.

Макар и не толкова значителни по обем, и в други лични фондове от Научния архив има архивни единици, съдържащи отделни писма от Ив. Евстр. Гешов до различни лица от българския просветен и културен елит. Въпреки тяхната откслечност те включват важни данни за ролята на Гешов в книжовния и научен живот в страната.

В личния фонд на Михаил Арнаудов се пази визитна картичка на Гешов с молба до българския учен да послужи с книга, която да бъде изпратена на дипломатическия агент в Солун Атанас Шопов⁵². Липсва дата на картичката, но със сигурност става дума за периода след 1911 г., тъй като освен името е отпечатано и министър-председателското звание, което той заема през 1911-1913 г.

Сред документите в личния фонд на Александър Теодоров-Балан (НА-БАН, ф. 109 к) се открива картичка на Ив. Евстр. Гешов със сведения за обсъждането на въпроси около списания „Българска книгопис“ в Управителния съвет на Българското книжовно дружество⁵³. Това свидетелство, макар и кратко, също помага да се допълни картината за дейността на родния държавник и отношението му към развитието на българската наука.

От разгледаните писма може да се почерпят сведения за дейността на дългогодишния председател на Академията и ролята му в редица сфери от политическия, обществения и научния живот на България. Значителният брой документи за дипломатическата активност по време на Балканските войни произтича от факта, че мнозина видни български държавници са членове на БАН и поради това част от техните архиви се пазят в хранилищата на Академията. Прегледът на кореспонденцията на Ив. Евстр. Гешов с известни политически, обществени и научни деятели доказва за пореден път значимото архивно богатство, което се съхранява във фондовете на Научния архив на БАН.

⁴⁷ НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 368.

⁴⁸ Пак там, а.е. 367.

⁴⁹ Пак там, оп. 5, а.е. 384.

⁵⁰ НА-БАН, ф. 15 к, а.е. 114, 231.

⁵¹ НА-БАН, ф. 77 к, оп. 1, а.е. 14.

⁵² НА-БАН, ф. 58 к, оп. 1, а.е. 731.

⁵³ НА-БАН, ф. 109 к, оп. 1, а.е. 443. Картичката е изпратена на 22 юни 1909 г.

РЕЛИГИОЗНОСТТА КАТО ЕДНА ОТ ФОРМИТЕ НА ПРОФИЛАКТИКА КЪМ ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА В СОЦИАЛЕН КОНТЕКСТ

ВЪВЕДЕНИЕ

Разстройствата, свързани със злоупотреба на вещества е едно от най-злокачествените, многообразните и разпространени съвременни човешки страдания. Проблемът със зависимостта към психоактивни вещества (ПАВ) става още по-актуален, ако се вземат предвид многобройните социални трудности, свързани с употреба на вещества: семейни проблеми, домашно насилие върху децата и партньора, разводи, безработица, престъпления, инвалидизация, преждевременна смъртност. За да се редуцира този проблем (зависимостта към ПАВ), специалистите разграничават поне 2 вида фактори, свързани със зависимостите:

1. Протективни (защитни) – намаляват вероятността дадено лице да злоупотребява и да стане зависим към ПАВ.
2. Рискови – увеличават вероятността от злоупотреба и зависимост към ПАВ.

Взаимоотношението между религиозността и употребата на психоактивни вещества има дълга история. Редица автори определят религиозността като един от протективните фактори за формиране на зависимост към ПАВ [7]. Резюмирайки определението на тълковния речник по български език, религиозността може да бъде дефинирана като „*светоглед и поведение, основани върху вярата в нещо свръхестествено, в божест-*

Петър Вълков,

клиничен психолог,
доктор по психология
в СУ „Св. Климент Охридски“

вени сили“ [5].

Изследванията разкриват, че силно религиозните хора по-рядко формират зависимост към психоактивни вещества в сравнение с тези, които са по-малко или не са религиозни. Една от причините религиозността да се свързва с по-рядка зависимост към ПАВ е социализирането на религиозните хора с такива връстници, които не злоупотребяват с ПАВ. Друга възможна причина е възприемането от религиозните хора на норми, несъвместими със зависимост към ПАВ. Религиозността също така предлага механизми за задоволяване на нуждите от социален контакт и смисъл на живота. Това обаче може да се отнася повече за обгрижващата и подкрепящата религиозност, но не и за рестриктивната и ритуалистичната религиозност.

Повечето съвременни религиозни хора – християни, евреи и мюсюлмани, се противопоставят на зависимостта към ПАВ. В Таблица 1 са представени в резюмиран вид позициите на основните вероизповедания в България по отношение на употребата на ПАВ.

Таблица 1. Възгледи на основните вероизповедания в България относно употребата на ПАВ¹

Деноминация/ вероизповедание	Възгледи за употребата и злоупотребата на психоактивни вещества
Източно православие	Не забранява употребата на алкохол, но се противопоставя на пианството, пушенето на цигари и употребата на нелегални наркотици. Виното се използва за Евхаристия (причастие).
Католицизъм	Не забранява употребата на алкохол, но се противопоставя на пианството и употребата на нелегални наркотици. Виното често се използва за Евхаристия (причастие).
Либерални протестанти (методисти, презвитерианци, лутерани)	Често насърчават абстиненцията, не забраняват употребата на алкохол, но се противопоставят на пианството и употребата на нелегални наркотици.
Консервативни протестанти (баптисти, адвентисти на Седмия ден, петдесятни)	Обикновено се противопоставят на употребата на алкохол и цигари и забраняват производството, продажбата, притежаването и употребата на нелегални наркотици. Забраняват пианството. При баптистите и петдесятните виното често се използва за Евхаристия (причастие).
Ислям	Забранена е употребата на алкохол, цигари и нелегална дрога.
Юдаизъм	Не забраняват употребата на алкохол, но се противопоставят на пианството и употребата на нелегални наркотици

¹ Част от данните в таблицата са цитирани от доклада на Wallace, J., Myers, V., Osai, E., 2004 “Faith Matters: Race/Ethnicity, Religion and SubstanceUse”.

ДУХОВНИ ЕТИОПАТОГЕНЕТИЧНИ ФАКТОРИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ЗАВИСИМОСТ КЪМ ПАВ

Зависимите поведения са най-често резултат от комбинирано влияние на био-психо-социокултурни фактори. Признаването на ролята на всички тези фактори е отражение на придобиващия все по-голяма популярност биопсихосоциален модел на зависимостта. Повечето съвременни автори приемат в един или друг вид следната формула на зависимостта: Биология + Психология + Семейни фактори + Социални фактори + Дрога = Зависимост [8]. Очевидно е, че биологичната уязвимост или генетичната предразположеност към злоупотреба с психоактивни вещества не може да причини сама по себе си зависимост, без личността да бъде изложена на други, улесняващи злоупотребата фактори (психични, социокултурни, духовни).

Към защитните и към рисковите фактори се отнасят и духовните фактори. Тези, които са зависими към вещества, често се опитват с тях да запълнят екзистенциалния вакуум в душата. В основата на опита на зависимите да се справят с екзистенциалната тревожност са религиозните фактори и тяхното разбиране е важно както за етиологията, така и за терапията на зависимостите. Клайнбел твърди, че зависимите хора се опитват „да задоволят религиозните потребности с нерелигиозни средства – с алкохол“ [6].

Според Yurhouse и съавт., зависимостите и компулсиите предполагат липсата на най-фундаменталния обект на желание: Бог [20]. Зависимите хора поставят алкохола и дрогата на мястото на Бог, опитвайки се да запълнят празнината, породена от липсата на Бог в душата си. Зависимостта постепенно овладява живота на човека, измествайки всичко останало. Богословският термин за определяне на този процес е „идолопоклонство“ [2].

Редица психиатри-християни разглеждат като главна причина за злоупотреба с алкохол и наркотици съзнателния грях [1]. Съгласно техния възглед, пътят на изцеление от зависимостта е искреното покаяние в духовната лечебница – в Църквата Христова, в светото Тайнство Изповед, когато душата изобличава себе си пред Кръста и Евангелието. Опитните лекари или психолози, лекарствени препарати и психокорекционните методики са само помощни средства, които могат да имат важна съпътстваща роля. Те изтъкват, че истинското възстановяване в такъв случай трябва да включва признаване на сериозността на греха и необходимостта от изкупление, лична отговорност за поведението, душегрижителство и изграждане на любящи и отговорни взаимоотношения през целия живот. Концепцията за личната отговорност играе значителна роля в този модел и основната сила на този възглед е в ударението върху превенцията (пак

там).

Пренебрегването на духовните фактори при формирането на зависимост към ПАВ означава, че психологията казва половинчати истини за зависимостта и възстановяването и с това създава риск както за отделните личности, така и за обществото като цяло. Половинчатите истини са погрешното представяне на духовния вакуум като болест, омаловажаване на нуждата за екзистенциална среща с Бог и подмяната ѝ с „безопасното“ материалистично обяснение за причината и ефекта, протичането на болестта и лечението [20].

Според някои изследователи, когато хората имат силна религиозна вяра и редовно посещават религиозни служби, вероятността да развият зависимост е по-малка [18]. Единият от изводите, до които стигат тези автори е, че религията представлява важен защитен фактор срещу зависимостта към алкохола и други вещества за белите и афроамерикански тийнейджъри. Анализът, направен от Michael S. Dunn, заключава, че „можете и жените, които вярват, че религията е много важна за тях, са по-малко склонни да започнат да употребяват алкохол и да взимат участие в прекомерно пиене“ [9].

Националното изследване на нагласите на американците за злоупотреба с вещества установи, че младежите, които посещават религиозни служби поне четири пъти седмично, по-рядко пушат, пият алкохол или употребяват марихуана [17].

ОКУЛТИЗЪМ

„Тези и други описания не могат просто да бъдат отхвърлени с презрение или подигравка. Свидетелите са прекалено честни, техните преживявания са прекалено реални. Всички тези описания показват, че съществува една огромна, мистериозна вселена – може би вътрешна реалност или пък духовен свят, от който ние, без да знаем, сме част“ [18].

Роджърс, както и много други психотерапевти, признават съществуването на духовен свят, който не е по-малко реален от материалния, който възприемаме чрез петте си сетива. За контакт с духовния свят хората използват различни средства, сред които и окултизма. Думата „окултизъм“ идва от латински и означава „тайно, съкровено“. Това е система от действия, които се основават на особени представи за съществуването и проявлението на тайнствените сили. Окултните практики касаят тайните или скритите неща; предполагат манипулация и са свързани със свръхестественото, с присъствието на демоници сили. Към окултните явления се отнасят:

- извънсетивни възприятия (спиритизъм, мантика)
- извънсетивни влияния (хипноза, екстрасензорика, магия)
- извънсетивни явления (полтъргайт,

НЛО) и др. [4].

Редица автори свързват дрогата с окултизма. Разхлабвайки нормалната връзка между мозъка и човешкия дух, дрогата позволява на демонични духове да управляват чрез мозъка. В тази връзка Морисън пише:

„По онова време (60-те и 70-те год. на миналия век, бел. ред.) беше основана една нова, контра-култура, която отвори тогавашните младежи към масовото нахлуване на демонично влияние и греховно поведение. Това стана основно чрез употребата на халюциногени и променящи съзнанието вещества, като марихуана, LSD, di-MethylTryptamine (DMT), Mescaline, Peyote и други вещества“ [16].

Белезите на подобно демонично влияние са: отсъствие на радост, религиозни съмнения, неспособност да се осъзнае собствената греховност, вътрешно безпокойство, състояние на страх, пристъпи на гняв, крамоли, ругателство, униние, стремеж към самоубийство. Към тях Лехлер добавя и различни пороци: пиянство, блудство, лъжи, кражби, наркотици, сексуални извращения и други [3]. Окултизмът може да бъде както причина за злоупотреба и зависимост от ПАВ, така и следствие.

МЕТОДИ

Участници в изследването

Изследването е проведено с две независими извадки – клинична група² (N = 85) и контролна (N = 81) в периода май 2013 и октомври 2013 г. в България (виж табл.2). Клиничната група се състои от лица на възраст между 22 и 68 години (средна възраст 37,3), които са били диагностицирани от психиатър като зависими към някое от веществата според МКБ-10 и са били понастоящем или в миналото включени в някоя от програмите за терапия, рехабилитация или ресоциализация на зависими. Историята на зависимост към определен вид вещества при изследваните лица от клиничната група е потвърдена също чрез интервю и анкетна карта.

Контролната група се състои от лица на възраст между 19 и 68 години, при които беше установено, че никога не са били зависими или злоупотре

потребявали с ПАВ, включително алкохол.

Сред изследваните лица и от двете групи нямаше представители на религиозни течения, използващи психоактивни вещества за своите ритуали или насърчаващи тяхната употреба (с изключение на християни, участващи в Евхаристия с вино, виж табл.2).

ХИПОТЕЗА

Допускаме, че лицата без злоупотреба и зависимост към вещества в миналото ще са по-религиозни в сравнение с тези, които са били зависими. Основания за подобно допускане могат да се търсят в изследванията на редица автори, сочещи, че по-религиозните по-рядко злоупотребяват и стават зависими от вещества (виж по-горе).

МЕТОДИКА

За целите на настоящото изследване беше използвана конструираната от нас анкетна карта, чрез която беше събрана информация за историята на употреба на ПАВ, възрастта, пола и религиозността. Религиозността беше измерена с помощта на т. 5 от анкетната карта: *„Смятате ли себе си за религиозен (вярващ) човек?“* Изследваните лица отговарят съобразно петстепенна скала от Ликертов тип (А – да, Б – по-скоро да, отколкото не, В – затруднявам се да отговоря, Г – по-скоро не, отколкото да, Д – не). Данните са събирани изцяло според самоотчетите на изследваните лица.

АНАЛИЗ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Обработката на събраните данни от емпиричното изследване бе извършена с помощта на статистико-математически методи: Хи-квадрат и коефициент на Крамер. За целта беше използвана програмата SPSS Statistics 17.00. За измерване силата на връзката при хи-квадрат анализ се използва коефициентът на Крамер.

Резултатите от направения хи-квадрат тест анализ установиха статистически значима корелация между религиозността и зависимостта към ПАВ (хи-квадрат 32,509, при $p = 0,000$). Проверката с коефициента на Крамер установи, че корелацията е умерена по сила (коефициент на Крамер – 0,443).

Таблица 2. Разпределение на изследваните лица по пол и възраст

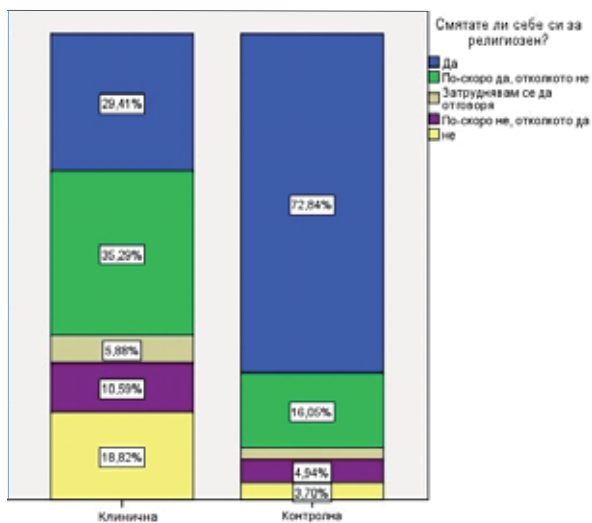
Категория	Клинична група		Контролна група	
	N	%	N	%
Мъже	64	75,3%	40	49,3%
Жени	21	24,7%	41	50,67%
Средна възраст	37,3 г.		29,02 г.	
Общо:	85	100%	81	100%

² Под „клинична група“ разбираме всички участници в изследването със зависимост към един или няколко вида вещества в миналото, в частична или в стабилна продължителна ремисия.

Направеният статистически анализ дава основния да се приеме, че хипотезата на изследването се потвърждава, а именно: високата степен на религиозност се свързва с по-нисък риск от формиране на зависимост към ПАВ. Наличието на по-ниска степен на религиозност е свързано с по-честа употреба и зависимост към ПАВ.

Съгласно получените резултати, лицата със зависимост към ПАВ в миналото са като цяло по-малко религиозни в сравнение с тези, които никога не са били зависими към вещества. Въпреки че в двете групи преобладават тези, които се самоопределят в някаква степен като „религиозни“/„вярващи“, броят на нерелигиозните сред лицата от клиничната група е три пъти по-голям (29,41%) в сравнение с този от контролната група (8,64%) (виж Фигура 1). Както се вижда от графиката, почти 2/3 от респондентите в контролната група се определят категорично като религиозни, докато сред бившите зависими само 29,41% отговарят с „ДА“.

Сходни резултати се наблюдават и от други автори, което говори за генерализирания характер на установените тенденции във взаимовръзката между религиозността и формирането на зависимост към ПАВ. Изследване на Koenig, George, Meador, Blazer и Ford (1994) установява, че тези, които посещават поне веднъж седмично църква, имат 1/3 по-малък риск от злоупотреба и зависимост към алкохол в сравнение с хората, които посещават по-рядко църква. Авторите още отбелязват, че тези, които се молят и четат Библията няколко пъти седмично, имат 42% по-малък риск от алкохолизъм в сравнение с останалата част от извадката [14]. Жените, чиито партньори са алкохолици, също описват себе си като по-малко религиозни в нагласите си и поведението [13]. По данни на национално изследване в САЩ лицата, кои-

Фигура 1. Сравнение на религиозността на изследваните лица от двете групи.

то са отговорили, че религията е важна част от живота им, имат по-рядко проблеми с алкохола [15]. Религията в повечето случаи (изключения правят религиите, включващи употреба на психоактивни вещества като част от религиозните ритуали) се явява протективен фактор срещу зависимостта към вещества и важен компонент в процеса на терапията и рехабилитацията на зависимите.

В изследване, оценяващо духовността и религиозността сред кокаиновозависимите, търсещи лечение, беше установено, че честото прекарване на време в религиозни/духовни дейности води до значително по-добри резултати при спирането на употребата и въздържането от дрогата [12]. Тези резултати съвпадат и с моите лични наблюдения върху хората със зависимост към вещества: тези, които не са религиозни/вярващи правят по-често рецидив, докато хората, които са повярвали в Бог (станали религиозни), са в стабилна ремисия.

ДИСКУСИЯ

Хипотезата, че лицата без зависимост към ПАВ в миналото ще са по-религиозни в сравнение с тези, които са с история на зависимост към ПАВ, се потвърди. Резултатите от направения анализ откриха статистически значима връзка между религиозността и зависимостта към ПАВ в миналото. Нашето изследване потвърди резултатите и на други автори, сочещи, че по-религиозните по-рядко злоупотребяват и стават зависими от вещества.

Според някои автори, тази връзка между религиозността и зависимостта към вещества може да се обясни най-малко по четири начина:

1. Религиозните преживявания оказват влияние върху поведението на човека, чийто екзистенциални потребности са задоволени от духовността/религията и затова изпитва по-малка или никаква нужда от дрога [11].
2. Вторият обяснителен модел се основава върху теорията за когнитивната последователност в психологията, според която постоянното участие в църковните служби припомня идеалите и доктрините на вярващите (а именно недопустимостта на християнина да бъде зависим от психоактивни вещества).
3. Третото възможно обяснение е предложено от Gorsuch, който допуска, че между религиозността и зависимостта към ПАВ съществува индиректна връзка: религиозните хора често живеят в социална среда, осигуряваща взаимна подкрепа. Влиянието на групата осигурява поддържането на определен стил на поведение, като употреба или неупотреба на ПАВ, в зависимост от нормите и ценностите на дадена подгрупа [10].
4. Съгласно четвъртия обяснителен модел, религията предотвратява появата на алкохолизъм

чрез доктрини, забраняващи употребата на алкохол и чрез подкрепяща религиозна среда, предлагаща алтернативни когнитивни и поведенчески стратегии за справяне с болезнени емоции и чувства, които от своя страна могат да ускорят злоупотребата и зависимостта към алкохол и наркотици [14].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Усилията да се идентифицират протективните фактори в областта на зависимостите карат редица изследователи да се фокусират върху религиозността – фактор, който, специално в България, все още остава недостатъчно изследван. Имайки предвид растящия брой на зависимите към ПАВ, бъдещи изследвания в тази област трябва да станат приоритет в борбата с наркоманиите.

Проведеното изследване и получените от него резултати имат висока научна стойност и приложимост. За пръв път в България е проведен анализ на духовните фактори, в частност влиянието на религиозността върху формирането на зависимост към психоактивни вещества. Настоящото изследване доказва по емпиричен начин, че религиозността и вярата в Бог се явяват важен защитен фактор срещу злоупотребата и зависимостта към психоактивни вещества. Тези, които не са религиозни и Бог не е важна част от живота им, са в по-голям риск да станат зависими и да превърнат drogата във висша ценност и център на техния живот.

Получените резултати могат да бъдат използвани за изграждане на един нов терапевтичен подход и създаване на нови психотерапевтични програми, включващи духовни методи и техники, чиято ефективност е доказана по експериментален начин.

В заключение, професионалното сътрудничество между специалистите в областта на психичното здраве и религиозните лидери (свещеници, пастори) може да се окаже особено ефективно, ако пациентът е чувствителен към религията и съгласен за едно такова комбинирано лечение. Препоръчително е също центровете за терапия, рехабилитация и ресоциализация на зависимите да сътрудничат с местни църкви, които са способни да задоволят една от основните потребности на човека – от принадлежност, включваща приемане, любов и приятелска подкрепа.

Литература

1. Авдеев, Д. А., Невярович, В. К. Нервност и невротизи от гледна точка на православната психология и психиатрия. Атон, изд. Манастир „Св. вмчк Георги Зограф“, 2013, 223 с.
2. Библия. С., изд. на Св. Синод на Българската Църква, 2009, 857, 1389 с.
3. Вълков, И. Психодуховные проблемы и теопсихологический метод их решения. С., изд. Светлина на Балканите, 2011, 161, 186 с.
4. Кох, К. Душепопечение и оккультизм. Червень, 1992, 14 с.
5. Съвременен тълковен речник на българския език с приложения, трето издание. Изд. Габелов, В. Търново, 2004.
6. Clinebell, H. J. Philosophical-religious factors in the etiology and treatment of alcoholism. // *Journal of Ministry in Addiction & Recovery*, 1(2), 29-46.
7. Corcoran, J., Nichols-Casebot, A.). Risk and resilience ecological framework for assessment and goal formulation. // *Child and Adolescent Social Work Journal*, 2004, 2, 211-235.
8. Daley D., Douaihy, A. A. Addictions and mood disorders: a guide for clients and families, Oxford University Press, 2006, p. 28.
9. Dunn, M. S. The relationship Between Religiosity, Employment, and Political Beliefs on Substance Use Among High School Seniors. // *Journal of Alcohol and Drug Education* 49, March 2005, p. 73-88.
10. Gorsuch, R. L. Religion as a significant predictor of important human behaviour. In W. J. Donaldson, (Eds), (Research in mental health and religious behavior. Atlanta, GA: Psychological Studies Institute. 1976.
11. Gorsuch, R. L. Religious aspects of substance abuse and recovery. // *Journal of Social Issues*, 1995, 51: 65-83.
12. Heinz, A., Epstein, D. H., Preston, K. L. Spiritual/Religious experiences and in-treatment outcome in an inner-city program for heroin and cocaine dependence. // *Journal of Psychoactive Drugs*, 2007, 39, 41-49.
13. Ichiyama, M. A., Zucker, R. A., Nye, C. L., Bingham, C. R., Brouwer, R. D., Fitzgerald, H. E. Women married to alcoholic men: characteristics of a community sample. // *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 1995, 19:542.
14. Koenig, H. G., George, L. K., Meador, K. G., Blazer, D. G., Ford, S. M. Religious practices and alcoholism in a southern adult population. *Hospital and Community Psychiatry*, 1994, 45:225-231.
15. Midanik, L. T., Clark, W. B. Drinking-related problems in the United States: description and trends, 1984-1990. // *Journal of Studies on Alcohol*, 1995, 56:395-402.
16. Morrison, A. The Serpent and the Cross, (Birmingham, England: K&M Books), 1994, p. 11.
17. National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University, National Survey of American Attitudes on Substance Abuse XV: Teens and Parents, New York, August 2010, p. 24.
18. Rogers, C. A way of being, Houghton Mifflin Company, Boston. New York, 1980, 101-102.
19. Wallace, J., Myers, V., Osai, E. "Faith Matters:

Race/Ethnicity, Religion and Substance Use“, 2004, публикувано на сайта: <http://www.aecf.org/m/resourcedoc/aecf-faithmattersRaceReligionUse-2004.pdf>.

20. Yarhouse, M., Butman, R., McRay, B.: Modern Psychopatologies. Intervarsity Press, 2005, p.187.

PROPHYLACTIC EFFECT OF RELIGIOSITY AGAINST SUBSTANCE USE DISORDER

Petar Valkov

Abstract

Substance addiction is an enormous problem worldwide, affecting millions of families. Religiosity is a subject with growing interest for clinicians and researchers because of its role in prevention, therapy and recovery of addicted people. This article presents some basic spiritual factors related to substance use disorders. Empirical research shows that religious people develop significantly rarely substance addiction in comparison with less religious people. Four causal models are present that explain the relationship religiosity-substance use. This article concludes with discussion of the implications of these findings for prevention and treatment programs and research.

Key words: religiosity, addiction, psychoactive substance, spiritual factors, occultism, church.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ – ПЛОВДИВ
Секция „Физика“ и Клуб на младите учени
СЪЮЗ НА ФИЗИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

организирам

постерна сесия за студенти и докторанти на тема:

„СВЕТЛИНАТА В НАУКАТА И ИЗКУСТВОТО“,
ПОСВЕТЕНА НА МЕЖДУНАРОДНАТА ГОДИНА НА СВЕТЛИНАТА

12 март 2015 г.,

Дом на учените, ул. „Митрополит Паисий“ 6, Пловдив

Срок за подаване на заявки за участие:

22 февруари 2015 г.

Адреси за кореспонденция:

Дом на Съюза на учените, ул. „Митрополит Паисий“ 6, 4000 Пловдив
Тел: 032 628654; електронен адрес: sub_plov@mail.bg

Списание „НАУКА“ се публикува от началото на 2011 г. в сайта на
НАЦИОНАЛНАТА МРЕЖА ОТ ВИРТУАЛНИ БИБЛИОТЕКИ
на адрес: <http://www.bvu-bg.eu/nmnb/index.php?Clip=nauka>

Сайтът се поддържа от доц. д-р Галина Иванова от Русенския университет,
на която редакцията изказва благодарност!

ОТЛИЧЕНИ НАУЧНИ РАЗРАБОТКИ В КОНКУРСА НА БАН ЗА ВИСОКИ НАУЧНИ ПОСТИЖЕНИЯ

На Тържествено събрание, което се състоя на 11 декември 2014 г. в Големия салон на БАН, ръководството на Българската академия на науките отличи 10 разработки на учени и научни колективи от Академията в Конкурса за високи научни постижения, посветен на 145-годишнина на Академията, които бяха наградени с парични награди, юбилейни грамоти и плакети.

В обявения през месец февруари 2014 г. конкурс са се включили над 40 учени и научни колективи с разработки в деветте научни направления, възприети в работата на Академията. По регламента на конкурса за участие са допускани учени от БАН самостоятелно или като научни колективи с трудове, публикувани в България и/или в чужбина през периода 2009–2013 г. включително. Разработките са оценявани от специални петчленни комисии във всяко научно направление по показатели като актуалност, теоретичен и/или научно-практически принос, престижност на издателството, цитати от български и чуждестранни автори, практическо реализиране на научни постижения и продукти и др.

В направление „Информационни и комуникационни науки и технологии“ беше награден *проф. Николай Николов* от Института по математика и информатика за набор от статии, третиращи проблеми от областта на геометричната теория на функциите на няколко комплексни променливи и от областта на инвариантните метрики и разстояние в n -мерното комплексно пространство.

В направление „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“ беше отличен *акад. Дечко Павлов* от Института по електрохимия и енергийни системи за монографията „Lead-acid Batteries: Science and Technology“, описваща съвременните теории и технологии на оловните акумулатори.

Доц. Стефка Карталева и нейният колектив от Института по електроника бяха наградени в направление „Нанонауки, нови материали и технологии“ за въвеждането и развитието на две нови направления в института – квантова оптика на пари от алкални метали и лазерна спектроскопия със свръхвисока разделителна способност на нанометрични и микрометрични слоеве от пари на алкални метали.

В същото направление бе отличен и *колектив с ръководител чл.-кор. Илия Рашков* от Института по полимери за създаване на ново поколение микро- и наноструктурни полимерни материали чрез развитие на авангардната технология „електроовлажняване“.

В направление „Астрономия, космически изследвания и технологии“ бе отличен *колектив под ръководството на доц. Евгени Хрис-*

тов Семков от Института по астрономия за цикъл от работи, свързани с изследване на свойствата на новообразувани звезди.

В направление „Биомедицина и качество на живота“ наградата получи *гл. ас. д-р Захари Райков* от Института по микробиология за научни публикации, в които има значителни научни приноси от проучвания върху онкологичните паравируси, а резултатите са с важно значение за лечението на онкологичните заболявания у човека.

Колектив от учени от Института по биоразнообразие и екосистемни изследвания беше отличен в направление „Биоразнообразие, биоресурси и екология“ за монографията том 11 от фундаменталната поредица „Флора на Република България“, в която подробно са разработени четири големи семейства от българската флора, представени с 262 вида.

За монографията „Фамилия графове Пейчевич, между легендите и реалността (втората половина на XVII – XX в.)“ беше отличена *доц. д-р Йорданка Гешева* от Института за исторически изследвания в направление „Културно-историческо наследство и национална идентичност“.

В направление „Човек и общество“ наградата получи *д-р Алла Кирова, доц. д-р Ирена Зарева и доц. д-р Матю Матев* от Института за икономически изследвания за колективна монография „Съхранение и развитие на човешкия капитал в образованието и науката“. Трудът представлява мащабно изследване в теоретичен и практико-приложен аспект на явлениято „човешки капитал“ в сферите на образованието и науката в условията на икономика на знанията.

На Тържественото събрание ръководството на БАН връчи специални грамоти на учени и научни колективи, всеки от които е работил по проекти на обща стойност над 1 млн. лева в последните пет години и така са привлекли значителен ресурс към дейността на институтите и на Академията като цяло. Проектите са финансирани по различни оперативни програми на Европейския съюз, по Седма Рамкова програма за научни изследвания, технологично развитие и демонстрационни дейности, от Фонд „Научни изследвания“ и др. Дейностите по тях са реализирани самостоятелно или в партньорство с различни научни организации, вкл. и други институти към БАН, структури на държавната администрация, търговски дружества и др.

Беше излъчен и документален филм, заснет по случай 145-годишнината на БАН, който представя научни постижения на учените от Академията и приноса им като цяло за развитието на обществото и държавата.

„Н.“

ЧЛ.-КОР. ИВАН ИЛИЕВ – ИКОНОМИСТЪТ – СИМВОЛ НА ЕДНА ЕПОХА, НАВЪРШВА 90 ГОДИНИ

На 24 януари 2015 г. член-кореспондентът на БАН, професор, доктор на икономическите науки Иван Илиев навършва 90 години. Когато днес, в условията на текущата ни ситуация, се обръщаме към дейността на такива личности като Иван Илиев, като че ли започваме с доста по-голямо разбиране да осъзнаваме постигнатото през изминали периоди. Постижения, които, колкото и в днешното противоречиво време да се подценяват, пренебрегват и даже отричат, остават като един връх в стопанското развитие на България.

Като професионалист икономист проф. Иван Илиев остава един от символите на тази епоха. В „километровите камъни“ на неговата биография може да отбележим следните ключови моменти: роден е в с. Орешец, Видинска област на 24.01.1925 г.; завършва през 1952 г. висше образование по специалност „Икономика на промишлеността“ във Финансово-икономическия институт в Ленинград (днес Санкт Петербург); приет през учебната 1952/1953 г. за асистент във ВИИ „Карл Маркс“ – София (чете лекции по основния курс „Икономика на промишлеността“); през 1957 г. защитава дисертация и му е присъдена научната степен „кандидат на икономическите науки“; през 1960 г. е избран за доцент, а през 1968 г. – за професор, докторска дисертация защитава през 1982 г.

Публикувал е 15 монографии, множество учебници по икономика на промишлеността и по народностопанско планиране.

Във ВИИ заема редица отговорни административни постове: завежда катедра „Народностопанско планиране“; бил е член на факултетни и академични съвети; става член и председател на Специализиран научен съвет; от октомври 1960 г. е заместник-ректор на ВИИ „К. Маркс“; през май 1975 г. става ректор на ВИИ „Карл Маркс“.

Едновременно с това като професионалист и академичен експерт получава важни политически и научни назначения: председател на Научна комисия при ВАК; през май 1962 г. става съветник на Председателя на Министерски съвет; от октомври 1962 г. е назначен за заместник-председател на Държавния комитет за наука и технически прогрес; през юли 1966 г. – заместник-председател на Държавния комитет за планиране (ДКП); от март 1968 г. е заместник-министър на труда и социалните грижи; от май 1970 г. отново е заместник-председател на ДКП; през октомври 1971 г. става завеждащ отдел „Икономически“ на ЦК на БКП; от януари 1973 г. е заместник-председател на МС и председател на ДКП; януари

Проф. дфн **Нако Стефанов**,
секция „Икономически науки“ при СУБ

ри 1978 г. – заместник-министър на народната просвета; май 1980 г. получава назначението съветник на заместник-председателя на МС; от септември 1982 г. е съветник на Председателя на МС; през октомври 1983 г. е вече помощник на Генералния секретар на ЦК на БКП; от октомври 1985 г. е заместник-председател на МС и председател на ДКП; юли 1987 г. – секретар на икономическата комисия при ЦК на БКП; през август 1988 г. става заместник-председател и главен научен секретар на БАН. Два мандата е народен представител.

Изброените постове и назначения свидетелстват, че проф. Иван Илиев е един от академичните двигатели на създадения модел на стопанска динамика, който тогава бе наричан „социалистическо строителство“, а днес академичните изследователи предпочитат да използват неутралния термин „централизирано-планов модел на развитие“. На практика именно на базата на този „централизирано-планов модел“ в България се осъществи скокът от аграрна към индустриална епоха. Известно е, че България до 9.09.1944 г. бе доиндустриално аграрно-занаятчийско общество. Зародилата се още през XIX век българска промишленост е традиционна и занаятчийска. Това са винарни, мелници, маслобойни, мандри, а също така железарски и коларски работилници, тютюневи фабрики, шивашки производства, мини, рудници и други подобни. Във всяко едно от тези предприятия на практика не присъства системата „човек–машина“ като ключов елемент на производствения процес. Доминира ръчният труд, характеризира се с използване на относително прости инструменти. Внедряването на по-сложни съоръжения, апарати и оборудване е ограничено, частично и в крайна сметка играе несъществена роля в цялостната възпроизводствена динамика.

На практика индустриализацията на страната, разбира се, като въвеждане на машинна индустрия, започва едва в началото на 50-те години на XX век. Тогава в Родината ни започна да се осъществява и научно-техническа и иновационна политика. Както се вижда от биографията на проф. Иван Илиев, той е един не само от участниците, но и водещ академичен консултант и практически ръководител именно в този период, когато се осъществява решаващ модернизационен скок в

социално-икономическата динамика на нашата страна. Трябва да подчертаем, че България успя доста балансирано да осъществи „измъкването“ от аграрното и навлизането в индустриалното общество, прехода от икономика на селското стопанство и общество на селския тип живот към промишлено развитие от съвременен тип и урбанизиран начин на съществуване, отколкото това бе направено в редица други страни както на Запад, така и на Изток. Нашата модернизация бе осъществена без социални и етнически сблъсъци, без създаване на социално дъно и формиране на конфликтни различия.

Но от друга страна, трябва да отбележим, че във времето започна да се наблюдава изчерпване на позитивния потенциал, заложен в централизираната схема на функциониране. На практика изпадна се в състояние, което може да определим като „криза на модела“. Основен момент в тази криза е невъзможността в рамките на централизирано-плановия модел да се осъществи преход от екстензивен към интензивен тип социално-икономическа динамика. Като човек на науката, като професионалист в икономиката, като творческа личност, проф. Иван Илиев бе осъзнал тази криза. В основополагащите му трудове

като издадената през 1981 г. монография „Икономическата и ефективност и народностопанското планиране“, а също и монографията „Комплексно-целево планиране“ (1984), той търси пътища за интензификация на народното стопанство чрез обосноваване на показатели за ефективност, за формиране на рентабилност и прираст на производителността на труда на единица прираст на фондаторъжжеността на труда, а също така чрез разработването на система от комплексни програми, чрез които да се избегне директивността в набиеляването и осъществяването на плановите цели. Времето и обстоятелствата се разпоредиха развитието на България да тръгне в друга посока, при която вече не се говори за интензификация на икономическата динамика.

Последната му книга – „Икономиката на България през периода 1949-2001 г.“ – е обобщение и преосмисляне на половинвековното развитие на националната икономика и пример за творческо дълголетие.

Изказвайки голямото си уважение към целия творчески труд, да пожелаем здраве, бодър дух и житейско и творческо дълголетие на големия учен и практик чл.-кор. Иван Илиев!

ИКОНОМИСТЪТ ДОЦ. Д-Р ВИКТОРИЯ ГЕОРГИЕВА НА 90 ГОДИНИ

В живота има хора, за които не се пише и говори често, хора скромни, деликатни и работливи, хора, без които няма прогрес. Такъв един човек в икономическата колегия е доц. Виктория Георгиева, на която на 24.11.2014 г. отбелязахме 90 –годишния юбилей.

Тя е родена в с. Долно Ризово, област Монтана. Висшето си образование получава през 1948 г. в Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ със специалност „Единично стопански науки“. Специализирала е в Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“.

Като доктор по икономика и доцент д-р Георгиева има разностранна реализация. Има над 145 научни публикации. Те са посветени на различни икономически проблеми – методически, теоретични и практически. Важно място сред тях заемат посветените на използването на произведенията на литературата и изкуството за изучаване на икономическите проблеми. Особено внимателно тя следи развитието на научно-технологична-

та революция и отражението ѝ върху икономическото развитие.

Доц. Георгиева е работила като завеждащ катедра във Висшия институт по театрално изкуство (ВИТИЗ), сега НАТФИЗ, и като член на Съвета за висше образование, отдел „Обществени науки“ при Министерство на народната просвета. За дейността си е награждавана с държавни ордени и медали.

Доц. Георгиева е активен член на СУБ. Повече от 30 години тя е била на ръководни постове в нашата организация – член на Контролния съвет, член на ръководството и секретар на секция „Икономически науки“. Тя е един от редовните лектори на семинара на секцията.

Поздравяваме доц. Георгиева с годишнината и желаем от сърце здраве, дълголетие, творчески успехи и лично щастие!

**Секция „Икономически науки“
към СУБ**

Общественият дискуссионен клуб по проблеми на науката и висшето образование на СУБ проведе на 10 февруари 2015 г. в Големия салон на БАН поредната си дискусия на тема:

ЗАКОНЪТ ЗА АКАДЕМИЧНИЯ СЪСТАВ – КРАЙНО ВРЕМЕ ЗА ПРОМЯНА!

Модератор: акад. Дамян Дамянов.

* * *

Институтът за икономически изследвания при БАН, Съюзът на учените в България – секция „Икономически науки“, Съюзът на икономистите в България, Фондация „Академик Евгени Матеев“ и Клубът на културните дейци организираха на 24 януари 2015 г. в Големия салон на Института за икономически изследвания при БАН – ул. „Аксаков“ № 3,

**ТЪРЖЕСТВЕНО ЧЕСТВАНЕ НА
90-ГОДИШНИЯ ЮБИЛЕЙ НА ЧЛ.-КОР. ИВАН ИЛИЕВ**

* * *

Секция „Биология“ към СУБ проведе на 22 декември 2014 г. в Заседателната зала на ИБЕИ – ул. „Ю. Гагарин“ № 2, заседание, на което бяха връчени юбилейни грамоти по повод 70-годишнината на СУБ и беше прожектиран научно-популярен филм:

„МАЛКИ ЗАЩИТЕНИ ТЕРИТОРИИ В БЪЛГАРИЯ“.

* * *

Секция „Педагогика и психология“ към СУБ проведе на 19 януари 2015 г. в Новата конферентна зала (Огледалната зала) на СУ „Св. Климент Охридски“ събрание с дневен ред:

- ✓ Представяне на нови книги от членове на секцията.
- ✓ Честване юбилей на проф. дпн Емилия Рангелова.

* * *

КНИГОПИС

**Нели Тодорова
Костова.
Там, дето знаньето
живей.
Библиотеката като
културен феномен
(Документално
изследване).
За буквите –
О писменех, С., 2013,
286 с., с ил.**

Книгата представлява амбициозен опит за анализ на социокултурния феномен библиотека.

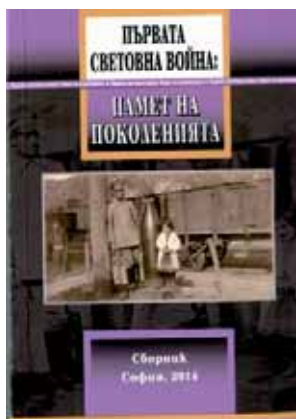
Изложението е структурирано в три проблемни кръга, които позволяват съчетаването на исторически (наративен), историографски и аналитичен подход към проблематиката. Първата част има теоретическа насоченост и разглежда методите, източниците и историографията, свързани с изследването на библиотеката като явление, респективно – като институция. Втората част от работата е фокусирана върху историческо развитие на разглеждания феномен; тя представя генезиса, трансформациите, мисията и функциите на библиотеката. Третата част е посветена на релациите знание – библиотека.

Изследването представя библиотеката като яв-

ление с корени в дълбоката древност (шумеро-академската цивилизация), като акцентът в текста е поставен върху развитието и промените, настъпващи в същността на библиотеката под влияние на социални, икономически и технологични изменения на окръжаващата я среда. Изложението е изградено върху широка фактологична основа; привлечени са множество примери, които показват динамиката на промените в библиотечната сфера и същевременно отразяват различните гледни точки към разглеждания феномен.

Работата заслужава внимание по две причини. Първата е, защото тя предлага едно добре композирано въведение в изследователските техники, приложими към историята на библиотеките. Втората е, защото акцентира върху съвременните проблеми и предизвикателства, пред които се изправят библиотеките, показвайки, че те, като едни от основните институции на знанието, се намират във фаза на усилен, радикален трансформация. Книгата има приносно значение за българското библиотечознание и очертава някои опорни пунктове както за следващи изследвания, така и за дебат по актуалното развитие и бъдещето на библиотечната институция. Тя определено обогатява българските публикации с културно-историческа насоченост.

**Доц. д-р Евгения Русинова,
УНИБИТ**

Първата световна война: памет на поколенията.
Съст. Цв. Георгиева.
Сборник.
Издателство „Ан Ди“,
С., 2014, 246 с.

Сборникът съдържа поредица от изследвания на историци, стопански историци, литератори и изкуствоведи, които представят българското участие в Първата световна война и неговия

отзвук извън традиционните интерпретации. Вниманието на авторите е насочено към подценявани или пренебрегвани аспекти преди всичко от българското развитие през военните години. Въведен е неизползван до сега изворов материал; очертани са нови подходи към вече изследвани аспекти. В повечето текстове са маркирани възможностите за нови интерпретации; с тях може да се дискутира, но тяхното значение за развитието на изследванията върху войната не подлежи на съмнение.

Основен тематичен кръг съставляват въпросите за отражението на войната в творчеството на българските поети и писатели, като например при поетите Гео Милев и Ламар, прозаиците Григор Чешмеджиев, Константин Мутафов и др. Друг акцент е поставен върху присъствието на войната в мемоарни текстове, в карикатурите и др. Представено е и влиянието на военновременното икономическо развитие върху българските финанси и икономика до 1925 г. Вниманието е отделено и върху книгоиздаването във военни условия.

Приносният характер на отделните текстове е обединен от общата изходна позиция при съставяне на сборника: да се представи войната чрез образите и отзвука за нея. С това се навлиза в актуалната, но като цяло пренебрегвана тема за историческата памет, която от своя страна заляга в основата на националната идентичност. Като цяло изданието показва наличието на нови насоки при изследване историята на войните, с което се вписва в съвременните световни изследователски тенденции. То очертава рамките на редица неизследвани аспекти от историята на войната и нейния отзвук.

Николай Попетров,
секция „История“ към СУБ

**К. Коленцов, Е. Скордева,
С. Балабанов и Л. Юркова.**
**Проф. д-р Разум Андрейчин –
жизнен път и творческа дейност.**
Изд. Е Принт, С., 2014, 127 с.

Книгата е посветена на живота и дейността на известния физик, учен, преподавател и бележит българин проф. д-р Разум Андрейчин. На основата на документални факти авторите проследяват творческия му път още от детските години, когато в семейната среда и училището у него се формира ин-

тересът към природата и аналитичното мислене. Материалът е илюстриран с множество фотографии, факсимилета и включва спомени на негови сътрудници и сподвижници. В края на книгата е дадена библиография на научните му трудове. Приветствам начинанието на авторите и оценявам високо техния труд за обективното и интересно изложение. Като съ-

трудник и свидетел на значителна част от описаните събития, приемам книгата като достойно похвално слово за проф. д-р Разум Андрейчин.

Книгата излиза от рамките на биографичното повествование и представлява принос и към историята на физиката в България, тъй като се проследява един период на интензивно развитие на природните и техническите науки у нас, свързано с участието на редица други учени и изследователи.

Пред нас е документален и същевременно увлекателен разказ за разнообразната дейност на проф. Р. Андрейчин. В много области той се явява основоположник и първопроходец. Удивителна е извършената от него работа в различни сфери на научната дейност и образованието. Почти няма направления от физиката, в които да не е работил и да не е оставил следи. Той има и любими области, в които работи почти през цялото време, като астрономията и физиката на твърдите тела. Основоположник е на изследванията на аморфните материали в България. Талантлив експериментатор и изобретател, проф. Андрейчин е радетел на приложната наука и влага значителни усилия за развитието ѝ в България. Има неограничен принос за развитието на метрологията, светотехниката и колориметрията у нас.

С ентузиазъм, настойчивост и ерудиция той работи за основаването на Физическия институт (ФИ) на БАН. Проявява организационния си талант при организиране на лабораториите, библиотеката, тематичните изследователски планове. Като своя важна задача той приема повишаване на знанията и квалификацията на сътрудниците си. Организира симпозиуми, конференции и семинари. Инициатор е на международно сътрудничество и обмен с водещи лаборатории в Европа. Той е и дългогодишен преподавател и лектор в Софийския университет, където работи още от дипломирането си, както и в университетите в Русе и Габрово.

Интересите му са разнообразни – природа, музика, история, фотография. Неограничен е приносът му към развитието на българския език чрез определянето и установяването на физични термини и понятия в нови области на физиката. Българската природа за него е източник на творческо вдъхновение и ентузиазъм.

Книгата предоставя възможност на читателите да се запознаят по-подробно с живота и творческата дейност на един изключителен учен, работил през целия си живот с възрожденски дух за развитието на физическата наука в България. Със своето мно-

гообразно и многопланово научно наследство проф. Р. Андрейчин заема достойно място сред българските будители.

Проф. д-н Сашка Александрова,
Департамент по приложна физика, Технически университет – София

Димитър Нанкинов.
Систематичен списък, статус и имена на птиците в България.

Изд. ЕТО, София, 2011, 118 с.

Книгата се явява своеобразно продължение и съществено допълнение на издадената през 2010 г. от проф. Д. Н. Нанкинов монография „Древнобългарските имена на птиците“ – станала вече библиографска рядкост (виж „Наука“, 2011, 6, с. 82).

Подобна книга беше необходима: поради настъпилите промени (обективни или субективни) в систематичното положение на редица видове и подвидове европейски птици и необоснованото прекрояване на тяхната систематика през последните десетилетия; поради намирането на подвидове, видове, родове, семейства и даже един разред – нови за фауната на България; поради събирането и публикуването на доста забравени народни названия на птиците.

В предложения списък са включени видовете и подвидовете птици, регистрирани на територията на нашата страна, а също техният статус, литературните и народни български названия. От средата на XIX век до сега списъкът на българската орнитофауна значително се обогати: 1859 г. – 178 вида, 1892 г. – 209 вида, 1894 г. – 303 вида, 1909 г. – 314 вида, 1950 г. – 315 вида, 1962 г. – 325 вида, 1985 г. – 356 вида, 1992 г. – 399 вида, 1998 г. – 409 вида, 2003 г. – 416 вида, 2004 г. – 428 вида, 2008 г. – 442 вида, 2011 г. – 446 вида. Увеличеният брой на видовете птици се свързва не само с намирането на нови видове (най-вече в резултат на непериодически миграции и разширяване на ареалите), но и с настъпилите промени в систематиката на птиците – с издигането на някои подвидове в ранг на видове, а също с включването на интродуцирани видове в състава на българската орнитофауна. Промени се и статусът на редица видове птици от нашата фауна, като например: белият щъркел (*Ciconia ciconia*) стана редовно зимуваща птица на територията на страната; ледената потапница (*Clangula hyemalis*) – редовно мигрираща и зимуваща птица; големият нирец (*Mergus merganser*) и червената чинка (*Carpodacus erythrinus*) – започнаха да гнездят у нас; тръноопашатката (*Oxypiza leucoserphala*) – стана редовно мигрираща и зимуваща, а в някои зими количеството ѝ нараства многократно; гривестата рибарка (*Sterna sandvicensis*) – вече редовно гнезди; черната чучулига (*Melanocorypha*

yeltoniensis) – нередовно мигрира и зимува; жълтоглавата стърчиопашка (*Motacilla citreola*) – се превърна от случайна в мигрираща птица и т.н. Статусът на видовете и подвидовете птици не е статична величина и в бъдеще ще се променя в зависимост от динамиката на популациите, пулсациите на гнездовите и зимните ареали и на измененията в миграционните пътища на птиците. Подвидовата принадлежност на някои видове е била проверявана след 1976 г. на теренните станции на Българската орнитологическа централа.

Книгата съдържа 7075 названия на видовете наши птици. Има такива имена, които са цитирани нееднократно, тъй като се отнасят както за точно определени видове, така и за политипни родове, обединяващи няколко вида. В българската орнитологическа номенклатура определени видове притежават множество названия, други – едно-две или пък различни видове са наречени с еднакви или близки по звучене имена. Най-много български имена притежават: белият щъркел – 155 броя, мисирката (*Meleagris gallopavo*) – 143, семейство кълвачови (*Picidae*) – 100, домашното врабче (*Passer domesticus*) – 89, косят (*Turdus merula*) и бялата стърчиопашка (*Motacilla alba*) – по 87, гургулицата (*Streptopelia turtur*) – 82, качулатата чучулига (*Galerida cristata*) – 75, пъдпъдъкът (*Coturnix coturnix*) – 73, авлигата (*Oriolus oriolus*) и скорецът (*Sturnus vulgaris*) – по 67, селската лястовица (*Hirundo rustica*) – 61, папунякът (*Urupa erops*) – 60, големият синигер (*Parus major*) – 58, кукувицата (*Cuculus canorus*) и синявицата (*Coracias garrulus*) – по 54, малкият ястреб (*Accipiter nisus*) – 52, големият ястреб (*Accipiter gentilis*) и щиглецът (*Carduelis carduelis*) – по 50 и т.н. Редица названия на птиците са дошли до нас от най-дълбока древност – от нашите предци траките и древните българи. Разбира се, голямо количество древнобългарски имена на птиците ние все още не знаем, те все още не са открити, тъй като по време на робствата (византийското – от 1018 до 1187 г. и турското – от 1396 до 1878 г.) те са били изтрети от паметта на българите. Тези имена трябва да бъдат търсени в старите тракийски и древнобългарски писмени паметници. Връщане в нашия език чакат и имената, които са били присвоени от поробителите. От друга страна, през последното столетие в нашата орнитологическа номенклатура са се настанили и имена, преводни от чужди езици. От тези сложни или направо уродливи имена трябва постепенно да се освобождаваме и да ги заменяме с български.

Публикуваната монография „Систематичен списък, статус и имена на птиците в България“ е изключително важно етнобиологично изследване, целящо събирането на едно място на научните, литературните и всички (известни на този етап) народни имена на българските птици, а също определяне и на статуса на видовете птици у нас. Монографията ще даде тласък на орнитологическите проучвания в България, за по-нататъшното събиране на български имена на птиците, за разработване на подвидовата принадлежност на птиците и за откриването на нови видове и подвидове, появяващи се върху територията на България. Книгата ще помогне при правилното планиране на изследванията и защитата на нашата орнитофауна.

„Н“

Фондация “Еврика” е основана през 1990 година за подпомагане на даровити деца и млади хора при реализирането на проекти в областта на науката, техниката и управлението; подкрепя на младите новатори и предприемачи, разпространение на научни, технически и икономически знания; усъвършенстване на материалната база за научно и техническо творчество; подпомагане на обучението и специализацията, на международното сътрудничество в областта на науката и техниката.

Фондацията осъществява пет програми:

Таланти

Програмата има за цел издирването и развитието на надарени млади хора в областта на науката, техниката, технологиите и управлението. Чрез нея се подпомага обучението на талантлив младежи, подкрепя се участието им в научно-технически изяви, стимулира се провеждането на специализирани школи и летни университети и др.

Научни изследвания

Програмата има за цел да подпомага научните изследвания на младите учени във фундаменталните области на науката и по този начин да осигурява възможност за научна изява и развитие.

Информация, издания, изяви и международно сътрудничество

Чрез програма “Информация, издания, изяви и международно сътрудничество” се организират дейностите на фондацията, свързани с информационното осигуряване и разпространението на научно-технически знания сред младежта и децата, организирането на изяви за наука, техника, технологии и управление - конкурси, симпозиуми, семинари, кръгли маси, школи, научно-технически състезания, олимпиади, изложби, да насърчава международното сътрудничество на младите хора и техните организации в областта на науката, техниката, технологиите и управлението, както и да подпомага деловите им контакти със сродни организации в други страни.

Насърчаване на стопански инициативи

Чрез програмата “Насърчаване на стопански инициативи” се насочва и координира дейността на фондацията за стимулиране на създаването и внедряването на научно-технически идеи и разработки и други стопански инициативи на младежки колективи и търговски дружества на млади хора, както и на отделни младежи на възраст до 35 години.

Развитие

Програмата има за цел да подпомага ускореното развитие на съвместни дейности на програмна и проектна основа с международни, чуждестранни и национални организации и институции, в рамките на целите и предмета на дейност на фондацията.

За делови контакти: София 1000, бул. „Патриарх Евтимий“ № 1
Тел: 9815181; тел/факс: 9815483
E-mail:office@evrika.org

Първият конгресен център в България, построен в комплекса „Св. Св. Константин и Елена“ през 1966 г. от Съюза на учените в България за провеждане на научни прояви, а именно

Международния дом на учените „Фредерик Жолио-Кюри“,

е мястото което търсите. Комплексът може да приеме прояви с до 300 участници, или няколко по-малки симултанни срещи.

Петте зали разполагат с пълно стандартно оборудване:

- ▣ озвучителна система;
- ▣ възможности за запис и прожекции;
- ▣ уредба за симултанен превод и др.

Хотелът има 95 стаи, а ресторантът – 400 места.

Инфраструктурата на Конгресния център „Ж.-Кюри“ позволява гъвкавост и пригодимост към всяка проява.

The first Congress Centre in Bulgaria, built in "St. st. Constantine and Helena" resort in 1966 by the Union of Scientists to host scientific events, namely

the "Frederic Joliot-Curie" International House of Scientists

is the site you are looking for. The complex can accommodate a gathering of up to 300 participants, or several smaller

simultaneous meetings. Full standard equipment in the 5 meeting rooms is available:

- ▣ loud speaker system;
- ▣ recording facilities;
- ▣ projection equipment;

Possibility for simultaneous translation, etc.

The hotel has 95 rooms, the restaurant – 400 seats. The infrastructure of "J.-Curie" Conference Centre provides flexibility and adaptability for every event.

Адресът е:

Международен дом на учените
„Фредерик Жолио-Кюри“,
к.к. „Св. Св. Константин и елена“,
9006 Варна
Тел.: (052) 36 11 61; 36 11 62;
Факс: (052) 36 11 87;
e-mail: ihsvarna@mnet.bg

За контакти в София:
„Наука Инвест“ ЕООД
1505 София, бул. „Мадрид“ №39
Тел.: (02) 943 01 28; 943 19 86
Факс: (02) 944 15 90;
e-mail: science@usb-bg.org

The address is:

International House of Scientists
"Frederic Joliot-Curie"
"St. St. Constantine and Helena",
9006 Varna, Bulgaria
Tel.: (+359-52) 36 11 61; 36 11 62;
Fax: (+359-52) 36 11 87;
E-mail: ihsvarna@mnet.bg

Contact in Sofia:

"Nauka Invest" Ltd.
1505 Sofia, blvd. "Madrid" 39
Tel.: (+359-2) 943 01 28; 943 19 86;
Fax: (+359-2) 944 15 90;
e-mail: science@usb-bg.org